2. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM | 2015

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASZTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

- Tuza Csilla: A földadó bevezetése az osztrák örökös tartományokban (1817)
- Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1869–1872)
- Török Enikő: Solt város ideiglenes felmérésének dokumentumai
- Závoczki Adrienn: Kataszteri mérnökök az I. világháborúban
- Reisz T. Csaba: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete
- Haraszti Viktor: Kárpátalja kataszteri térképei
- Látogatás a pozsonyi Központi geodéziai és térképészeti levéltárban

▪ *Mesterfy Márton: Solt konkretuális térképe, 1855 (OSZK Térképtár, K 1 172, A 1–20.) L. Török Enikő cikkét.*

Határon innen, határon túl

A Magyarországon 1849-ben bevezett földadó az 1817-ben a német és itáliai tartományok számára kiadott császári rendeleten alapult, ezért ennek kétnyelvű közzétételével korábbi ígéretünket teljesítjük.

Az 1856-ban megkezdett részletes felmérés országos befejezését megakadályozta az I. világháború, mert a szakembergárda kétharmada katonai szolgálatra vonult be, ahol sokan áldozatul estek a világégésnek, mások pedig – pl. Kollányi Boldizsár – megtörten tértek haza. A vesztes világháború következményeként az ország területének jelentős része és ezzel együtt a vonatkozó kataszteri térkép- és iratanyag (pl. az új impériumokhoz kerülő pozsonyi, kassai, temesvári térképtárakban) is az új határok mögé került, ahol eltérő körülmények között maradt fenn – Gánóczy Sándor érdeme is, hogy a pozsonyi térképtár az egyik legteljesebb kataszteri gyűjtemény ma is.

A 21. században az egységesülő Európa átjárható határai és a modern informatikai adottságok lehetővé teszik, hogy a közös történelmi múlt korábban szétválasztott gyűjteményeire vonatkozó információkat minél teljesebben megosszuk és a lehetőségek szerint online is hozzáférhetővé tegyük.

Tartalom

- Tuza Csilla: A földadó bevezetése az osztrák örökös tartományokban (1817) 3
- Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872) 9
- Török Enikő: Solt város ideiglenes felmérésének dokumentumai 22
- Závoczki Adrienn: Kataszteri mérnökök az I. világháborúban: Kollányi Boldizsár 31
- Reisz T. Csaba: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete 38
- Haraszti Viktor: Kárpátalja kataszteri térképeinek digitalizálása és közzététele 50
- Látogatás a pozsonyi Központi geodéziai és térképészeti levéltárban (Reisz T. Csaba) 61

CATASTRUM ▪ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ▪ II. évfolyam, 2. szám

Alapítva: 2013 ▪ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ▪ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) ▪ Kiadó: Herman Ottó Intézet (HOI) ▪ Címe: 1223 Budapest Park u. 2. (info@agrarlapok.hu) ▪ Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid főigazgató ▪ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:
dr. Simon Attila István (Földművelésügyi Minisztérium), Fekete Gábor (Földmérési és Távérzékelési Intézet, FÖMI), dr. Mezőszentgyörgyi Dávid (HOI), Kása Csaba (történész), Reisz T. Csaba (MNL)

Szerkesztőség:
Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ▪ E-mail: info@catastrum.hu ▪ Honlap: www.catastrum.hu
Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ▪ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ▪ Szerkesztők: dr. Pászti László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felícián (FÖMI), Osskó András (FÖMI) ▪ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó
A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Pharma Press Kft. 1037 Budapest, Vörösvári út 119–121. ▪ Felelős vezető: dr. Dávid Ferenc

Előfizetés: a kiadónál ▪ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Földművelésügyi Minisztérium

ISSN 2064-5805

HERMAN OTTÓ INTÉZET

Summary

TUZA, Csilla: The Introduction of Ground Tax in the Austrian Hereditary Provinces (1817)
With the aim of increasing the state incomes both Maria Teresa and Joseph II made attempts to introduce ground tax. Learning from the mistakes of his predecessors Franz I Austrian Emperor introduced ground tax only in the German and Italian hereditary provinces in 1817. He also ordered the completion of the necessary land survey work. This order supplied the foundation of the introduction of the Hungarian ground tax in 1849.

SCHMIDT, Anikó: The Cadastral Survey in the Parliament: the First Law Proposals (1869–1872)
During the 1869–1872 Parliament cycle one law proposal was made concerning the cadastral surveys and another concerning the land taxation cadastre, however none of them was discussed by the parliament. Regardless of the lack of legal regulations the state budget spent more and more on the surveys, moreover even the salaries of the employees were paid.

TÖRÖK, Enikő: The Provisional Survey's Documents of the Town of Solt
The patent of the emperor Franz Joseph I of Austria introduced the land taxation cadastre for Hungary in 1849. As the detailed, parcel by parcel survey began only in 1856, the provisional, temporary survey was ordered in 1850, and the official instructions to surveyors were published in 1850 and 1851. The cadastral communities were mapped by field parts. The survey of Solt took place in 1853–1854, when the engineer Mesterfy Márton compiled a sketch map, a map at a scale of 1:5184, a field register and a calculation protocol. In 1858 these maps and records were revised by the engineer Franz József, and he prepared land use statistics, as well.

ZÁVOCZKI, Adrienn: Cadastral Engineers in the World War I: Kollányi Boldizsár
The editors of the Cadastral Journal made an effort to supply information about the cadastral engineers participating in the Great War (1914–1918). Several engineers were incarcerated by the Russian or Serbian armies, or died on the battle fields, several of them were decorated for valor, like Kollányi Boldozsár. Kollányi was an engineer, a poet, a close friend of Ady Endre. He worked in Nagyvárad, he met Ady there. When the war broke out, he enlisted the army voluntarily, he was fighting until the end of the war, and returned home a broken man.

REISZ T. Csaba: Memory of Gánóczy Sándor (1861–1938)
Gánóczy Sándor, Cadastral Engineer played an important role in the history of the Hungarian surveys as the editor of the Cadastral Journal (1903–1918), as well as the collector of the cadastral regulations and editor of professional reference books. The written and the other documents of the family and the latest archival surveys supplement the data of the rmemories having been prepared up to now.

HARASZTI Viktor: Digitalisation and Issue of the Cadastral Maps of the Sub-Carpathian Region
The more than 8,000 cadastral maps kept in the Beregszász Department of the Sub-Carpathian Regional State Archives have been conserved, prepared for digitisation and then digitised, geo-referred with the financial help of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and Trade, and the professional cooperation of the Budapest City Archives. As the result of the project a small piece of the Hungarian cultural heritage; the cadastral maps were eventually placed in archives suitable regarding stock safety, and at the same time by uploading the digitised and geo-referred maps to a bilingual; Hungarian and Ukrainian website (http://beregovo.mapire.eu/) they have become available for the wide audience.

REISZ T. Csaba: Visit in the Central Geodetic and Cartographic Archive in Pozsony / Bratislava
The OTKA project group has collected information for the exploration of the cadastral maps found over the border. They had already acquired data from Kárpátalja / Sub-Carpathian Region, Vajdaság / Vojvodina, Austria and Croatia, thus they headed off to the place where the Slovakian cadastral documents are kept in Pozsony / Bratislava, where they could study one of the best preserved cadastral collection of the Carpathian Basin.

Tuza Csilla

A földadó bevezetése az osztrák örökös tartományokban (1817)

A földadó a legrégibb adónemek egyike, mivel az ipari forradalom előtti időkben a gazdaság és a mindennapi élet alapja a föld és a földművelés volt. Az ország gazdagságának mértékét a mezőgazdaság fejlettsége, termelékenysége határozta meg, ráadásul a föld állandó, stabil adóalapként szolgálhatott.

Magyarországon a föld megadóztatása 1848-ig nehézségekbe ütközött, mivel földet csak nemes bírhatott, aki viszont nem adózott és nem is akart adózni. Ennek megtörésére természetesen történtek kísérletek Mária Terézia és II. József uralkodása alatt.

Az osztrák tartományokban Mária Terézia 1748-ban, az örökösödési háború után adókiigazítást rendelt el a sziléziai jövedelmek kiesése miatt, ezek a munkálatok 1756-ig be is fejeződtek; Magyarországon ennek folytatásaként került sor az 1767. évi úrbérrendezésre is. Az osztrák tartományok adókiigazítási munkálatai, illetve a magyarországi úrbérrendezés egy földalapú, a meglévőnél igazságosabb adórendszer bevezetését célozta. Ekkor ugyanis Magyarországon az ún. dikális adóztatás dívott, amely nem a föld nagyságán és minőségén alapult, hanem a dikát egy-egy termelési egységre állapították meg (pl. 1 jobbágy = 1 dika, 32 disznó = 1 dika, 40 juh = 1 dika stb.), így az egységnyi földdarabon gazdálkodó szorgos gazda rosszabbul járt, mint az ugyanakkora (talán jobb minőségű) földön gazdálkodó lusta gazda.

Ismeretes, hogy a nemesség miként tiltakozott az úrbérrendezés és a megadóztatási kísérlet ellen. Habár az úrbérrendezést végrehajtották, az adórendszer modernizálására a tiltakozások miatt végül nem került sor. Az osztrák tartományokban sem hoztak tartós eredményeket az adókiigazítási reformok, mivel a földek kataszteri felmérése és értékbecslése elmaradt.

II. József ismét megpróbálkozott az adórendszer földalapúvá tételével. Nézete szerint a föld az ország gazdagságának alapja, ezért a földtulajdonosokat kell megadóztatni, rendi állásukra való tekintet nélkül. Az 1780-as években végrehajtott népszámlálás és katonai térképezés az új, földalapú adórendszer bevezetésének előmunkálataiként zajlottak és ugyanúgy kiterjedtek az osztrák tartományokra is. II. József halála, illetve Magyarországon a nemesség ellenállása miatt azonban a földadó bevezetése ismét elmaradt.

Az osztrák és itáliai tartományokra nézve végül I. Ferenc 1817. december 23-án kiadott földadórendelete vált mértékadóvá. Habár ezt a rendeletet szerette volna az uralkodó Magyarországra is kiterjeszteni, de erre csak a nemesi adómentesség felszámolása után, 1849-ben egy ideiglenes, majd 1850-ben egy állandó földadókataszter bevezetésével került sor.[1] I. Ferenc 1817-ben – okulva elődei példáján – oly mértékben kerülte a magyar nemességgel való konfrontációt, hogy földadórendeletét ekkor még a magyar kamarának sem küldte meg.

Az 1817. évi ún. „ferenci kataszter" mintájául VI. (III.) Károly 1718. évi *Censimento Milanese* elnevezést viselő, a Milánói Hercegségre érvényes pátense, valamint Mária Terézia és II. József adókiigazítási kísérletei szolgáltak. Újdonságot jelentett azonban a korábbiakhoz képest, hogy nem a földnek mint ingatlannak az értékén alapult, hanem a földből származó bevételeket, mégpedig a tiszta hasznot adóztatja. A rendelet nemcsak a föld után nyert tiszta hasznot, hanem a mezőgazdasági céllal használt, az adott földön felépített épületek utáni tiszta bevételeket is adó alá vonta.

[1] Erre és ennek előzményeire l. Baranya Margit: A telekkönyv funkciója és a telekkönyvi iratok, 1873–1914. *Levéltári Szemle*, 20. (1970) 3:572–618.

A földadó kivetését, megállapítását komoly térképészeti, felmérési, értékbecslési munkák előzték meg. A ferenci kataszter térképei egységesen 1:2880 mératarányúak, a kérdéses földterület határain belül ábrázolják a különböző művelési ágakat (szántó, erdő stb.), a földrajzi neveket, topográfiai jellemzőket, határjeleket. Megkülönböztetik az építési területeket is.

A rendeletnek megfelelően a munkálatok már 1818-ban megkezdődtek, és általánosan 1861-re, némelyik területen 1869-re értek véget. Magyarországon Ferenc József az 1849. évi állandó földadót bevezető rendeletet ennek mintájára adta ki.[2] A Magyarországra vonatkozó első kataszteri felmérési utasítások (1856, 1865) is az 1817. és az 1849. évi uralkodói pátensekre hivatkoznak.[3]

A ferenci kataszter forrásai tetemes mennyiséget jelentenek, amelyek hatalmas, évekig tartó feldolgozó munkát igényelnek.[4] Újabban ezt vállalta magára a klagenfurti Alpen-Andria Universität kutatócsoportja, a kutatásokat 2008–2010 között folytatták. Sajnos a projekt vizsgálati köre Magyarországra nem terjedt ki.[5]

Einführung eines neuen Grundsteuer-Systems
Wir Franz der Erste etc. etc.
In Erwägung der Mißverhältnisse, welche bey der Umlegung der Grundsteuer nach dem bestehenden Maßstabe der Vertheilung für ganze Provinzen, Kreise, Districte und Gemeinden, wie für einzelne Contribuenten hervorgehen, haben Wir nach der reifesten Erwägung dieses Mißstandes, und der zweckmäßigsten Mittel ihm abzuhelfen, den Entschluß gefaßt, in Unseren sämmtlichen Deutschen und Italienischen Provinzen ein in seinen Grundsätzen billiges, und in seiner Anwendung festes System der Grundsteuer in Ausführung zu bringen. Unsere leitenden Gesichtspunkte bey diesem allgemein nützlichen Unternehmen waren: die Anwendung des Begriffes der strengsten Gerechtigkeit, die vorzüglich durch eine richtige Ausmaß der Grundsteuer bedingte Aufmunterung der Landeskultur, und die möglichste Beförderung ihrer heilsamen Fortschritte.
Wir befehlen demnach:
§. 1. Der Grundsteuer unterliegen die Nutzungen von Grund und Boden, und jene von Gebäuden.
§. 2. Als eigentliche Grund-Nutzungen werden der Grundsteuer einbezogen: alle productiven Oberflächen der Erde, im Verhältnisse der zu Geld veranschlagten Produkte, welche sie bey An-

Új földadórendszer bevezetése

Mi, Első Ferenc stb. stb.
Tekintettel a zavaros körülményekre, amelyek a tartományokban, a körzetekben, a kerületekben és a községekben az egyes adózókat érintően a fennálló mérték szerint elosztott földadó következményeként keletkeztek, eme áldatlan körülmények megvizsgálása és a szükséges eszközök biztosítása után elhatároztuk, hogy minden német és itáliai tartományunkban egy alapjában véve méltányos és állandó földadórendszert vezetünk be. Eme közhasznú vállalkozásunk fő szempontjai pedig a következők voltak: a legszigorúbb igazságosság érvényre juttatása, a földadó helyes elosztása által a mezőgazdaság előnyös felélénkítése és áldásos fejlődésének lehető legjobb elősegítése.

Ezért hát megparancsoljuk:
1. §. A földadó mértéke a föld és az épületek haszn
ától függ.
2. §. A földadó hatálya alá eső földből származó haszon alatt a következő értendő: valamennyi, hasznos földterületen termelt és pénzzé tehető termény, amely a szokásos módon hasznot hajthat.

[2] Vö. Tuza Csilla: Az 1849. évi császári pátens a földadókataszter bevezetéséről. *Catastrum,* 1. (2014) 4:2–4.
[3] A felmérési utasításokra l. Reisz T. Csaba: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum,* 2. (2015) 1:3–10.
[4] A ferenci kataszter rövid történetét l. Bretterbauer, Kurt: Eine kurze Geschichte der österreichischen Landesvermessung und ihres Fundamentalpunktes Hermannskogel. *Vermessung & Geoinformation*, 97. (2009) 2:240–242.
[5] Erről a munkáról részletes tájékoztatást, eredményeket, a kutatócsoport bemutatását l.: http://www.franziszeischerkataster.at (utolsó letöltés dátuma: 2015. június 1.)

wendung des gewöhnlichen Fleißes einbringen können.

§. 3. Als Nutzungen von Gebäuden werden der Grundsteuer einbezogen: der Ertrag, welchen die Area, die das Gebäude einnimmt, im Wege der Urproduktion abwerfen kann, wenn sie in solcher benützet würde, und der Zins, den das Gebäude selbst trägt oder zu tragen vermag.

§. 4. Die Grundsteuer wird nach dem reinen Ertrage bemessen und angelegt.

§. 5. Wir erklären als reinen Grundertrag: das Erträgniß, welches der Grundbesitzer von jeder ihm angehörigen productiven Oberfläche nach der dermahligen Cultursgattung, bey Anwendung der gemeindeüblichen Cultivirungsart in Jahren gewöhnlicher Fruchtbarkeit beziehen kann, nachdem die nothwendigen und gemeindeüblichen Auslagen auf Bearbeitung des Bodens, Saat, Pflege und Einbringung der Producte in Abschlag gebracht worden sind.

§. 6. Bey den Gebäuden wird auf die nothwendige Unterhaltung derselben, und auf den im Verlaufe einer bestimmten Zeit ganz oder zum Theile zu Grunde gehenden Capitalswerth, durch einen verhältnißmäßigen Anschlag Rücksicht genommen, und dadurch der reine Ertrag in die Versteuerung gezogen.

§. 7. Die Ausmittlung des reinen Grund- und Häuserertrages erfolgt im Wege der öconomischen Vermessung und Mappirung, und der Schätzung.

§. 8. Die Vermessung haben eigene, wissenschaftlich gebildete, und practisch geübte Feldmesser aus dem Militär- und Civil-Stande vorzunehmen.

§. 9. Es wird im Wege derselben für jede Gemeinde eine eigene Mappe verfaßt, in welcher ihr Umfang, ihre Begränzung, und jede einzelne inner derselben gelegene Grundfläche nach Verschiedenheit der Cultursgattung, der Person des Eigenthümers, der natürlichen oder künstlichen Begränzung, in der topographischen Lage, Figur, und in dem angenommenen Maßstabe bildlich dargestellt ist.

§. 10. Die Schatzung werden eigene mit den Local- und ökonomischen Verhältnissen des Distriktes, für welchen sie aufgestellt sind, genau bekannte, in der praktischen Landwirthschaft unterrichtete, durch Rechtlichkeit und Unbefangenheit erprobte Commissäre vornehmen.

3. §. A földadó hatálya alá eső épületből származó haszon alatt a következő értendő: a jövedelem, amelyet a terület, amelyen az épület áll, őstermelés útján hajt, ha ilyesmire használnák, valamint az a jövedelem, amelyet maga az épület hajt vagy hajthat.

4. §. A földadót a tiszta jövedelem alapján állapítják meg és vetik ki.

5. §. A tiszta földhaszon alatt a következő értendő: az a jövedelem, amelyet a tulajdonos a birtokába tartozó megművelt és a mindenkori művelésnek megfelelő, a helységben szokásos módon használt föld után évente kap, amelyből leszámítandó a föld megművelésének, a vetőmagnak, a munkadíjnak és a termény aratásának költsége.

6. §. Az épület esetében figyelembe veendő a fenntartásához szükséges költség, és egy bizonyos idő elteltével teljesen vagy részben a tőkeértéke, és ezáltal csak a tiszta jövedelem számítandó a földadóba.

7. §. A föld és az épületek utáni tiszta haszon egy gazdasági felmérés, térképezés és becslés után állapítandó meg.

8. §. A felmérést tudományosan képzett, gyakorlott földmérők végzik el, akik vagy katonai, vagy civil szolgálatban állnak.

9. §. Ily módon minden községről saját térkép készül, amelyen szerepelni fog a nagysága, a határai, minden egyes, a község határain belül fekvő földterület művelési ágak, a tulajdonos neve, természetes vagy mesterséges határai szerinti felosztásban, topográfiai helyzete, formája méretarányosan ábrázolva.

10. §. A becslést a kerület helyi és gazdasági viszonyait pontosan ismerő, a mezőgazdaságban gyakorlott, igazságos és elfogulatlan, kipróbált biztosok végzik.

§. 11. Es wird dabey nach den Bestimmungen des 4., 5. und 6. §. vorgegangen und ausgemittelt: in wie viele Classen sich die Grundflächen jeder Cultursgattung, nähmlich: des Acker-, Wies- und Weinlandes, der Weiden, Waldungen u.s.w. in dem Umfange der betreffenden Gemeinde, nach der natürlichen Beschaffenheit des Bodens unterscheiden? Wie viel ein bestimmtes Flächenmaß jeder Cultursgattung und jeder Classe derselben im Mitteldurchschnitte Eines Jahres an den nach der gemeindeüblichen Cultivirungsart gewöhnlichen Produkten einbringe, welcher bleibende mittlere Geldwerth derselben in Metallmünze beygelegt werden kann? Wie hoch sich der nothwendige Cultursaufwand im Gelde belaufe, und wie viel nach dessen Abschlag als reiner Ertrag erübrige.

§. 12. Der für ein bestimmtes Flächenmaß jeder Cultursgattung und jeder Classe derselben, nach den Bestimmungen des vorhergehenden §. entworfene Tariff wird auf die einzelnen Grundflächen jedes Grundbesitzers in der Gemeinde, im Verhältnisse des Flächenmaßes, welches die Grundstücke einnehmen, angewendet; nachdem jedes derselben nach seiner Cultursgattung der Classe, die es betrifft, mit Rücksicht auf die Lage und die Beschaffenheit des Bodens angereihet worden ist.

§. 13. Die Gebäude werden durch Parification der Area und durch die Ausmittlung des Zinsertrages, nach der individuellen Beschaffenheit eines jeden in die Schätzung genommen.

§. 14. Die Schätzung der Grundstücke und der Gebäude wird ohne Rücksicht auf die persönlichen Verpflichtungen der Eigenthümer oder Besitzer gegen Dritte vorgenommen, es mögen diese Verpflichtungen rein persönlich, oder auf der Realität hypothecirt seyn. Capitalsschulden, Gelddienst, Natural-, Abstattungs-, Roboth- und Zehentverbindlichkeiten, aus was immer für Titeln sie entspringen, werden bey der Schätzung des reinen Grund- und Hausertrages nicht berücksichtiget.

§. 15. Sowohl über die Vermessung und Mappirung, als über die Schätzung, erhalten die mit der Ausführung beauftragten Behörden und Individuen eigene detaillirte Instructionen, deren Bestimmungen, so weit es erforderlich ist, durch

11. §. A 4., 5., és 6. § utasításai szerint megállapítandók: hányad osztályúak a megművelt földek, művelési ágak szerinti csoportosításban, azaz: mennyi szántója, kaszálója, szőlője, legelője, erdeje stb. van, és milyenek a föld adottságai? A művelési ág és a minőség szerinti felosztásban egy egységnyi területnek mekkora a szokásos művelés melletti éves terményhozama, mennyi ennek az átlagos, fémpénzre váltható értéke? Mekkora a szükséges befektetés pénzbeli értéke, és ennek leszámítása után mekkora a tiszta jövedelem.

12. §. A fenti §-ban meghatározott, a megművelés fajtája és a minőség szerint felállított, egy egységnyi területre megállapított tarifa a község valamennyi földtulajdonosára kivetendő, annak arányában, mekkora a kérdéses földterület; majd ugyanez minden minőségű és fajtájú területre, fekvésére és a föld adottságaira való tekintettel megállapítandó.

13. §. Az épületek felértékelése a környék hiteles felmérése és az adó kivetése után, az egyes épületek egyenkénti adottságainak megállapítása után fog megtörténni.

14. §. A földbirtok és az épületek becslése a tulajdonos személyi kötöttségeire vagy egy esetleges harmadik féllel szembeni kötelezettségeire tekintet nélkül történik, legyenek ezek a kötelezettségek személyre szabottak vagy kölcsönügyletekre vonatkozóak. A tőketartozásokat, a pénzbeli vagy természetbeni szolgáltatásokat, szívességet érintő kötelezettségeket, a robot vagy tizedszolgáltatásokat a tiszta föld- és épület utáni haszon megállapításánál nem veszik figyelembe.

15. §. Mind a felmérés, mind a térképezés, továbbá a becslés lebonyolításáról a végrehajtással megbízott hatóságok részletes utasítást fognak kapni, amelyről határozatunkat, amennyiben szükséges lesz, körrendeletben fogják közzétenni.

eigene Circular-Verordnungen allgemein werden bekannt gegeben werden.

§. 16. Die Resultate der Vermessung und Schätzung gelangen, bevor die Steuer nach solchen umgelegt wird, zur Kenntniß der Interessenten, und es ist diesen unbenommen, ihre Einwendungen und Beschwerden dagegen vorzubringen, welche gehört, untersucht, so ferne sie gegründet sind, ausgeglichen, und zur definitiven Entscheidung gebracht werden.

§. 17. Auf die nach Anhörung und Ausgleichung der vorgekommenen Reklamationen berichtigten Resultate der Vermessung und der Schätzung wird die jährlich, nach den Bedürfnissen des Staates, von Uns ausgesprochene und postulirte Summe der Grundsteuer in der Art umgelegt, daß jede Provinz, jeder Kreis, jeder District, jede Gemeinde, und jeder einzelne Grund- und Hausbesitzer vom Hundert des ausgemittelten reinen Ertrages einen der festgesetzten Steuersumme entsprechenden gleichen Antheil als Grundsteuer an den Staat zu entrichten hat.

§. 18. Die im Laufe der Zeit vorkommenden Veränderungen in der Person des Besitzers, und im Umfange des Besitzthumes, werden aufgenommen, und in der Art in Evidenz gehalten, daß die Anforderungen der Grundsteuer immer an den wirklichen Besitzer der Realitäten, auf die sie angelegt ist, und im Verhältnisse ihres Umfanges gestellt werden.

§. 19. Bey eintretenden Elementar-Unfällen, welche das Object der Grundsteuer für immer zerstören, nähmlich: bey Wegschwemmungen, Versenkungen von Grundstücken, bey Abbrennung von Gebäuden u.s.w. erfolgt die Ausscheidung desselben, und die Aufhebung der Abgabe.

§. 20. Bey eintretenden Elementar-Unfällen, welche den der Versteuerung unterliegenden reinen Ertrag zeitweise ganz oder zum Theile verschlingen, werden zeitweise gänzliche oder theilweise Grundsteuer-Nachlässe gestattet.

§. 21. Dagegen werden die neu zuwachsenden Objecte der Grundsteuer, nähmlich: Alluvionen von Grundstücken, neu errichtete Gebäude u.s.w., mit Rücksicht auf die erforderliche Ermunterung zu landwirthschaftlichen Verbesserungen, und zur Aufführung neuer Gebäude, der Versteuerung einbezogen.

16. §. A felmérés és becslés eredményét még az adó kivetése előtt az érdekelt felek tudomására hozzák, és ha nem értenek egyet, kifogásaikat és panaszaikat előadhatják, amelyeket, ha indokoltak, megvizsgálják és orvosolják.

17. §. Az előforduló reklamációk meghallgatása és orvoslása után a felmérés és becslés hitelesített eredményei szerint a földadó összegét évente, az állam igényeinek megfelelően, az általunk jóváhagyott összegben oly módon vetik ki, hogy minden tartomány, minden körzet, minden kerület, minden község és minden egyes telek- és háztulajdonos a tiszta jövedelme száz százalékából a megállapított adónak megfelelő hányadot fizessen be földadó címén.

18. §. A tulajdonos személyében és a tulajdon nagyságában az idők folyamán bekövetkező változásokat rögzíteni kell, hogy a földadó-követeléseket mindig a valódi tulajdonos teljesítse, a megfelelő mértékben.

19. §. A földadó alapját képező ingatlant érintő természeti csapások, úgy mint: áradások, a föld megsüllyedése, épületeket sújtó tűzvész stb. esetén ezek figyelembevételével a szolgáltatás teljesítését felfüggesztik.

20. §. Természeti csapások esetén, amelyek az adózás alá eső tiszta jövedelmet részben vagy egészben felemésztik, időlegesen teljes vagy részleges adóelengedés lép életbe.

21. §. Ezzel szemben a földadót növelő ingatlanok, úgy mint: új, feltöltött telkek, új építésű épületek stb., tekintettel a mezőgazdaság fejlesztésére és az új épületek felépítésére, a földadó hatálya alá esnek.

§. 22. Von der Grundsteuer finden nach der persönlichen Eigenschaft der Grund- und Hausbesitzer keine Ausnahmen Statt; doch sollen davon losgezählt seyn:
a) Alle Oberflächen, welche im Wege der Urproduktion nicht benützet werden können, als: unfruchtbare Gebirge, Steinfelsen, öffentliche Strassen, Flüsse und Canäle;
b) Beerdigungsplätze, so lange sie diese Bestimmung haben;
c) Staats-Gebäude, Kirchen, Militär-Casernen und Spitäler.
§. 23. Ueberzeugt von der Nothwendigkeit und den vielseitigen Vortheilen dieser Einrichtung, ist es Unser Wille, daß die Ausführung derselben möglichst beschleuniget, und die zu Gebothe stehenden Mittel in vollstem Maße benützet werden.
§. 24. Da jedoch der erforderliche Aufwand an Zeit, Kosten und Hülfsarbeitern zu groß ist, als daß damit gleichzeitig im ganzen Umfange Unserer Deutschen und Italienischen Provinzen vorgegangen werden kann, so wollen Wir dieselbe Länderweise vornehmen.
§. 25. Wir behalten Uns vor, die Länder zu bestimmen, so wie sie an die Reihe der nach diesen Grundsätzen vorzunehmenden Regulirung der Grundsteuer zu treten haben, und die Behörden bekannt zu geben, welchen die Leitung und die Ausführung übertragen wird.
§. 26. Um jedoch denjenigen Ländern, in welchen das System früher zur Ausführung gebracht wird, die Vortheile desselben noch vor der allgemeinen Ausgleichung in Beziehung auf die Vertheilung im Innern zuzuwenden, wird die dermahl im Ganzen angelegte Grundsteuer-Summe im Innern der Provinz nach den Resultaten der neuen Erhebungen umgelegt, die eigentlich stabile Quote für die Provinz im Ganzen aber erst dann bestimmt, wenn aus der Vollendung der Erhebungen in allen Provinzen das richtige Verhältniß derselben unter einander hervorgegangen ist.
Gegeben Wien, am 23. December 1817.

22. §. A földadó alól egyetlen telek- és háztulajdonos sem mentesül, de kivételt képeznek ez alól:

a) Azok a területek, amelyek nem használhatók őstermelésre, úgy mint: terméketlen hegységek, sziklás területek, közutak, folyók, csatornák;

b) temetkezési helyek, amíg ilyen célt szolgálnak;

c) állami épületek, templomok, kaszárnyák és kórházak.
23. §. Meggyőződvén eme intézmény szükségességéről és sokoldalú hasznáról, akarjuk, hogy a rendeletet minél hamarabb végrehajtsák és ehhez minden rendelkezésre álló eszközt felhasználjanak.
24. §. Mivel pedig a szükséges idő, költségek és segédmunkák tetemesek, ezért minden német és itáliai tartományunkban országonként rendeljük azt elvégezni.

25. §. Fenntartjuk, hogy megnevezzük azon országokat, amelyek az eme alapok szerinti földadó szabályozásban részt vesznek, és hogy megnevezzük ama hatóságokat, amelyek a munkálatok vezetését és végrehajtását irányítják.

26. §. Azért, hogy azokban az országokban, amelyekben ezt a rendszert korábban bevezetik, és eme rendszer előnyeit még az általános kiegyenlítés előtt a belső területek tekintetében élvezhessék, az új felmérések eredményei alapján megállapított földadó összegét a tartományok belső területein az új kivetéseknek megfelelően átalakítják, de az egész tartományra érvényes állandó kvótát csak akkor határozzák meg, ha a kivetések megállapításának befejezése után valamennyi tartományban szabályozták a helyes adózási arányokat.

Kelt Bécsben, 1817. december 23-án.

Schmidt Anikó

*A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872)**

A kiegyezést követően a kataszteri ügyek rendezésének mind nagyobb jelentőséget tulajdonított a magyar állam.[1] Az ezzel kapcsolatos törvényjavaslat még kidolgozás alatt állt, amikor az 1870. évi költségvetésben a kataszter a rendkívüli költségek közül átkerült a rendes kiadások közé. Ennek szükségességét a pénzügyi bizottság úgy indokolta: „*a múlt évi költségvetési tárgyalások alkalmával kimondatott az, hogy a kataszter elkészítése oly módon történjék, hogy az a megállapítandó adórendszer, valamint a telekkönyvi intézmény igényeivel egybehangzó legyen, s általában az egész kataszteri munkálat folytatása rendszeresíttessék, s erre nézve a minisztérium külön törvényjavaslatot is terjesszen elő. Ennek következtében a kataszteri költségek a pénzügyminisztérium jelen költségvetésében már nem úgy, mint a tavalyiban, rendkívüli kiadásként, hanem mint rendes és állandósított költségtételek vannak előirányozva; amit az alulírt bizottság, tekintve e telekzeti munkálatoknak hosszabb időre nyúló tartamát s a miniszteri indokolásban kifejtett mind közgazdasági, mind kormányzati és pénzügyi szempontból való fontosságát, valamint azt, hogy a kataszteri viszonyok nyilvántartása továbbra is nélkülözhetetlen marad: célszerűnek és teljesen indokoltnak tart; sőt a pénzügyminisztérium azon újabb előterjesztését is, amelyben az a kataszteri munkálatok körül előforduló személyes járandóságokat, melyek eddig pusztán napidíjak alakjában voltak fölvéve — rendszeresített és állandó fizetéssé változtatja (anélkül egyébiránt, hogy az illető költségösszeg nagyobbodnék)*”.[2]

Tisza Kálmán, Debrecen első választókerületének képviselője[3] 1870. január 22-i felszólalásában vitába szállt a pénzügyi bizottsággal, kifogásolva, hogy bár a kataszteri ügyekben még mindig nem készült el az ígért törvényjavaslat, a Pénzügyminisztérium ennek ellenére kiszámolta, hogy „*az általa ezen évre ajánlott költségekkel hány év alatt, jelesül 21 év alatt lennének befejezhetők a kataszteri mérések.*” Ha ez a munka 21 év alatt valóban befejezhető lenne, úgy helyénvaló a kataszteri költséget a rendes kiadások közé sorolni, vélte Tisza, ám ő kételkedett az előirányzott intervallum realitásában: ez idő alatt sok változás történhet a gazdasági viszonyok, a művelési ágak és a használati módok vonatkozásában, így a már felmért területeken is újra kellene mérni. Emellett problémásnak érezte azt is, hogy a kataszteri felmérésekkel összhangban kivitelezhető adóreform még 21 évig várasson magára. Mindezért azt javasolta, hogy a kataszteri munkálat rendkívüli pénzforrások felhasználásával „*három év alatt fejeztessék be; e tekintetből a kataszteri munkálatok költségeinek fedezésére szükséges összeg a rendkívüli kiadások közé soroztassék*” és erről mielőbb törvényjavaslat is készüljön. Lónyay Menyhért válaszában kihangsúlyozta: „*nem*

* Készült az OTKA K 105 886 kutatási pályázat támogatásával.

[1] Jelen cikk előzményét l. Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). *Catastrum*, 2. (2015) 2:19–24.

[2] Az állandó pénzügyi bizottság jelentése 1870. évre előterjesztett költségvetés tárgyában. Melléklet a 224. számú irományhoz. *Az 1869. évi april hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai* (= *KI*), II:283–284. A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre.

[3] Tisza Kálmán és a cikkben szereplő többi politikus életútjáról és karrierjéről bővebben l.: *Országgyülési almanach, 1886. Képviselőház.* Szerk.: Halász Sándor. Bp., 1886. A kiadvány online is elérhető az Országgyűlési Könyvtár Digitalizált Törvényhozási Tudástárában (= OGYK DTT, dtt.ogyk.hu).

elég kimondani: miszerint bizonyos idő alatt végeztessék be ezen nagy munka, hanem tekintetbe veendő az is, rendelkezünk-e elegendő szakképzett egyénnel?" Úgy vélte, a kataszteri hivatalok állandósítása segítene a problémán, annál is inkább, mert a birodalom másik felében is szakemberhiánnyal küzdenek, ez pedig olyannyira hátráltatja az ottani kataszteri munkálatok befejezését, hogy a Magyarországon dolgozókat szólították fel az ottani szolgálatra. Tisza végül beleegyezett indítványa visszavonásába, abban a reményben, hogy a törvényjavaslat tavaszra elkészül: ugyanakkor megjegyezte, hogy a felmérés költségeit túl drágának találja. Lónyay megnyugtatta, hogy eddig hegyvidéken folytak a munkálatok, ezért került többe a mérés, sík terepen olcsóbb lesz. A kataszteri költségekre előirányzott 440 ezer forintot így az összegyűltek elfogadták.[5]

▪ *Lónyay Menyhért (1822–1884) pénzügyminiszter (1868–1871), miniszterelnök (1871–1872), az MTA elnöke (1871–1884). Pénzügyminisztersége alatt lépett hatályba a földadótörvény.*

▪ *Tisza Kálmán (1830–1902), Debrecen első választókerületének képviselője, miniszterelnök–belügyminiszter (1875–1887), miniszterelnök (1887–1890), közben rövid ideig pénzügyminiszterként és a király személye körüli miniszterként is ténykedett*[4]

Törvényjavaslat a kataszteri felmérésről

1870. március második felére készült el az első törvényjavaslat a kataszteri felmérésekről, amelyet Lónyay Menyhért nyújtott be a parlament elé. A törvénytervezet elsősorban a felmérés menetét szabályozta.

Az első paragrafus meghatározta a munkálatok célját, eszerint a „*földadó helyes kivetéséhez, továbbá a hiteltelekkönyvek kiegészítéséhez szükséges területi adatokat a háromszögméreti alapokra fektetett kataszteri részletes felmérés szolgáltatja*". A második megnevezte a végrehajtó közegeket: „*A kataszteri*

[4] A közölt képek forrása: MNL OL, K 483. Polgári kori kormányhatóságok, Miniszterelnökség levéltára, Miniszterelnökség, fénygyűjtemény, 1. kötet. Tisza Kálmánról, Madarász Józsefről, Széll Kálmánról és Tóth Vilmosról a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár biztosította a felvételeket.

[5] 102. országos ülés (1870. január 22.) *Az 1869-dik évi april 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. (= *KN*), IV:329–331.

felmérést államtisztviselők teljesítik, és pedig a) a háromszögmérést a háromszögméreti hivatal főnökének közvetlen vezetése alatt háromszögelő mérnökök és segédek, b) a részletes felméréseket felügyelők közvetlen vezetése és felügyelete alatt mérnökök és mérnöksegédek. Ezen tisztviselők a pénzügyminiszter alatt állanak és a felmérés műszaki helyességéért felelősek." Megállapította a kataszteri felmérések mértékegységét (3. §) – ez a hosszmértékre nézve a bécsi öl, a térmértéket tekintve pedig az alsó-ausztriai hold volt[6] –, léptékét (4. §) és részletes instrukciókat tartalmazott a háromszögmérés végrehajtásáról (8–14. §). A felmérési munkálat során keletkező dokumentumtípusokat az alábbiakban határozta meg: határleírás, felvételi előrajz, eredeti térkép, birtokvázlat, birtokrészleti jegyzőkönyv, a birtokosok betűsorozatos névjegyzéke, egyéni birtokív és az egyéni birtokívek összesítése (16. §). Részletesen rendelkezett ezek feldolgozásáról, nyilvántartásáról, valamint az ingatlan-nyilvántartási telekkönyvek kiegészítésére szolgáló kataszteri munkálatokról.[7]

▪ *Ghyczy Kálmán (1808–1888), Komárom országgyűlési képviselője, pénzügyminiszter (1874–1875). Az adóemelések szükségessége mellett érvelt.*

A tervezetet először a pénzügyi bizottsághoz utasították véleményezésre, ennek ellenére 1870. április 7-én a törvényjavaslatot véletlenül felvették a 163. országos ülés napirendi pontjai közé. A tévedésre Ghyczy Kálmán, Komárom képviselője hívta fel Somssich Pál képviselőházi elnök figyelmét, hiszen a pénzügyi bizottság döntéséig a képviselőház sem mondhatott véleményt a tervezetről. Somssich elismerte a hibát és a törvényjavaslat tárgyalását azonnal kihúzta a napirendi pontok közül.[8]

Kísérlet a földadó kiigazítására

1870. május 23-án Kerkápoly Károly vette át a pénzügyminiszteri tárcát Lónyay Menyhérttől, akit időközben közös pénzügyminiszterré neveztek ki. Az új pénzügyminiszter a kataszteri felmérések legnagyobb hibáját abban látta, hogy „*a nálunk rögtönözve létesített földadócatasterben a jövedelmek a valóságtól igen eltérőleg vétettek föl. Néhol a jövedelem nem éri el azt, ami catastrálva lett, másutt igen messze túlhaladja.*" Miután hangsúlyozta, hogy a kataszter kiigazítása évek munkája, és amíg ez el nem készül, az adórendszert sem lehet megújítani, ezen szavak kíséretében 1870. november 17-én benyújtotta a földadókataszter kiigazítására vonatkozó törvényjavaslatot a képviselőházban.[9]

[6] 1 bécsi öl = 1,89648 m, 1 alsó-ausztriai (magyar terminológiában katasztrális) hold = 5754,642 m². Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874*. Bp., 1990. 315–316. A könyv digitális változata online is elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon: http://library.hungaricana.hu/

[7] A tervezet teljes szövege: 349. szám. Törvényjavaslat a katasteri felmérésről. *KI*, IV:3–11. A beadott törvényjavaslat szövege nagyban támaszkodik a korábbi utasításokban leírtakra. Az e tárgyban született császári pátensek, törvények, utasítások és rendeletek online is elérhetőek a www.catastrum.hu oldalán a „Jogszabályok" menüpontban. A témában áttekintést nyújt: Reisz T. Csaba: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 2:3–10.

[8] 163. országos ülés (1870. ápril 7.) *KN*, VII:396.

[9] 238. országos ülés (1870. november 17.) *KN*, XI:119–120.

Az előző törvényjavaslathoz hasonlóan az első paragrafus ezúttal is a tervezet célját határozta meg: „*A földadó új megállapíthatása és feloszthatása végett az 1868. XXV. t. c. 1. és 2. §-ai folytán ideiglenes érvényre emelt földadókivetési alap a jelen törvényben megállapított elvek szerint felülvizsgálat útján kiigazíttatik.*" A 2. és 3. paragrafus meghatározta a földadó tárgyát és a kivételt képező területeket, eszerint beletartozik „*minden gazdaságilag mívelhető vagy használható, habár tényleg más módon használt földbirtok, ha nem bír a törvényes adómentesség (3. §) feltételével.* […] 3. §. *Földadó alá nem esnek: a) országos, megyei és községi utak, utcák és közterek; b) háztelkek, udvarok és szérűskertek egy holdon alul; c) vízcsatornák és védtöltések; d) temetkezési helyek; e) országos vagy közhatósági kezelés alatt álló tudományos, közhasznú és jótékony intézetek céljaira közvetlenül szolgáló kertek, f) fa- és szőlőiskolák, melyek közhatóságok, községek vagy gazdasági, erdészeti és hasonló célú egyesületek által a közterek és utak befásítása s átalában a fa- és szőlőültetés előmozdítása tekintetéből tartatnak fenn.*" Az adókivetés alapját a föld átlagos tiszta jövedelméhez igazodva állapította meg, tiszta jövedelemnek pedig azt a hasznot tekintette, „*mely a földből közönséges viszonyok között és közönséges gazdálkodás mellett tartósan várható, miután abból az átlagos mívelési és gazdálkodási költség levonatott*". A tiszta jövedelmet a talaj osztályozásához felállított művelési ágak alapján történő becsléssel állapították meg. A törvény részletesen rendelkezett a fennálló kataszteri adómunkálatok kiigazításáról, a községi és kerületi választmányok, a becslőbizottságok, valamint az országos földadóbizottság alakításáról és ezek feladatairól, a felszólalási lehetőségekről, valamint az esetleges hibák kiigazításának módjáról.

A törvény indoklásában Kerkápoly kifejtette, hogy „*a földadókataszter Magyarországon ezek előtt 18 évvel hozatott be; de a földadó-szakbizottmány elismerése szerint is e munkálat némely vidékeken már kezdetben hiányosan vitetett keresztül* […] *a földadó kivetésében aránytalanságok támadtak, melyek alapját maga a kataszteri munkálat vetette meg. Ezen aránytalanság utóbb még nagyobb mérvet öltött az évről évre változott gazdálkodási viszonyok folytán* […] *De lényegesen nevelték a létező aránytalanságot a koronként különösen az újabb időkben épült vaspályák is, úgyhogy azon kataszteri tiszta jövedelem, mely a már elavult, de földadónknak még ma is alapját képezi, a valóságos tiszta jövedelemnek az ország némely vidékein alig teszi felét vagy harmadát, míg másutt még ma is valóban eléri s tán túlhaladja azt.* […] *Több ok szól amellett, hogy egy állandó s a mostani viszonyoknak minden tekintetben megfelelő adórendszer megállapításánál ezen törvényjavaslat legyen az első, mely tárgyalás végett a törvényhozás elé terjesztessék. A pénzügyi bizottság már 1868-ban az egyenes adókra vonatkozó törvényjavaslatok iránti jelentésében kiemelte annak szükségét, hogy a különböző adónemek, az alkalmazott adóláb magassága tekintetében, egymással arányba hozassanak, s ezen adónemek magokban véve is kiegyenlítettek legyenek. E célból alapegységre van szükség, melyhez méretvén a többiek is ezzel és egymás közt arányosíttassanak. Ily alapegységül a bizottság a földadót vette, miután hazánkban a földadót* alapadónak *lehet és kell tekintenünk, nemcsak mivel az állambevételek legjelentékenyebb forrását ez képezi, hanem, mivel a magyar korona országok területe mind fekvésénél, mind talajminőségénél fogva földmívelési iparra kiválólag hivatva lévén a földadóval a többi egyenes adók, valamint a közvetett adók nagy része is, oly szoros összefüggésben áll, hogy ezek mindaddig célszerűleg át sem alakíthatók, míg a földadóreform elvei iránt megállapodásra nem juthatunk.*"

A törvényhez költségvetést is mellékeltek, amely a munkálat egészére 2 994 000 Ft-ot irányzott elő. A költségvetés azon a feltevésen alapult, hogy a törvényjavaslatot gyorsan elfogadják, így a becslőbizottságok már 1871 tavaszán megkezdhetik a szintén mellékelt munkaterv szerinti működésüket, amelyet így 1872 júniusában be is fejezhetnének. Utána a felszólalási bizottságoknak már csak három hónapos munkálatot irányoztak elő, az or-

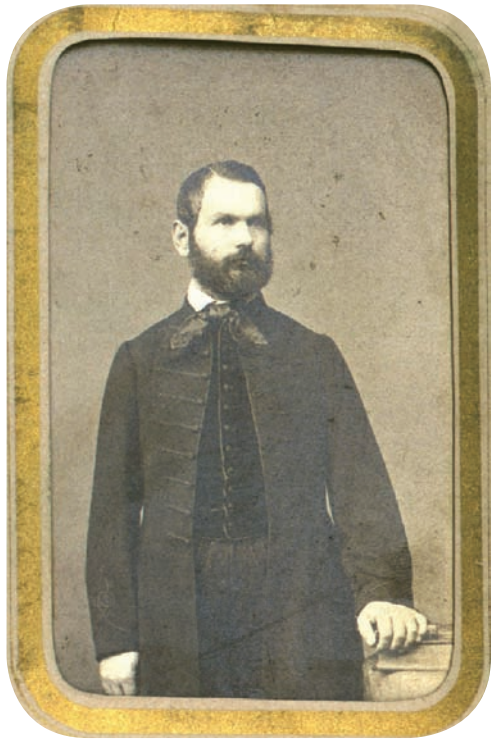

▪ *Kerkápoly Károly (1824–1891) jogi doktor, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, pénzügyminiszter (1870–1873)*

országos földadóbizottságnak pedig további két hónapot, gyorsaságukat pedig azzal indokolták, hogy szakértő számvizsgálók fogják őket a feladataikban segíteni. 1872-ben még további egy hónapot (december) terveztek a pénzügyigazgatóságoknak a községenkénti adóhányad kiszámítására, amely munka befejezésével a földadót 1873-ban már a kiigazított alapon vetették volna ki.[10]

A kívánatosnak tekintett gyorsaság azonban elmaradt, és ez a törvényjavaslat is megrekedt a bürokrácia útvesztőiben. 1870 decemberében a pénzügyminisztert felhatalmazták, hogy a földadóról szóló 1868. évi XXV. törvénycikket, valamint a földadó kivetésére, beszedésére és kezelésére nézve gyakorlatban levő szabályokat 1871 végéig érvényben tarthassa. Ennek indoklása szerint *„a földadókataszter kiigazításáról szóló törvényjavaslat elfogadása és életbeléptetése – mely a földadórendszert gyökeresen át fogja alakítani – a jövő év elforgása alatt keresztülvihető nem lesz”*.[11] Ugyanakkor december 15-én a központi bizottság az 1868:XXV. tc. meghosszabbításával kapcsolatos jelentésében *„azon kérelemmel járul a tiszt. képviselőházhoz, mondja ki jegyzőkönyvi határozatban: Miszerint a földadókataszter kiigazításáról a pénzügyminiszter által beterjesztett 487. sz. alatt kinyomtatott törvényjavaslatot olyannak tekinti, melynek mielőbbi letárgyalása felette kívánatos, ennélfogva azt a legsürgősebb tárgyalást igénylő tárgyak közé sorolja. A törvényjavaslatot magát a központi bizottság elfogadta és ajánlja azt a t. képviselőháznak elfogadás végett.”*[12]

▪ *Madarász József (1814–1915), a sárkeresztúri kerület képviselője, a magyar képviselőház elnöke (1898–1899)*

[10] A törvénytervezet teljes szövege, indoklás és a tervezett kötlségvetés: 656. szám. Törvényjavaslat a földadó kataszter kiigazításáról. *KI*, VII:34–49.

[11] 682. szám. Törvényjavaslat a földadóról szóló 1868. évi XXV. törvényczikk érvényének meghoszszabbitásáról. *KI*, VII:135. Indoklása a 136. oldalon.

[12] 122. szám. Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése a földadóról szóló 1868. évi XXV. törvénycikk érvényének meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat tárgyában. *KI*, VII:238–239.

A képviselőház azonban továbbra sem találkozott a szóban forgó törvényjavaslattal, amely a pénzügyi bizottságnál elakadt. Noha az 1871. január 21-i jegyzőkönyv tanúsága szerint Liptó vármegye sürgetni próbálta az új kataszter mielőbbi életbeléptetését,[13] ám még az év decemberében sem került napirendre a földadókataszter ügye. Madarász József, a sárkeresztúri kerület képviselője ekkorra el is vesztette a türelmét: „*hisz rég be van terjesztve a cataster kérdése, miért nem veszi azt elő a ház? Szabad legyen erre megjegyeznem, hogy ha a kormány éppen oly szorgosan, épp oly nyomósan sürgeti ezen tárgy felvételét, mint csak például legközelebb a dunagőzhajózási társasággal kötött szerződés elintézését: eddig bizonyára rég a ház előtt volna az, mint tárgyalható törvényjavaslat.*"[14]

Felmérési munkálatok és az állami költségvetés

Ha a törvényjavaslat tárgyalásában nem is történt előrelépés 1871-ben, az országgyűlés egyre nagyobb összegeket szavazott meg a továbbra is folyó felmérésekre. 1870-ben az állami költségvetésben 440 000, 1871-ben 583 240, 1872-ben pedig már 827 000 forintnyi összeget különítettek el az állandó kataszterre.[15] A jelentős többlet elfogadtatása persze nem ment zökkenőmentesen a képviselőházban, 1871-ben például a javaslat ellen még egy különvélemény is készült, amely vitatta az újabb emelések szükségességét. „*Ezen összegből a magyar határőrvidékre 5000 frt, a Horvát-Szlavón határőrvidékre 169 000 frt esik. A határőrvidékre eső költségtöbbletet, melyet az ottani nagy kiterjedésű államerdők területének felismerése és nyilvántartása is kiválóan indokol, megtagadhatónak nem véljük; de a magyar és Horvát-Szlavón országok polgári területére nézve igénybe vett 78 800 frtnyi költségtöbbletet megszavazásra nem ajánlhatjuk.* […] *Pénzügyminiszter úr nyilatkozata szerint az e végre megkívántató törvényjavaslat a ház elé fog terjesztetni, s ennélfogva nem szándékunk a folyamatban levő catasteri munkálatoknak megszüntetését indítványozni, s ezáltal azt, amitől pénzügyminiszter úr kiváltképpen tart, a már meglevő, számos évi gyakorlat által betanult mérnöki karnak feloszlatását idézni elő: de célszerűnek nem tartjuk, hogy a catasteri munkálatok addig is, míg törvényesítve nem lesznek, bizonytalan eredménnyel ez eddiginél nagyobb erőfeszítéssel folytattassanak, s miután a catasteri munkálatokra már az 1871-ik évben is 143 200 forinttal több szavaztatott meg, mint az előző években megszavazva volt, azon véleményben vagyunk, hogy Magyar és Horvát országok polgári területére 1872-ik esztendőre az állandó cataster címe alatt ugyanannyit megajánlani elégséges, mint az 1871-ik esztendőre törvény által megállapítva volt.*"[16]

A pénzügyminiszter a többletköltség egy részét a kataszteri munkálatokat végző műszaki személyzet fizetésének felemelésére kívánta fordítani. Ennek szükségességét a pénzügyi bizottság is jóváhagyta 1871 decemberében: „*A bizottság átalában a fizetésfölemeléseket nem pártolja, de kénytelen elismerni, hogy ezen a téren csak úgy lehet eredményt várni, az állam csak úgy szerezhet meg szakképzett megbízható közegeket és úgy kötheti le azokat az államszolgálatokra, ha azokat olyan fizetéssel látja el, mely az ezen szakmával foglalkozó egyéneket az államszolgálathoz ha nem is vonzza, de attól legalább el nem riasztja, és azért a bizottság nemcsak*

[13] 268. országos ülés (1871. január 23.) *KN*, XII:97.

[14] 395. országos ülés (1871. december 5.) *KN* XVIII:242.

[15] Az állami költségvetés éves bontásban online is elérhető az OGYK DTT-ben. Az állandó kataszter költségvetésében mind nagyobb összegeket fordítottak a horvát- és szlavónországi területek felmérésére is: míg 1871-ben 52 000, addig 1872-ben már 212 000 forintot különítettek el erre a célra. Pénzügyminisztérium. *Államköltségvetés a magyar korona országai részére az 1871. évre*. 44. és Pénzügyminisztérium. *Államköltségvetés a magyar korona országai részére az 1872. évre*. 48. Az 1870. évi költségvetésre l.: 1870:XI. tc., az 1871. évi költségvetésre pedig:1871:X. tc. (1000 év törvényei, http://www.1000ev.hu).

[16] 1118. szám. Az állandó pénzügyi bizottság általános jelentése az 1872-ik évi államköltségvetés tárgyában. *KI*, XI:204–233. Az ehhez kapcsolódó különvélemény: Uo. 235.

▪ *Széll Kálmán (1843–1915) jogi doktor, a pénzügyi bizottság előadója, pénzügyminiszter (1875–1878), miniszterelnök (1899–1903)*

méltányosnak, de magára az államra nézve a catasteri munkálatok nagy fontosságánál fogva elkerülhetlenül szükségesnek tartja azt, hogy a catasteri mérnökök fizetése az állam más műszaki tisztviselőinek fizetésével összhangba hozassék."[17] A többletköltségek között szerepeltek még Buda város felmérési kiadásai, amelyet már az előző évi költségvetésben elvileg megszavaztak, valamint a határőrvidéki kataszteri költségek, amelyeket a bizottság a rendkívüli kiadásokhoz kívánt áttenni.

A pénzügyi bizottság előadója, Széll Kálmán 1871. december 5-ei felszólalásában az addigi eredmények bemutatásával igyekezett a költségvetési javaslat mellett érvelni: „*Tizenkét dunántúli megyében a catasterfölmérés be van fejezve, és olyan különbség mutatkozik a felmérés eredménye és a földadónak alapjául vett, azon úgynevezett földadó-provisorium munkálatok közt, hogy magában ezen 12 vármegyében kitűnt, hogy 314 000 catastralis hold, – nem terméketlen tér, de termő tér – nincs adó alá véve. Azt hiszem, hogy ezen egy példa is eléggé illusztrálja, hogy addig a földadó helyes arányban s igazságosan elosztva nem lesz,* […] *míg a catasteri fölmérés az országban meg nem történik*".

Képviselőtársa, Ghyczy Kálmán azonban rögtön szóvá tette, hogy noha állítólag 12 dunántúli vármegyében a kataszteri felmérés már be van fejezve, ő erről semmit sem tud, pedig – komáromiként – éppen arról a vidékről való. Széll azonnal helyesbített, hogy 12 *nagyrészt* dunántúli vármegyére gondolt.[18]

Ghyczy vitatta azt az állítást is, hogy 314 ezer holddal több termékeny föld találtatott volna, hiszen „*e pillanatban, az állandó catasteri felméréssel a földeknek becslése jövedelmezés tekintetében nem köttetik össze; ha pedig mostan még a földek jövedelmezés, termékenység tekintetében nem osztályoztatnak, termékenységük nem vizsgáltatik*". Széll ismét pontosítani kényszerült: „*A cataster felmérése nem egyéb, mint a térfogat felmérése, constatálása*", ám ennek alapján is „*12 megyében 314 000 catastralis holddal több jött ki a catasteri felmérésnél, mint amennyit nem a jövedelmezőség szerinti osztályozás, hanem a láncfelmérés előbb eredményezett*". Ghyczy kijelentette továbbá, hogy Buda városának felméréséhez az államnak csupán a kataszteri mérnöki személyzetet kell hozzáadnia, hiszen „*mindazon dologi kiadásokat, melyek ezen felméréshez kívántatnak, részint Buda városa, részint a fővárosi közmunkatanács fizeti. Így különösen a fővárosi közmunkatanács csupán azon üvegtáblák árához, melyek a fölméréshez megkívántatnak, és egyéb felszerelésekhez, melyek ugyanezen célra szükségesek: 17 000 ezüst forinttal járul.*" Kételkedett abban, hogy a mérnökök a kevés fizetés miatt felmondaná-

[17] 400. országos ülés (1871. december 10.) *KN*, XIX: 21–22.

[18] A későbbiekben fel is sorolta ezeket: Moson, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya, Veszprém, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa és Győr. L.: 400. országos ülés (1871. december 10.) *KN*, XIX: 26–27. A kataszteri felmérés előrehaladásáról l.: Török Enikő: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 2:11–18.

nak: „*Az a veszély, hogy alkalmas egyéneket nem kaphatunk, hogy elfutnak az alkalmas egyének az államszolgálatból; ezen annyiszor hallott ijesztések annyiszor nem valósultak már, hogy – bocsánatot kérek – ezen érvnek fontosságot többé nem tulajdonithatok.*" Peszszimista arra nézve, hogy megéri-e a felmérés ezt a nagy ráfordítást: „*Tavaly a catasteri munkálat került 583 000 frtba. Ezen alapon körülbelől 25-30 millió frtban fog az állandó cataster elkészítése kerülni, és mikor már ezen munkálat készen lesz* […] *a kész munka nem lesz haszonvehető, legalább nagyrészben, igen költséges és fáradságos újabb átdolgozás nélkül.*" Kerkápoly Károly válaszában hangsúlyozta, hogy kell „*fizetésemelkedés mindaddig, míg a pénz értéktelenülése folytonos lesz*", és tavaly „*személyszaporítást kértem, hogy gyorsabban menjen a munka, de meggyőződtem, hogy nemcsak szaporítani nem bírjuk a systemizált fizetésekkel, de még a statust sem bírtam megtartani*". Ghyczy továbbra sem nyugodott bele a 78 ezer forintnyi többletbe, amelyet a „*mai nehéz időkben*" indokolatlan kiadásnak vélt.

▪ *Gubody Sándor (1798–1885), Nagykőrös országgyűlési képviselője, Nagykőrös polgármestere (1867–1868), lapszerkesztő, mérnök*

Ebbéli nézetét Nagykőrös képviselője, Gubody Sándor[19] is osztotta, aki az elhangzottakhoz hozzáfűzte azt is, hogy a kataszteri mérnökök – véleménye szerint – egyáltalán nem keresnek rosszul: „*Ha van – mint mondják – sárba vetett pénz: valóban az, amit a jelen rendszer szerint catasterfölmérésre kiadunk; de tegyük fel, ha legtökéletesebb volna is a munka, be lehet elégednünk azzal, hogy egy mérnökre naponkint 7 holdnak felmérése esik, pedig egy hold felméréséért 40 kr nem keveselhető.*" Szerinte a szaporodó felmondások oka nem annyira az alacsony fizetésekben, mint a német felügyelő mérnökök zsarnokoskodásában, „*a szegény mérnökökre alkalmazott 22 rovattal ellátott conduitlista betöltésével járó zaklatásokban*" keresendő, és rávilágított arra, hogy "*386 mérnök közt alig van 50-60 magyar mérnök*". Emellett éles kritikát fogalmazott meg a pénzügyminiszterrel szemben: „*Ha a t. pénzügyminiszter úr, midőn ezen az örökös tartományokban is rossznak bizonyult catastrált zopfrendszert azon nagy német, cseh, morva, polyák instructióval átvette, kötelessége szerint azt észrehajlatlan, de nem bureaukratikus szakértőkkel megvizsgáltatta volna: azon meggyőződésre jutott volna, hogy azt el kell vetni vagy legalább, ha már oly szerelmes az osztrák rendszerbe, mint a tormába esett féreg, célszerű változtatásokat tett volna: s azon haszontalan felügyelők helyett hatóságok közbejöttével, bíróilag hitelesíttette volna a mérnökök munkáját és holdszámra fizette volna, mely eljárásnak mindenesetre tökéletesebb, s két annyi eredménye lett volna. Uraim! Nem leszek rossz próféta, ha azt jövendölöm, hogy ezen rendszerrel Galícia sorsára jutunk, hol a catastermunka már 1856-ban bevégeztetett, s azóta folytonos igazításokkal töltetik az idő.*"[20] A kritikai észrevételek elle-

[19] Gubody Sándor életrajzi adatairól és műveinek jegyzékéről bővebben l: FARKAS PÉTER: *Nagykőrösi helytörténeti és helyismereti bibliográfia*. Balatonboglár, 2013. 235. (http://mek.oszk.hu/11600/11672)

[20] 400. országos ülés (1871. december 10.) *KN*, XIX:24–29.

nére a képviselők többsége végül elfogadta a pénzügyi bizottság álláspontját, és megszavazták a 653 ezer forintnyi többletköltséget az állandó kataszterre.

A következő ülésnapon, december 11-én két felszólaló – Simonyi Ernő, Baranya vármegye németüregi választókerületének képviselője[21] és Tisza Kálmán – is felvetette, hogy a kataszter megállapításától nem fog a földadó emelkedni, maximum igazságosabb lesz annak kivetése, így ennek az ügynek a megoldása nem fogja az ország adóképességét előmozdítani.[22]

Kisebb felzúdulást váltott ki a parlamentben, amikor Kerkápoly Károly a topográfiai hivatalt átvette a Közlekedési Minisztériumtól és a Pénzügyminisztériumhoz csatolta.[23] Várady Gábor, Máramaros megye técsői választókerületének képviselője 1871. december 13-i felszólalásában élesen bírálta ezt a lépést: „[…] *szólok csupán a topographiai műveletekről. Ezek a közlekedési miniszter tárcájából kivétettek és áttétettek a pénzügyminiszterébe. Én ezt nem tartom helyes eljárásnak, nem is tudok elfogadható vagy csak megközelítőleg elfogadható okot találni, miért történt ezen áttétel; talán azért: mert a pénzügyminiszter tárcájába tartozik a catasteri felmérés. Nézetem szerint ez is helytelen; mert hiszen a catasteri felmérésnek alapját főleg nem azon utasítások képezik, melyeket a pénzügyminiszter saját érdekéből és álláspontjából ki fog adni, hanem a mérnöki munkálat: ez pedig a közlekedési miniszter tárcájába tartozik. Meg kellett volna fordítani a dolgot, és ahelyett, hogy a pénzügyminiszter átvette a topographiai hivatalt a közlekedési minisztertől: oda kellett volna adni a catastert is a közlekedési minisztériumnak; mert a szaktudomány szempontjából kell azon hivatalok munkáit megbírálni, és ez nem a pénzügyminiszter feladata. Ez, tisztelt ház, éppen oly felcserélése a szerepeknek, mely nálunk majd minden minisztériumnál fenáll: így például, hogy a közoktatási miniszter szánt és vet, a pénzügyminiszter akadémiákra ügyel fel, (Igaz, igaz!) és úgy lett azután a pénzügyminiszter a mérnökök működésére felügyelő miniszterré. (Igaz!) így fog a catasterbe beosztott mérnökök, és így a cartographicus hivatalok munkái fölött ellenőrködni.*”

▪ *Várady Gábor (1820–1906) testőrtiszt, honvéd ezredes, később Máramaros megye técsői választókerületének képviselője, ügyvéd*

Kerkápoly Károly pénzügyminiszter válaszában kiállt ez egyesítés mellett, mondván, a topográfiai térképezés és a kataszter egy helyre tartozik: „*A minisztériumban, még*

[21] SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1891–1914. Németürög (Rácváros), később Mecsekalja, ma Pécs része. A legkorábbi adatot Simonyi képviselői pályafutásáról az 1873. évi tiszti címtár szolgáltatja. Ennek alapján 1873-ban a szintén Baranya megyei Szalánta választókerületét képviselte. *Magyarország tiszti czim- és névtára 1873*. Bp., 1874. 48. A tiszti címtárak online is elérhetőek az Arcanum Digitális Tudománytárban (adtplus.arcanum.hu)

[22] 401. országos ülés (1871. december 11.) *KN*, XIX:44.

[23] A Közlekedési Minisztérium topográfiai osztályát a kiegyezést követően Tóth Ágoston ’48-as honvédezredes, hadmérnök és térképész szervezte meg és vezette. A magyar katonai térképészet egyik kiemelkedő alakjának tartott Tóth számos könyvet írt, amelyek alapján 1871-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Részt vett a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában, annak alelnöki tisztét is betöltötte. Nagy tervét azonban, egy önálló magyar térképészeti intézet felállítását nem sikerült megvalósítania. Életéről bővebben: NÉMETH GYÖRGY: Tóth Ágoston térképvázlata (az MNL honlapján).

mielőtt annak tagja lettem volna, már tárgyalás alatt volt azon kérdés: vajon a catastralis munkálatok melyik tárca vezetése alá tartozzanak, a pénzügyminisztérium alá-e? mivel voltaképp főleg az adó érdekében történik a fölmérés, vagy a közlekedési miniszter vezetése alá, mivel a megkívántató szakismeretekkel ő rendelkezik. Akkor az elintézés úgy történt, hogy a pénzügyminisztérium vezetése alatt hagyatott továbbra is a catastralis felmérés ügye. […] *a kettő együvé tartozik, mert az az anyag, melyet a topographiai intézet tagjai feldolgoznak: a catastralis mérés által nyújtatik; ha ez anyagot nem akarjuk feldolgozni: akkor ugyanazt még egyszer kell végezni; ez bizonyos, hogy e kettő összetartozik. (Várady Gábor közbeszól: ezt nem tagadom, de nem ide tartozik!) Az egyesítésnél minden esetre a kisebbik követi a nagyobbat, nem a nagyobb a kisebbet; öt-hat emberről van itt szó, egypár százról amott; tehát amaz jön ehhez.*”[24]

Az ülésszak során újra és újra elhangzott az a kritika, hogy a kataszter ügye túl lassan halad előre. Horn Ede, Pozsony képviselőjének 1872. február 1-jei felszólalásában a pénzügyminisztert hibáztatta a lassúságért: „*Nem lehet az adókhoz nyúlni, míg a cataster ki nem igazíttatik; midőn a cataster kiigazítását kívántuk: a miniszter úr szíves volt másfél évvel ezelőtt törvényjavaslatot benyújtani; de még egyszer sem hallottuk, hogy sürgette volna törvényjavaslatának felvételét,* […] *így minden a réginél maradt*”. Kerkápoly a késlekedést a pénzügyi bizottság túlterheltségével magyarázta: „*Lehetetlen nekem azon panaszkodnom, azért bé-kétlenkednem, hogy a pénzügyi bizottság nem tárgyalja ezen törvényjavaslatot, mikor azon helyzetben vagyok, hogy látom, hogy eddig nem ért rá.* […] *és én ismétlem a t. ház előtt, hogy csak nagy köszönettel veszem, ha a pénzügyi bizottság időt bírván venni magának: mielőbb hozzá fog e törvényjavaslat tárgyalásához.*”[25]

▪ *Horn Ede (született Einhorn Ignác, 1825–1875), 1870-től Pozsony képviselője, 1875-ben kereskedelmi államtitkár (Vasárnapi Újság, 22. /1875/ 13:196.)*

▪ *Korizmics László (1816–1886), 1870-től haláláig Vízakna város képviselője (Vasárnapi Újság, 4. /1857/ 20:1.)*

[24] 403. országos ülés (1871. december 13.) *KN*, XIX:138.
[25] 434. országos ülés (1872. február 1.) *KN*, XXI.:64. 69.

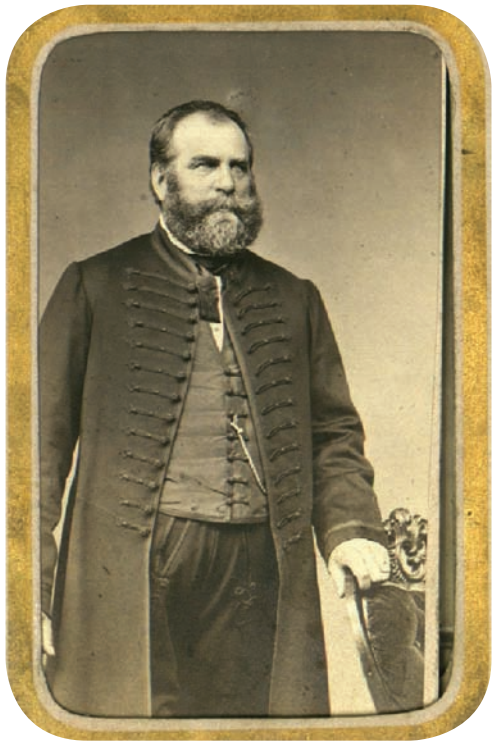

▪ *Paczolay János (1818–1884) ügyvéd, az esztergomi főkáptalan főügyésze, 1865-től az ipolysági választókerület országgyűlési képviselője*

▪ *Zsedényi (Pfannschmidt) Ede (1804–1879), evangélikus egyházkerületi felügyelő, a pénzügyi bizottság tagja*

A halogatást látván, Vízakna városának képviselője, Korizmics László február 21-i felszólalásában lemondott arról, hogy ezen ülésszak alatt megtárgyalhatnák a kataszteri ügyeket, és azt javasolta, inkább tegyék azt félre és vizsgáljanak helyette más, még sürgősebb ügyeket, pl. a zárszámadás kérdését. Az utána felszólaló Paczolay János, az ipolysági választókerület képviselője azt indítványozta, hogy a kataszteri törvényjavaslatot utalják egy szakbizottsághoz, hiszen így a pénzügyi bizottság is felszabadulhatna más, szintén fontos ügyek intézésére: „*kétségtelennek mondható, hogy a zárszámadásokat legavatottabban, leghelyesebben és a legtöbb belátással a pénzügyi bizottság vizsgálhatja át: a zárszámadások átvizsgálásával bízatnék meg a pénzügyi bizottság* […] *a cataster kijavítására vonatkozó tőrvényjavaslatot külön szakbizottsághoz méltóztassék utasítani, és akkor a pénzügyi bizottság más, szintén fontos és sürgős tárgyak elintézésére szentelheti idejét.*” Noha a felvetésekre a képviselők megnyugtató választ kaptak Zsedényi Edétől, a pénzügyi bizottság tagjától: „*Van szerencsém jelenteni, hogy a pénzügyi bizottság a földadó catasterről szóló törvényjavaslat tárban teendő jelentésével egy vagy két ülés alatt elkészül*”[26], végül tényleg nem sikerült a kataszteri törvénytervezetet az ülésszak alatt tárgyalásra bocsátani.

A kataszteri felmérések ügye ebben a ciklusban utoljára a választójogi törvényjavaslat[27] tárgyalása során került szóba. Elsősor-

[26] 441. országos ülés (1872. február 21.) *KN*, XXI:204–205.

[27] Az első parlamenti választójogi törvényt az 1848-as parlament alkotta meg, az összlakosság 7,2%-ának adva választójogot. Az 1848:V. tc. az 1867. évi kiegyezés után is érvényben maradt, de mivel a választási eljárás részletkérdéseit nem szabályozta, szükségessé vált egy új választójogi törvény megalkotása. Az országgyűlési vitákat követően megvalósult 1874:XXXIII. tc. a tulajdoni alapú cenzust az adócenzussal váltotta fel, a szavazást pedig minden választókerületben nyílttá tette. A törvény szövege : 1000 év törvényei (http://www.1000ev.hu).

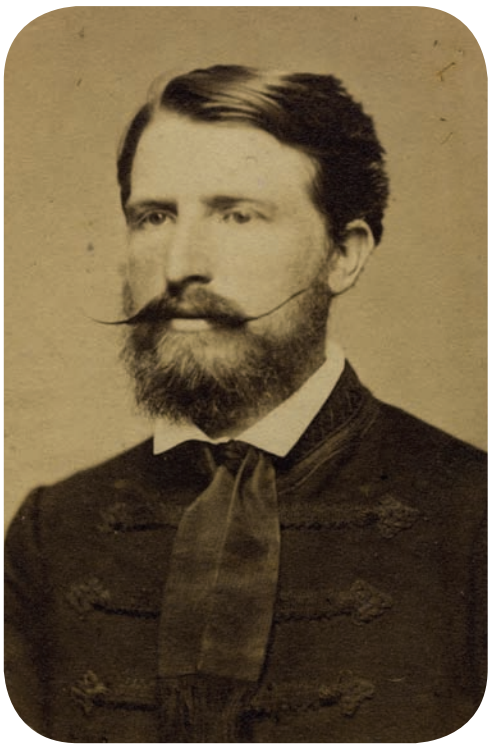

▪ *Tóth Vilmos (1832–1898), 1871–1873 között belügyminiszter, 1879–1895 között a bécsi közös államszámvevőszék elnöke, a főrendiház tagja, 1896-tól haláláig annak elnöke*

▪ *Szapáry Gyula (1832–1905) Heves és Külső-Szolnok vármegye főispánja, a galgóci választókerületkerület képviselője, pénzügyminiszter (1878–1887), közmunka- és közlekedésügyi miniszter (1880), földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter (1889), miniszterelnök (1890–1892)*

ban a cenzus megállapítása körüli vitában használták fel érvként, hogy miért nem lenne célszerű változtatni a már meglévő gyakorlaton. Tóth Vilmos belügyminiszter határozottan állást foglalt a kérdésben: „*Ugyan kérdem, van-e valaki, ki ne tudná, hogy a jelenlegi földadócataster elkészítésével a föld termőképessége némely vidéken a tulajdonosra nézve kedvezően, más vidéken túl a mértéken kedvezőtlenül lett megállapítva. Már pedig ha ez így van, t. ház: ugyan kérdem, ki az a bölcs, aki ily adórendszer alapján igazságos censust fel tudna állítani?*”[28] Hasonló véleményen volt Szapáry Gyula, a galgóci választókerület képviselője is: „*egy egészen új választási eljárásról szóló törvényjavaslat benyújtása nem lehetséges a jelen ülésszak alatt;* […] *mert arra oly adatok szükségesek, melyeket csak az állandó névjegyzék és a földadó cataster reformja által érhetünk el.*” Tisza Kálmán pedig mindehhez ironikusan hozzáfűzte, hogy a politikustársak csak akkor kritizálják a katasztert, ha azzal lejjebb akarják szállítani a cenzust: „*az adócataster rossz ott, önök szerint, ahol – az adó alapján – a census lejjebb szállana: de roppant jó ott, ahol felhasználásával a censust emelni lehet.*”[29]

A kataszter ügyének sürgető rendezése a választókerületek kijelölésének vitája során is felmerült. Kemény Gábor, a gyulafehérvári választókerület képviselője 1872. február 23-i felszólalásában kijelentette, hogy: „*a választókerületeknek megállapítása, mely csak azután eszközölhető, ha vannak rendes állandó egybeírásaink, ha lesznek rendes állandó névlajstromai a szavazóknak, mit megint a catasteri*

[28] 442. országos ülés (1872. február 22.) *KN*, XXI:219–220.
[29] 451. országos ülés (1872. március 4.) *KN*, XXII:93., 106.

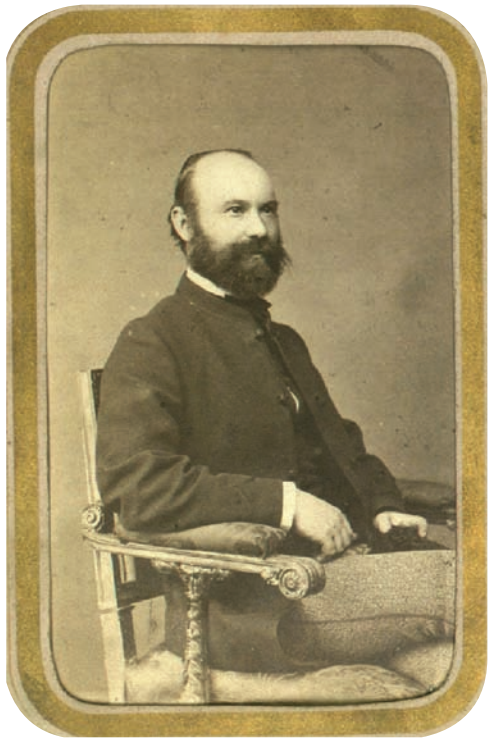

▪ *Kemény Gábor (1830–1888) Gyulafehérvár képviselője, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter (1878–1882), közmunka- és közlekedésügyi miniszter (1882–1886)*

munkálatok alapján lehet eszközölni, szilárdan, biztosan, határozottan. Nem szándékom most azt vitatni: nagy-e vagy kicsiny a mostani választási census; de állítom, hogy biztos cataster hiányában egy mozgó, változó basisra állandó épületet emelni: csakugyan lehetetlen".[30]

Érdekes közjáték volt a választójogi törvény tárgyalása során Paczolay János 1872. március 1-jén tett megjegyzése, miszerint a kataszteri reformokat a baloldal hátráltatja, és ezt az alábbiakkal próbálta igazolni: „*midőn éppen a legközelebbi budgetvita alkalmával a pénzügyminiszter úr a catastralis felmérések minél előbbi keresztülvitelére 40 000 frtot kívánt, a baloldal csak 30 000 frtot ajánlott meg: és mi voltunk azok, akik megszavaztuk a 40 000 frtot, hogy a dolog minél előbb elintéztethessék. Sőt most a legközelebbi alkalommal is, midőn a pénzügyi bizottság azt jelentette, hogy ő nem képes a zárszámadásokat és a catastralis munkálatokra vonatkozó törvényjavaslatot a kellő időben, ti. még a jelen időszak alatt elintézni és véleményét előterjeszteni: én kértem a tisztelt házat éppen azon felvidék érdekében, mely az országban legjobban van megadóztatva, hogy méltóztassék a catastralis munkálatokra vonatkozó törvényjavaslat számára külön szakbizottságot kiküldeni. A baloldal ezen javaslatomat egy szóval sem pártolta: holott, ha pártolta volna, bizonyosan ezen oldal sem merte volna ezen igazságos kívánatot ellenezni. (Derültség a jobb és bal oldalon.)*"[31]

Összefoglalásul megállapítható, hogy habár az 1869–1872. évi országgyűlési ciklus alatt egy törvényjavaslat született a kataszteri felmérések, egy pedig a földadókataszter ügyében, ám mindkét tervezet elakadt a pénzügyi bizottságnál, amely túlzott leterheltsége miatt nem tudott időt szakítani a javaslatok véleményezésére. Ugyanakkor a kataszteri ügyek fontosságát jelzi, hogy a ráfordított összegek az állami éves költségvetés rendkívüli kiadásából átkerültek a rendes kiadások közé, nagyságuk pedig évről évre emelkedett. A hatékonyabb munkavégzés érdekében a Pénzügyminisztérium rendezte a felmérési személyzet fizetését és törekedett arra, hogy továbbra is állami szolgálatban tartsa a jól képzett szakembereket. A nagy áttörés, a felmérési munkálatokat átfogóan szabályozó törvényjavaslat elfogadása azonban továbbra is váratott magára.

[30] 448. országos ülés (1872. február 23.) *KN*, XXI:253.
[31] 449. országos ülés (1872. március 1.) *KN* XXII:49.

Török Enikő

Solt város ideiglenes felmérésének dokumentumai[*]

Az 1849. október 20-i császári pátens írta elő az állandó kataszter létesítését Magyarországon. Mivel az állandó kataszter nem volt gyorsan megvalósítható, ezért 1850. március 4-én „földadó-ideiglen" készítését rendelték el, hogy a részletes felmérés elvégzéséig legyen alapja a földadó kivetésének. Az utóbbi években lendületet kapott a kataszteri felmérések történetére vonatkozó források feltárása és egyes kérdések feldolgozása, az ideiglenes felmérés története azonban többnyire csak bevezető a részletes felmérés ismertetése előtt, annak önálló feldolgozása még várat magára. Pedig az ennek során keletkezett térképek és iratok – különösen akkor, amikor a részletes felmérés csak évtizedekkel később jut el egy-egy területre – ugyancsak jól használható források lehetnek a gazdaság-, hely- és családtörténetre. Az ideiglenes felmérés is szabályozott keretek között zajlott, mint arról az eddig fellelt korabeli utasítások is tanúskodnak. A felmérési munkálatokat az 1850. augusztus 2-án német és magyar nyelven közreadott utasítás szerint kellett végezni, 1851-ben két pótutasítást is kiadtak a mérnökök számára.[1]

Az 1850. évi utasítás szerint a mérnök a következő dokumentumokat köteles előállítani a felmérés során: „felvételi szelvények" (konkretuális térkép), „tájékozási vázlat" (kroki), „térvázlat" / „térelőrajz" / „brouillon", „kimutatási vázlat", „telek-kiszámítási rajz", „kiszámítási jegyzőkönyv" (területszámítási jegyzőkönyv), „felvételi jegyzőkönyv". Ezek közül Solt esetében konkretuális térképet, krokit, területszámítási jegyzőkönyvet és felvételi jegyzőkönyvet ismerünk, és bár az utasítás nem említi, de van talajhasználati kimutatás is. Az 1851. évi pótutasítás a felmérés gyorsítása érdekében megszüntette a kimutatási vázlatok készítését, csak kivételes helyzetekben engedélyezte. Helyette szalma- és regálpapírra rajzolandó vázlat szerkesztéséről rendelkezik.[2]

Solt részletes felmérésére csak 1880-ban került sor, ezért addig az ideiglenes felmérést használták a földadó megállapításához.[3] Az ideiglenes felmérés eredményeinek egyik gazdag őrzőhelye az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Térképtára, itt kutatható Solt konkretuális térképe, kataszteri térképvázlata, felvételi jegyzőkönyve, területszámítási jegyzőkönyve és talajhasználati kimutatása is, amelyek 1853–1854 és 1858 folyamán készültek. A felmérés dokumentumai a Magyar Királyi Állami Földmérési Térképtárból kerültek a könyvtárba, amit a konkretuális térkép borítóján és szelvényein látható földmérési térképtári pecsét is bizonyít, valamint a következő bélyegző: 65/1926. szám. Kiadatott az „Országos Széchenyi[!] Könyvtárnak" tudományos kutatások céljára. Budapest, 1925. évi május hó 15-

[*] Készült az OTKA K 105 886 kutatási pályázat támogatásával.

[1] 1850-diki marczius 4-kén kelt császári nyiltparancs. *Magyarkoronaországot illető országos törvény- és kormánylap,* 1. (1850) 8:81.; *Instruction zur Ausführung der Vermessungs-Operationen, für das mit allerhöchstem Patente vom 4. März 1850 angeordnete Grundsteuer-Provisorium.* Wien, 1850; *Utasitás a mérnöki munkálatok kivitelére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadó-provisoriumhoz.* 5 mintával. Bécs, 1850. (= Mérnöki utasítás, 1850); *Pótló utasítás a' mérnökök számára a' telekadó-ideiglenegnek életbeléptetése iránt.* Bécs, 1851. április 5. (= Pótutasítás, 1851); *A' telekadó-ideiglenegnél alkalmazott mérnökök munkálati eljárását tárgyaló pótló utasitás.* [S.l.] 1851. (= Pótutasítás 2, 1851) Röviden érinti az ideiglenes felmérés utasításait Reisz T. Csaba: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:5.

[2] Mérnöki utasítás, 1850. 4., 7., 18., 23–26., 28–29., Pótutasítás, 1851. 2.

[3] *Másolat a kataszteri és telekkönyvi betétszerkesztési munkálatok állásáról Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegyében.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92), No. 8/1. 12. p.

én. M. kir. állami Földmérési Térképtár Rolla János[4] műszaki főtanácsos, térképtárnok.[5]

Mérnökök

A felmérésen Mesterfy (Mesterffy, Mesterfi) Márton (1824–1867), Ketskeméty (berhidai Kecskeméthy) Sámuel (†1888) és Franz József mérnökök dolgoztak.

Mesterfy Márton altisztként, majd hadnagyként harcolt az 1848–1849. évi szabadságharcban. Ezt követően, 1852 és 1855 között – az OSZK katalógusában található dokumentumok alapján – az ideiglenes kataszteri felmérésen dolgozott Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Solt 1854-ből származó területszámítási jegyzőkönyvén „solti mérnök"-nek nevezte magát. 1867-ben halt meg Pécsett.[6]

Ketskeméty Sámuel – az OSZK katalógusa szerint – 1858-ban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei települések ideiglenes felmérésében működött közre. 1888. december 10-én, 62 éves korában hunyt el Marosbogáton.[7]

Franz József – az OSZK katalógusa alapján – 1851 és 1866 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Borsod, Veszprém, Heves és Esztergom vármegyei települések ideiglenes felmérését végezte. 1873-ban mérnökként a jablonkai (Árva vármegye) felmérési felügyelőség alkalmazásában állt, 1875-ben a változó állomásokkal rendelkező felmérési felügyelőségek mérnökei között szerepelt.[8]

Kroki

Solt kataszteri térképvázlata (croquis) két példányban maradt fenn, mindkettőt Mesterfy Márton rajzolta.[9] Az egyik 1853-ban készült egy 77,5×61 cm nagyságú papírlapon *Catastral Gemeinde Solt* (piros színnel kiegészítés: *sammt Enclav Gemeinde Révbér*) címmel. A térképi tartalomban javításokat eszközöltek, szintén piros színnel. Átírták az egyes dűlők római számait, bevezették a művelési ágakat és azok területi kiterjedését.

A másik kroki *Catastral Gemeinde Solt* címmel 1854-ből származik és kilenc, egyenként 36×26 cm-es kartonlapon ábrázolja a várost. Mivel ezen térkép helyszínelési záradéka („Hogy az ezen vazlaton kimutatot dülök a helyszinen megvizsgáltatva töke[letesen] he-

[4] Rolla János (1868–1929) földmérő, földmérési szakíró, műszaki tanácsos és a földmérési térképtár vezetője. Az érettségi után három évet hallgatott az Egri Érseki Jogakadémián. 1891 februárjában díjnokként kezdett dolgozni a kataszteri felmérésnél. 1890–1896 között műszaki képzésben vett részt, így 1892-ben előléptették felmérési növendékké, majd 1894-ben mérnöksegéddé. 1900-ban mérnökké, 1907-ben pedig kataszteri főmérnökké nevezték ki. 1893–1894 között az egri, 1895–1900 között a nagybányai, 1901–1904 között a debreceni 12. számú felmérési felügyelőség, 1904–1913 között a kolozsvári kataszteri igazgatóság (1911-től 21. sz. kolozsvári felmérési felügyelőség) műszaki osztálya, 1914–1918 között a 9. számú budapesti felmérési felügyelőség alkalmazásában állt. 1919-től műszaki tanácsosi minőségben a Pénzügyminisztérium felmérési ügyosztályán teljesített szolgálatot. 1924–1929 között a Magyar Királyi Állami Földmérési Térképtár vezetésével bízták meg. *Magyarország tiszti czím- és névtára*. Bp., 1893:211., 1894:214., 1895:217., 1896:248–249., 1897:295., 1898:318., 1899:388., 1900:320., 1901: 325., 1902:336., 1903:330., 1904:172., 1905:185., 1906:196., 1907:197., 1908:200., 1909:209., 1910:216., 1911:217., 1912:220., 1913:229., 1914:233., 1915:236., 1916:252., 1917:256., 1918:197., 1927:62., 110., 1928:64., 116. Előléptetések. *Kataszteri Közlöny* (= *KK*), 1. (1892) 3:28. Kinevezések. *KK*, 3. (1894) 8:11. Előléptetések. *KK*, 5. (1896) 12:317. Személyi hirek. *Pénzügyi Közlöny* (= *PK*), (1894) 24:467. Személyi hirek. *PK*, (1896) 29:650. Személyi hirek. *PK*, (1897) 21:481. Személyi hirek. *PK*, (1900) 8:270. Személyi hirek. *PK*, (1903) 5:81. Személyi hirek. *PK*, (1904) 2:41. Személyi hirek. *PK*, (1907) 11:262. Személyi hirek. *PK*, (1913) 18:278. Személyi hirek. *PK*, (1924) 2:21. Gyászrovat. *Budapest Hírlap* (= *BH*), 49. (1929) 97:10. Gyászjelentése: http://www.rakovszky.net/. Bendefy László: Adatok a Kataszteri Közlöny alapítójának és munkatársainak életéhez. *Geodézia és Kartográfia*, 21. (1969) 4:293. *Az állami földmérés törzskönyvi lapjai, 1925–1930. XVII. kötet. A–Zs.* MNL OL, S 92. No. 26/1. 525–539.

[5] A kataszteri dokumentumoknak a Térképtárba kerüléséről l. Patay Pálné: Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának története, 1802–1946. *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1986–1990.* Szerk.: Kovács Ilona. Bp., 1994. 282–283. Ezúton köszönöm az OSZK Térképtár vezetőjének, dr. Pászti Lászlónak a kutatásban nyújtott segítségét.

[6] Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*. II. köt. H–Q. Bp., 1998. 475.; OSZK Térképtár, Bv 2 043/3.

[7] Gyászjelentését l. http://www.rakovszky.net/; Gyászrovat. Elhunytak. *BH*, 8. (1888) 343:7.

[8] *Magyarország tiszti czím- és névtára*. Bp., 1873:130., 1875:107.

[9] A krokikról l. Török Enikő: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. *Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29.

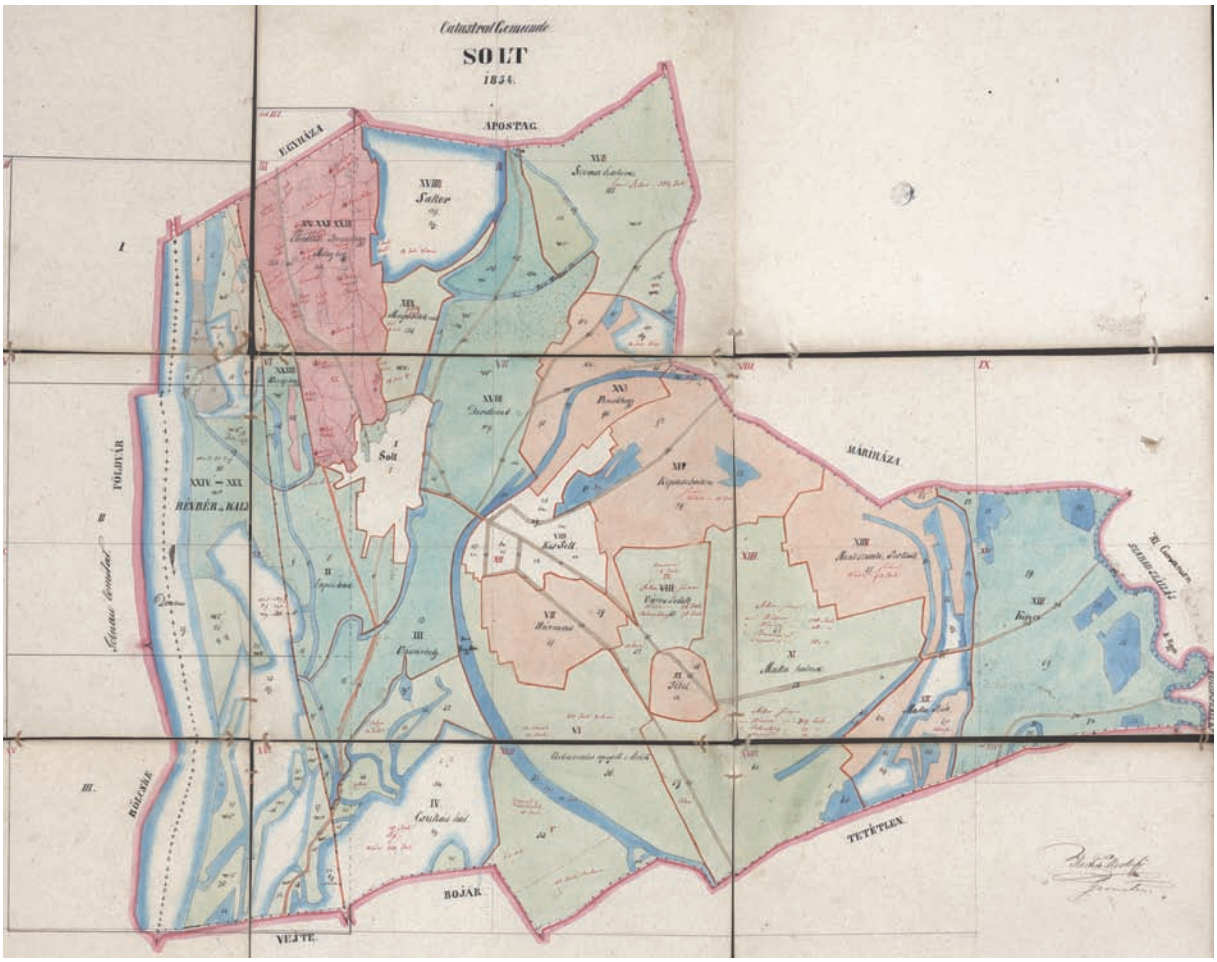

▪ *Mesterfy Márton: Solt kataszteri térképvázlata, 1854 (OSZK Térképtár, Bv 2 043/1.)*

lyesnek találtatak bizonyityuk ...") 1853. október 3-án kelt, feltehetően az 1853. évi térkép 1854-ben készített másolatával van dolgunk. A térkép *Zusammenstellung des nach Rieden und Culturen vermessenen Areale der ganzen Catastral-Gemeinde Solt* című melléklete táblázatos formában tartalmazza a térképen római számokkal és névvel feltüntetett dűlők (No., Namen des Riedes) művelési ágát (Litera, Benennung des Culturs-Gattung) és a művelési ágak területének nagyságát. A táblázatot is javították. Az eredeti állapot szerint a dűlők római száma és neve a következő: I. Solt, II. Lapos had, III. Vásárhely, IV. Csukás hát, V. Urbarialis nyugoti, Urbarialis keleti (javított: V. Urbarialis nyugoti, VI. Urbarialis keleti), VII. (jav.: VIII.) Hármas, VII. (jav. VIII.) Kis Solt, VIII. (jav.: VIIII.) Varos Telek, IX. (jav.: X.) Tétel, X. (jav.: XI.) Maka halma, XI. (jav.: XII.) Maka szék, XII. (jav.: XIII.) Kigyos, XIII. (jav.: XIIII.) Minszenti Soskuti, XIV. (jav.: XV.) Kopaszhalmi, XV. (jav.: XVI.) Peméthegy, XVI. (jav.: XVII.) Szimma Halom, XVII. (jav.: XVIII.) Dirdomb, XVIII. (jav.: XVIIII.) Sákor, XIX. (jav.: XX.) Magának való, XX. (jav.: XXI.) Meleg hegy, XXI. (jav.:XXII.) Ebédlesi, XXII. (jav.: XXIII.) Borsoshegy, XXIII. (jav.: XXIIII.) Középhegy, XXIV–XXX. (jav.: XXV–XXX.) Rébér és Kaly Puszta.[10]

Konkretuális térkép

Az ideiglenes felmérés célja a telkek tiszta jövedelmének, így a földadónak a megállapítását szolgálta. Ezt támogatandó minden becslőjárásba egy mérnököt rendeltek, aki segítséget nyúj-

[10] OSZK Térképtár, Bv 2 043/1–2.

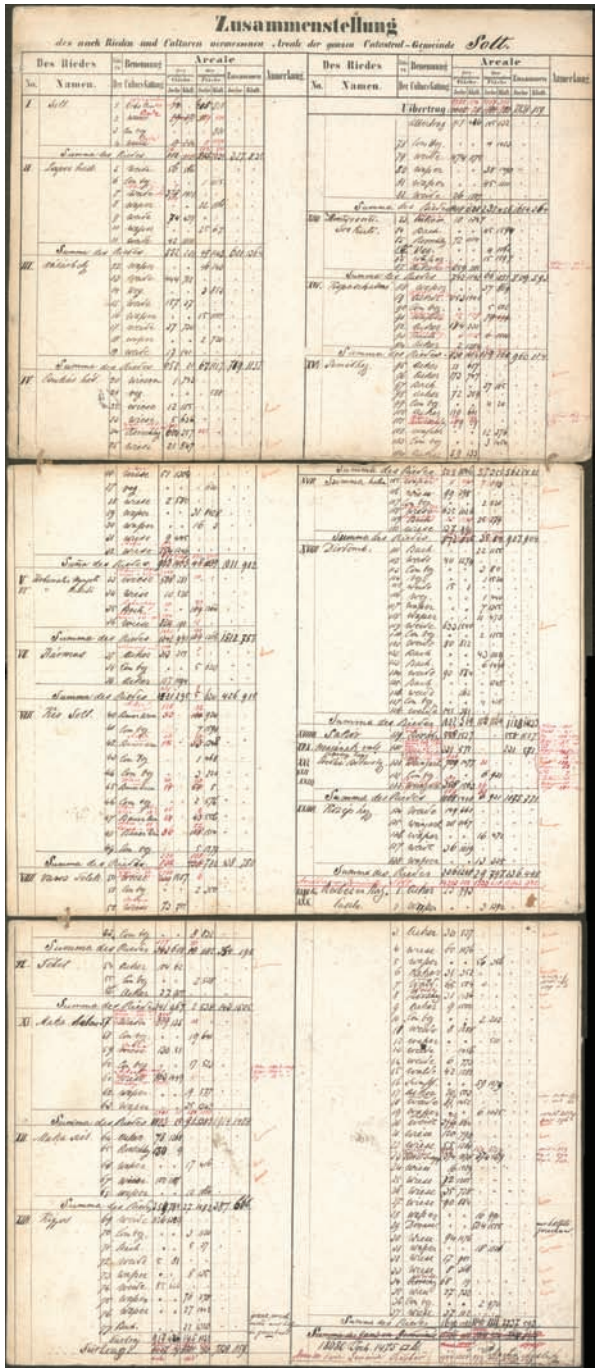

▪ *Mesterfy Márton: Solt területi kimutatása, 1854 (OSZK Térképtár, Bv 2 043/2.)*

tott a meglévő térképek használatában, illetve – ahol a térképek hiányoztak – a települések dűlőnkénti felmérését elvégezte. Mivel a dűlők vagy nagyobb művelési ágak felvétele „egészben (in concreto)", „tömeges (concret)" formában történt, ezért nevezik a felmérés során keletkezett térképeket konkretuális térképeknek. Míg a mérnöki utasítás lehetővé teszi a részletenkénti, telkenkénti felmérést, a pótutasítások kihangsúlyozzák, hogy a felmérést a részletek felvétele nélkül kell elvégezni („egészbeni felvétel").

Az általában többszelvényes térképek címét azon a szelvényen tüntették fel, ahol a térképrajz nem töltötte ki a teljes térképtükröt. Az MNL Országos Levéltárban feldolgozott konkretuális térképek alapján a térképek címe többnyire német nyelvű, így Solt konkretuális térképe a kivételek közé tartozik, mert ez magyar nyelvű térkép. A cím az I. szelvényen olvasható: *Solt m. város Magyar Ország Buda Pesti kerület*, piros színnel kiegészítés: *sammt der Enclav Gemeinde Revber*, alatta a készítés dátumával: 1855. A térképi tartalomban is történtek javítások, például a dűlőket jelölő római számokat átírták.

A konkretuális térképek méretaránya többnyire 1:7200, vagyis 1 hüvelyk = 100 öl. Az ábrázolni kívánt adatok sűrűségétől függően a méretarány lehetett nagyobb (1:3600, 1 hüvelyk = 50 öl), illetve kisebb (1:14 400, 1 hüvelyk = 200 öl). A léptéket a térkép címe alá kellett berajzolni. Tapasztalható azonban eltérés a mérnöki utasításban előírt méretaránytól, erre példa Solt konkretuális térképe is, ahol a méretarány 1:5184, vagyis 1 hüvelyk = 72 öl.

A szelvények térképtükrének nagysága 25×20 hüvelyk, vagyis 65,75×52,6 cm, a szelvénylapok nagysága 68,38×55,23 cm. Solt térképe 20 szelvényből áll, amelyek többsége 52,5×65,5 cm nagyságú. Ahol a térképrajz nem tölti ki az előírt szelvény területét, ott kisebb lapokat használtak (10,5×65 cm, 13×65,5 cm). A szelvényeket a legészakibb részen kezdve, nyugatról kelet felé haladva római számmal látták el. Solt térképe XVIII szelvényből állt, amelyhez két kiegészítés tartozott: ad III. és ad XIV., valamint egy háromszelvényes melléktérkép (Beimappe), amelyen Révbér és Kaly területét ábrázolták 1:7200-as méretarányban. A melléktérképet címmel is ellátták: *Révbér és Kaly Puszta tartozó Solt adoközséghez*. A fő térképen Révbér és Kaly területén a következő felirat olvasható: Siehe Beimappe …

A pótutasítás rendelkezik a térképek színezéséről. Mivel a munkával sietni kellett, illetve a „dűlők vázlata" (kroki) a művelési ágakat

színesen ábrázolja, a konkreutális térképeket nem kellett színezni a következő tereptárgyak kivételével: tavak, folyók és patakok halványkék, ösvények barna és utak kárminvörös színnel színezendők. A művelési ágakat fehéren hagyták, és a következő betűkkel jelölték: A. [Äcker]= szántóföldek, Ws. [Wiesen] = rétek, Wgt. [Weingärten] = szőlők, W. [Weiden] = legelők, Wld. [Waldungen] = erdők és berkek, Rg. [Rohrschläge] = nádasok.

Az elkészült szelvényeket egy „borítékba", palliumba helyezték, amelyre egy áttekintő térképet ragasztottak. Ezen – a solti példa alapján is látható – a település nevén kívül (Gemeinde Solt, piros színnel kiegészítés: sammt Enclav Gemeinde Reveber) feltüntették az ország (Ungarn) és a kerület/megye (Bezirk Solt) nevét. A mérnöki utasítástól eltérően itt az adókerület és az adóközség sorszáma lemaradt.

A konkretuális térkép áttekintő térképeként különben a krokik is használhatók, mivel mindkettőn fel vannak tüntetve a szelvényszámok piros római számmal, a melléktérkép szelvényszámai fekete római számmal.[11]

Minden szelvényt aláírt a felmérést végző mérnök a lap jobb alsó térképszegélyén és az ellenőrző főmérnök a bal alsó térképszegélyén. Solt esetében a másoló mérnök aláírása szerepel a bal alsó sarokban: Mesterfy Márton mérnök. Ez arra utal, hogy Solt konkretuális térképét régebbi térképek másolásával állították elő. Míg az 1850. évi utasítás részletesen ismerteti az ideiglenes felmérés menetét, a pótutasítások a meglévő térképek használatát és másolását szabályozzák és szorgalmazzák.

A befejezett térképet a mérnök csak a számítások, jegyzőkönyvek elkészítéséig tartotta magánál, utána a „kataszter-ülnök-felügyelőnek" adta át.[12]

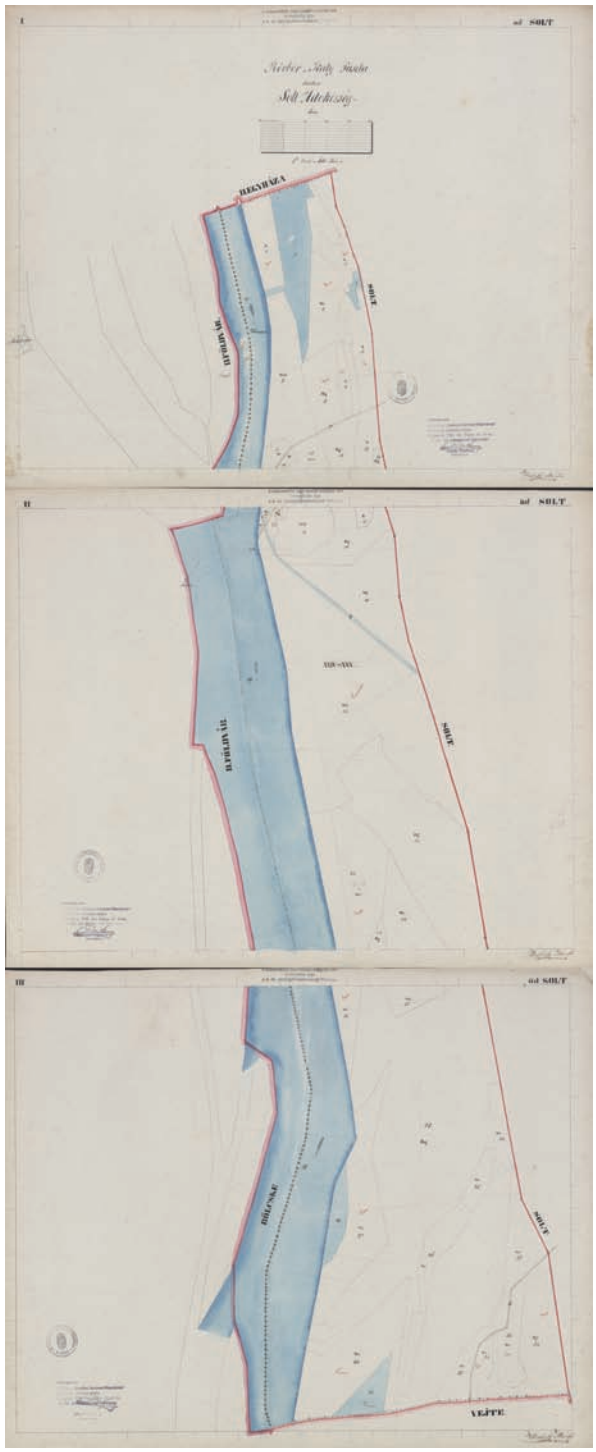

▪ *Mesterfy Márton: Solt konkretuális térképének melléktérképe, 1855 (OSZK Térképtár, K 1 172, A 21–23.)*

[11] OSZK Térképtár, Bv 2 043/1-2.

[12] *Amts-Instruktion für die mit der Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums beauftragten Organe. Hivatalos utasítás a telekadó-ideiglen kivitelével megbizott organumok számára*. Buda, 1850. 12.; Mérnöki utasítás, 1850. 2., 4–6., 23.; Pótutasítás, 1851. 1–4.; Pótutasítás 2, 1851.; OSZK Térképtár, K 1 172, A 1–23.

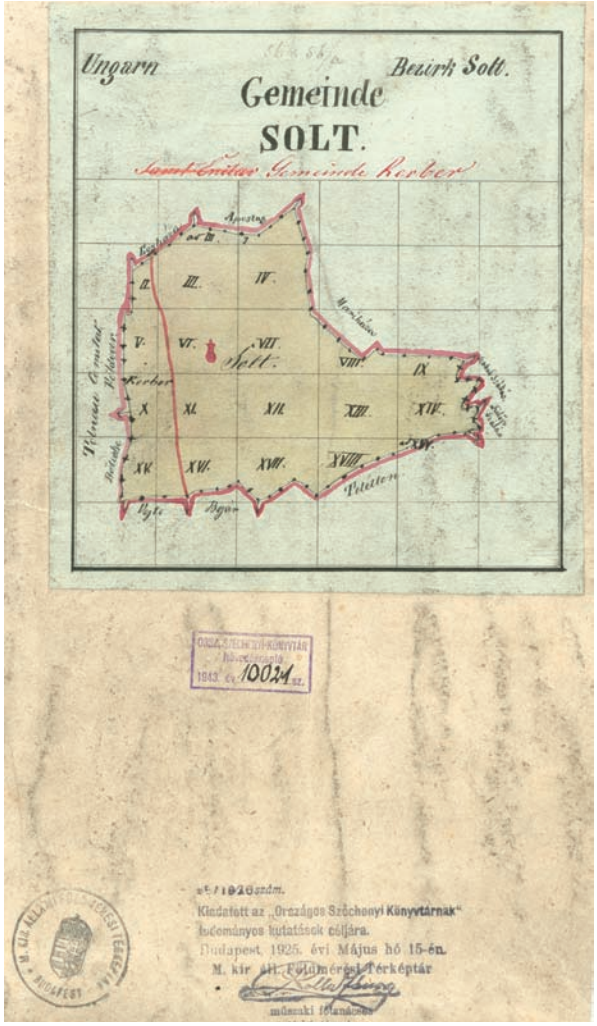

▪ *Solt konkretuális térképének áttekintő térképe (OSZK Térképtár, K 1 172.)*

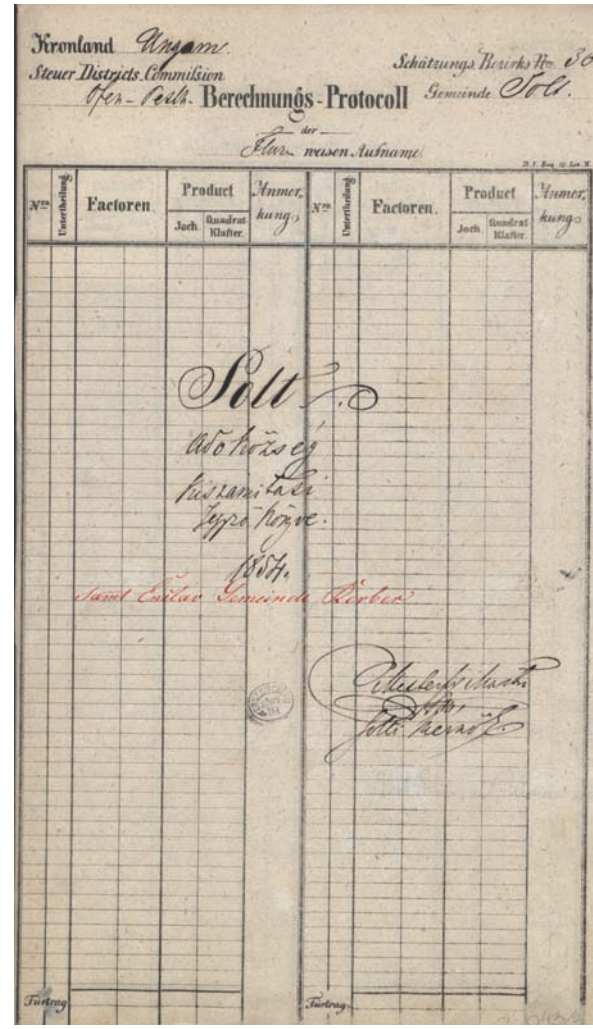

▪ *Mesterfy Márton: Solt területszámítási jegyzőkönyvének címlapja, 1854 (OSZK Térképtár, Bv 2 043/3.)*

Területszámítási jegyzőkönyv

A felmérést és a térképrajzolást a „térkiszámítás", vagyis a területszámítás követte, általában a téli hónapokban. A területszámítás az jelentette, hogy kiszámolták az egyes községek, dűlők területének nagyságát.

Az 1850. évi mérnöki utasítás a következő rovatok felvételét rendelte el: szorzók (factor), eredmény (product), beosztás, észrevétel. Az utasításhoz csatoltak egy magyar nyelvű „*Számítási jegyzőkönyv a' … kénti felvétel szerint*" címmel ellátott mintát (C minta), amelynek rovatai: sz[ám], alosztás, sokszorzók, éredmény (hold, [négyszög]öl), jegyzés. A jegyzőkönyvet a kitöltés után a mérnök dátummal látta el és aláírta.[13]

Solt területszámítási jegyzőkönyvének elkészítéséhez egy német nyelvű formanyomtatványt használtak, amelynek száma: D. I. Rub. 16. Lit. X., címe: *Berechnungs-Protocoll der Flurr-weisen Aufnahme,* rovatai: Nro, Untertheilung, Factoren, Product (Joch, Qudrat-Klafter), Anmerkung. Az első oldalra kézírással magyar nyelvű címet is felvezettek: *Solt adoközség kiszámitási jegyzőkönyve*, amelyet piros színnel kiegészítettek: *samt Enclav Gemeinde Révber.* A jegyzőkönyvet 1854-ben Mesterfy Márton solti mérnök állította össze.[14]

[13] Mérnöki utasítás, 1850. 26–29.
[14] OSZK Térképtár, Bv 2 043/3.

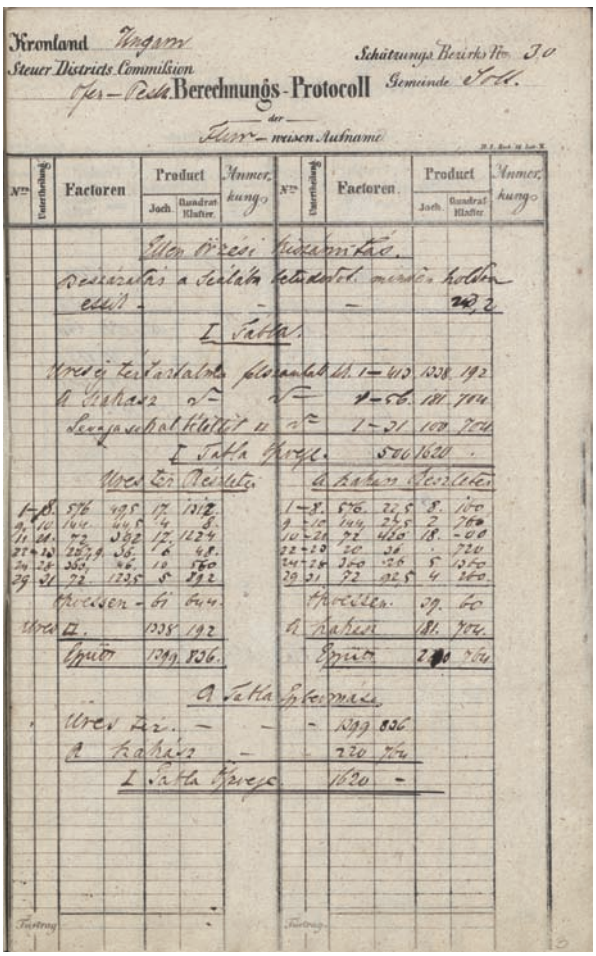
Kronland Ungarn
Steuer Districts Commission
Ofen-Pesth
Schätzungs Bezirks No 30
Gemeinde Solt
Berechnungs-Protocoll
der
Flur-weisen Aufnahme

▪ *Mesterfy Márton: Solt területszámítási jegyzőkönyvének részlete, 1854 (OSZK Térképtár, Bv 2 043/3.)*

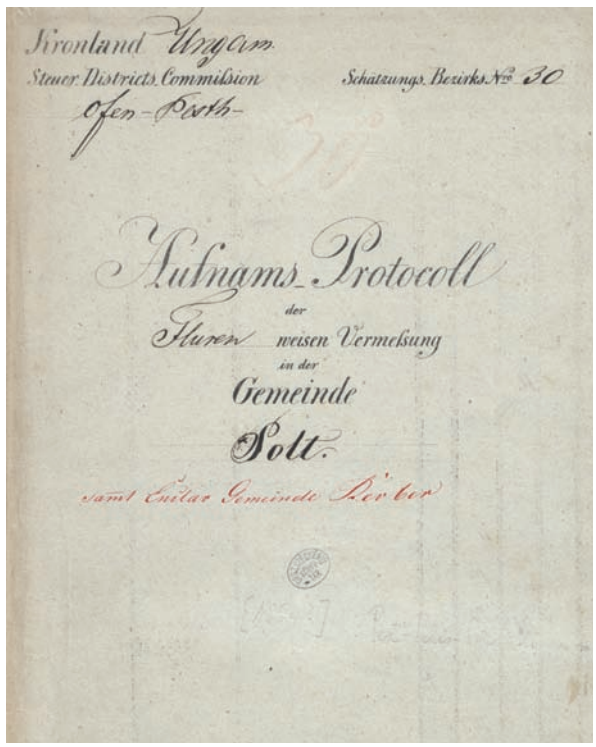
Kronland Ungarn
Steuer Districts Commission
Schätzungs Bezirks No 30
Ofen-Pesth
Aufnams Protocoll
der
Fluren weisen Vermessung
in der
Gemeinde
Solt
samt Enclav Gemeinde Révbér

▪ *Mesterfy Márton: Solt felvételi jegyzőkönyvének címlapja, 1854 (OSZK Térképtár, Bv 2 043/4.)*

Felvételi jegyzőkönyv

A felvételi jegyzőkönyv alapjául az 1850. évi mérnöki utasítás D mintája szolgált: „*Felvételi jegyzőkönyv a …kénti felmérésnek a … községben*", rovatai: a lap v. szelvény száma [azaz a térkép szelvényszáma]; neve a dűlőnek; a részlet [telek] száma; a tulajdonos házszám[a], vezeték- és keresztneve, állása, lakhelye; a birtokrész mívelési ága, kiterjedése (al[só-]ausztriai hold, [négyszög] öl); jegyzés. Ha a községet egészében és nem dűlőnként vették fel, akkor csak egy tétel szerepelt a jegyzőkönyvben, és értelemszerűen nem töltötték ki a dűlők nevétől a művelési ágakig tartó oszlopokat. Ha a felvétel dűlőnként történt, akkor az egyes dűlők egy-egy tételt alkottak, az oszlopokat a részlet számától a tulajdonos lakhelyéig ki kellett pontozni. Az utasítás lehetővé tette a részletenkénti, azaz parcellánkénti, telkenkénti felmérést is, ezért szerepelnek a jegyzőkönyvben a telkek helyrajzi számának és a tulajdonos adatainak az oszlopai. Végül a mérnök dátummal és aláírással volt köteles ellátni a jegyzőkönyvet.[15]

Soltról két felvételi jegyzőkönyv maradt fenn, mindkettő német nyelvű, és német nyelvű formanyomtatványra készült. Az *Aufnams Protocoll der flurenweisen Vermessung in der Gemeinde Solt* (később piros színnel kiegészítették: *samt Enclav Gemeinde* Révbér*)* című jegyzőkönyvet Mesterfy Márton állította össze, de dátummal nem látta el, 1854-re datálható. Rovatai a következők: Nro des Blattes; Benennung des Riedes; Nro der Parzelle; Des Eigenthümers Haus Nro, Vor- und Zuname, Stand, Wohnort; Des Grundstückes Cultur-Gattung, Flächen-Inhalt (N. Oe. Joche, Quadrat

[15] Mérnöki utasítás, 1850. 29–30.

Klafter); Anmerkung.[16] A dűlők nevénél a dűlők római számát adták meg, azon belül az egyes művelési ágakat, „aldűlőket" arab számmal a Nro der Parzelle rovatban. Értelemszerűen – mivel a felmérés dűlőnként történt –nem töltötték ki a tulajdonosra vonatkozó adatokat.

A másik felvételi jegyzőkönyv két füzetből áll, az egyikben Solt, a másikban Révbér adatai szerepelnek. Az utóbbi (*Aufnams Protocoll der flurenweisen Vermessung in der Steuer Gemeinde Révbér*) 1858-ból származik, Ketskeméty Sámuel munkája. A solti füzet címe: *Aufnams Protocoll der flurenweisen Vermessung in der Steuer Gemeinde Solt*, Franz József készítette, nem szerepel rajta a készítés időpontja, de 1858-ra datálható. Ehhez a jegyzőkönyvhöz Franz ugyanazt a formanyomtatványt használta, mint amit az 1854. évi jegyzőkönyvnél használtak, ugyanakkor nem töltötte ki a szelvényszám rovatát, és a dűlő neve rovatban nemcsak a dűlő római számát, hanem nevét is feljegyezte: I. Ortsried, II. Lapos hád, III. Vásárhely, IV. Csukás hát, V–VI. Urbarialis nyugoti és keleti, VII. Hármas, VIII. Kis Solt, IX. Város Telek, X. Tétel, XI. Maka halma, XII. Maka szék, XIII. Kigyos, XIV. Mintszenti Soskut, XV. Kopasz halmi, XVI. Gémét hegy, XVII. Szima halom, XVIII. Dirdomb, XIX. Sakér, XX. Maganakvaló, XXI-XXIII. Meleg hegy, Ebédleti, Borsos hegy, XXIV. Közép hegy. Az újabb jegyzőkönyv felvételére

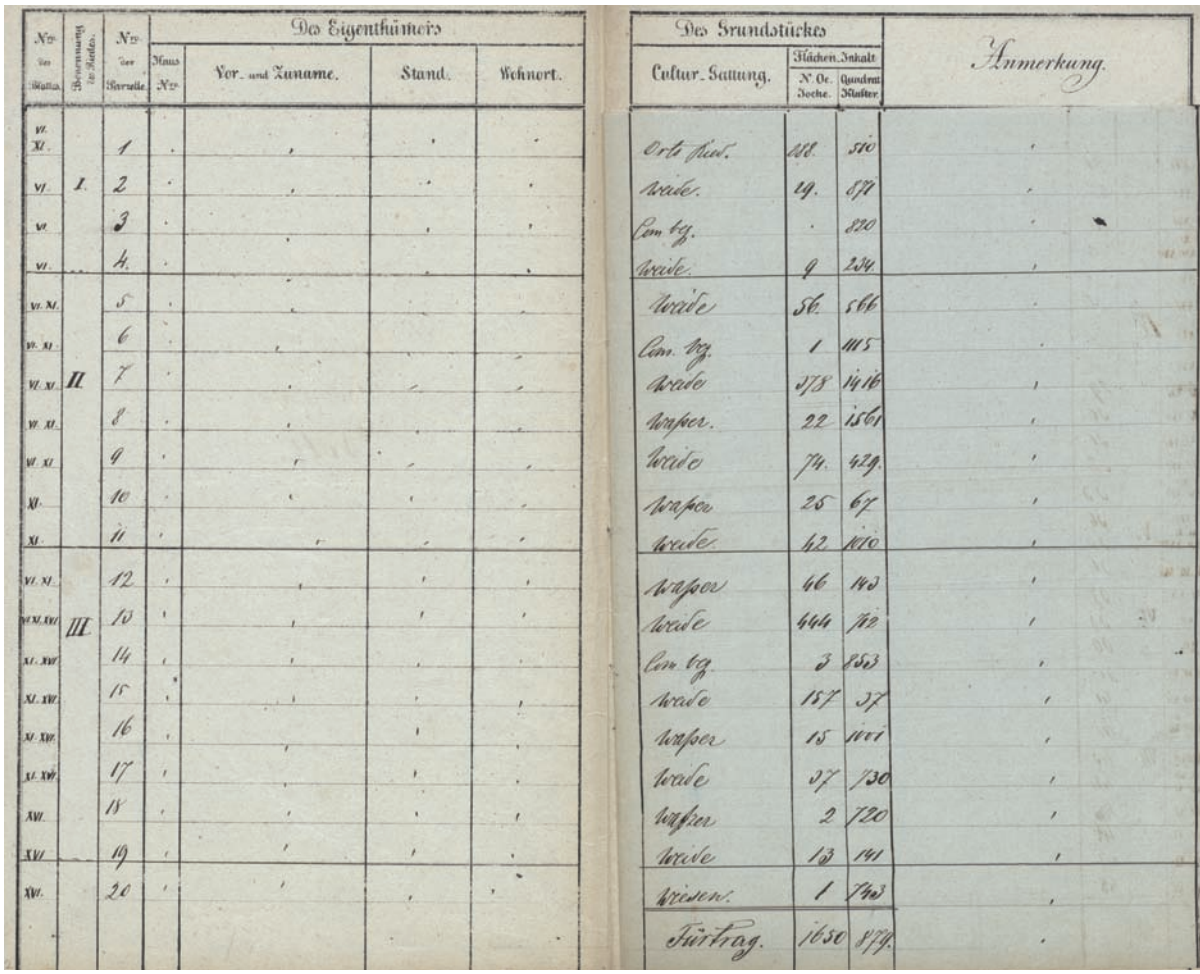

Nro der Mappe	Bezeichnung der Rieder	Nro der Parzelle	Des Eigenthümers: Haus Nro	Vor- und Zuname	Stand	Wohnort	Des Grundstückes: Cultur-Gattung	Flächen-Inhalt: N. Oe. Joche	Quadrat Klafter	Anmerkung
VI. XI.		1					OrtsRied.	188.	510	
VI.	I.	2					Weide.	14.	571	
VI.		3					Com. Hg.		820	
VI.		4.					Weide.	9	234	
VI. XI.		5					Weide	56.	566	
VI. XI.		6					Com. Hg.	1	1115	
VI. XI.	II	7					Weide	378	1416	
VI. XI.		8					Wasser.	22	1561	
VI. XI.		9					Weide	74.	429.	
XI.		10					Wasser	25	67	
XI.		11					Weide	42	1110	
VI. XI.		12					Wasser	46	143	
VI. XI. XII.	III	13					Weide	444	742	
XI. XII.		14					Com. Hg.	3	853	
XI. XII.		15					Weide	157	37	
XI. XII.		16					Wasser	15	1101	
XI. XII.		17					Weide	27	730	
XII.		18					Wasser	2	720	
XII.		19					Weide	13	141	
XII.		20					Wiesen.	1	743	
							Fürtrag.	1650	879.	

▪ *Mesterfy Márton: Solt felvételi jegyzőkönyvének részlete, 1854 (OSZK Térképtár, Bv 2 043/4.)*

[16] A rovatcímek magyarul: szelvényszám; dűlőnév; helyrajzi szám; a birtokos házszáma, vezeték- és keresztneve, állása, lakhelye; a birtok művelési ága, a terület nagysága (alsó-ausztriai hold, négyszögöl); megjegyzés.

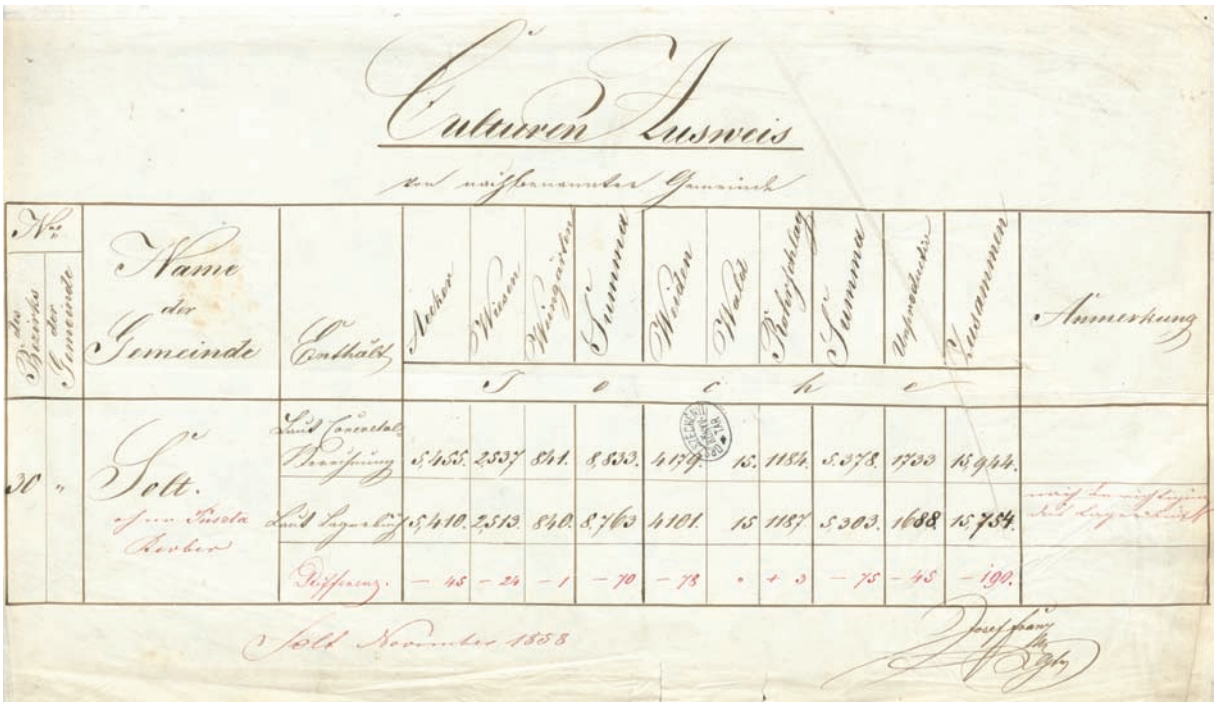
Culturen Ausweis

von nachstehender Gemeinde

Nr. des Bezirks	Nr. der Gemeinde	Name der Gemeinde	Enthält	Acker	Wiesen	Weingärten	Summa	Weiden	Wald	Rohrschlag	Summa	Unproductiv	Zusammen	Anmerkung
				Joch										
30	"	Solt.	Laut Catastral Vermessung	5.455.	2537	841.	8.833.	4179.	15.	1184.	5.378.	1733	15.944.	
			Laut Lagerbuch	5.410.	2.513.	840.	8.763	4101.	15	1187	5.303.	1688	15.754.	
			Differenz.	– 45	– 24	– 1	– 70	– 78	0	+ 3	– 75	– 45	– 190.	

Solt November 1858

▪ *Franz József: Solt talajhasználati kimutatása, 1858 (OSZK Térképtár, Bv 2 043/7.)*

azért volt szükség, mert az egyes dűlőkön belül megváltoztak a művelési ágak.[17]

Talajhasználati kimutatás

Az 1850. évi mérnöki utasítás nem rendelkezett a talajhasználati kimutatás elkészítéséről, de Solt iratai között fennmaradt egy ilyen dokumentum: *Culturen Ausweis von nachstehender Gemeinde*. A táblázatot 1858-ban Franz József állította össze, és Révbérpuszta nélkül tartalmazza Solt művelési ágait (szántóföldek, szőlők, rétek, legelők, erdők, nádasok, termékenytelen területek) és azok nagyságát. Külön sorban szerepel a konkreutális felmérés és a telekkönyv („Lagerbuch") által közölt adat, illetve a köztük lévő különbség értéke.[18]

A mérnöknek az elkészült munkálatokat a felügyelőnek térítvény mellett át kellett adnia, a térítvényben pontosan fel kellett sorolni a szelvények számát és az egyéb dokumentumok típusát.[19]

A dokumentumok vizsgálata alapján megállapítható, hogy Solt ideiglenes felmérésére 1853–1855 folyamán került sor. Ebből az időszakból fennmaradt egy konkretuális térkép, két kroki táblázatos kimutatással együtt, területszámítási jegyzőkönyv és felvételi jegyzőkönyv, mindezen források Mesterfy Márton nevéhez kapcsolódnak. Mivel a művelési ágakban és a dűlők számozásában változások álltak be, 1858-ban javították a krokikat a hozzájuk tartozó táblázatos kimutatással együtt, valamint a konkretuális térképet, új felvételi jegyzőkönyvet szerkesztettek, a dokumentumok sorát talajhasználati kimutatással bővítették. Az 1858. évi munkálatok Franz József és Ketskeméty Sámuel nevéhez fűződnek.

[17] OSZK Térképtár, Bv 2 043/4–6.
[18] OSZK Térképtár, Bv 2 043/7.
[19] Mérnöki utasítás, 1850. 30.

Závoczki Adrienn

Kataszteri mérnökök az I. világháborúban: Kollányi Boldizsár[*]

Az első világháború az élet minden területén, így az országos kataszteri felmérési munkálatokban is fennakadást eredményezett. A *Kataszteri Közlöny* az 1914. évi utolsó számában már sajnálattal tudatta előfizetőivel, hogy a háború a szerkesztőségre is nagy terhet rótt, mert az előfizetőkön kívül a munkatársak közül is sokan bevonultak a hadseregbe. Ezáltal nemcsak az anyagi támogatása csökkent a folyóiratnak, hanem az alkalmazottainak

XXIII. évfolyam. 8. sz. Megjelenik minden hónapban. Pozsony, 1914. augusztus.

KATASZTERI KÖZLÖNY

SZAKLAP

a kataszteri felmérés, telekkönyvi betétszerkesztés és birtokrendezés köréből.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pozsony, Országház, hová a lapot illető minden közlemény, valamint előfizetési pénzek is küldendők. Kéziratok vissza nem adatnak.

Felelős szerkesztő és kiadó: GÁNÓCZY SÁNDOR felm. felügyelő.

Előfizetési árak: 1 évre . . . . 8 kor. 1/2 „ . . . . 4 kor. 1/4 „ . . . . 2 kor.

Inter arma!

Sűrű sötét köd ereszkedett a látóhatárra.

Megtelt a levegő fojtó párákkal.

Ez a felhőkké tornyosult sűrű köd, ez a minden életet kioltani látszó, fojtogató pára évek óta fekszik hazánk nemzetgazdaságának levegő egén.

Megakasztott minden fejlődési processust.

Éreztük, láttuk, tapasztaltuk, hogy előrehaladni alig tudunk, inkább csak a régi alkotások roncsain élődünk.

Meg voltunk győződve róla, hogy ebben az országban már mindenki csak magának dolgozik; másokkal, közérdekkel, legfőkép a nemzeti vagyonnal, a nemzeti vagyonosodás alkotó tényezőivel alig törődik valaki, vagy alig egy néhány ember.

Minduntalan csak azt hallottuk, hogy a pénzzel takarékoskodni kell!

Ha arról volt szó, hogy a nemzet napszámosai napról-napra súlyosbodó megélhetési viszonyok közt kedvezőbb sorsban részesittessenek, a válasz az volt: „Takarékoskodni kell a pénzzel. Majd holnap."

A holnapból hónapok, ezekből esztendők lettek. A helyzet egyre súlyosbodott.

Ha arról volt szó, hogy valami új, valami üdvös, a réginél jobb, gyorsabban célhoz vezető intézmény létesittessék, a nemzeti vagyonosodás eszközeinek fejlesztésére: a rideg válasz legtöbbnyire ez volt: „Nincs pénz!"

És ez igy ment évről-évre. A helyzet egyre rosszabbodott.

Meg voltunk róla győződve, hogy — rajtunk kivül — mindenki összeesküdött az ország nemzetgazdaságának tönkretételére.

▪ *A Kataszteri Közlöny 1914. augusztusi száma, amelynek vezércikke a háborút köszönti*

száma is, így arra kényszerültek, hogy kéthavonta két – a korábbiaknál kisebb terjedelmű – számmal jelenjenek meg.[1]

A szerkesztőség – tekintve, hogy a „nagy háborúba" sok kataszteri mérnök vonult be önként vagy kötelezettségből – arra vállalkozott, hogy mindegyikükről a lehető legtöbb információt tudassa olvasóival, így a hozzátartozók megközelítőleg pontos értesülésekkel rendelkezhettek szeretteik hollétéről, állapotáról, kitüntetéseiről, áthelyezéseiről. Arról azonban, hogy a mérnököket pontosan milyen katonai feladatokra osztották be, a *Kataszteri Közlöny* nem szolgáltatott információt. Erre következtetni csupán az egyes személyek halálhírét, kitüntetését, fogságba esését, sebesülését közlő rövid sorokból lehet, ugyanis néhány esetben a folyóirat megjegyezte, hogy: „*hősi halált halt a királyért és hazáért*" vagy „*Isonzó menti csatatéren* […] *fejlövés által súlyosan megsebesülvén* […] *hősi halált halt*", illetve „*ellenséggel szemben vitéz magatartásáért a legfelsőbb dicséret tudtul adassék.*"[2] Ezekből a tömör információkból kiderül, hogy a fronton szolgálatot teljesítő mérnökök nemcsak a szakértelmükkel segítették a háború előmenetelét, hanem fegyveres szolgálatban vettek részt, mint pl. Kollányi Boldizsár és Hollop János.

A *Kataszteri Közlöny* a háború második évében, 1915-ben felhívást intézett az olvasókhoz, hogy az elhalálozott mérnökök emlékére fotóalbumot készítenének és az ehhez szükséges fényképeket a családtagok biztosítsák. Arról, hogy végül az album megjelent-e, nincs információ, de a kezdeményezés jól mutatja a szerkesztőség igyekezetét egykori kollégáik emlékének megőrzésére.[3]

[*] Készült az OTKA K 105 886 kutatási pályázat támogatásával.

[1] Előfizetési felhívás. *Kataszteri Közlöny* (= *KK*), 23. (1914) 12:334–335.

[2] Személyi hírek. *KK*, 24. (1915) 11–12:216.; Személyi hírek. *KK*, 25. (1916) 11–12:193–194.

[3] Személyi hírek. *KK*, 24. (1915) 11–12:217–218.

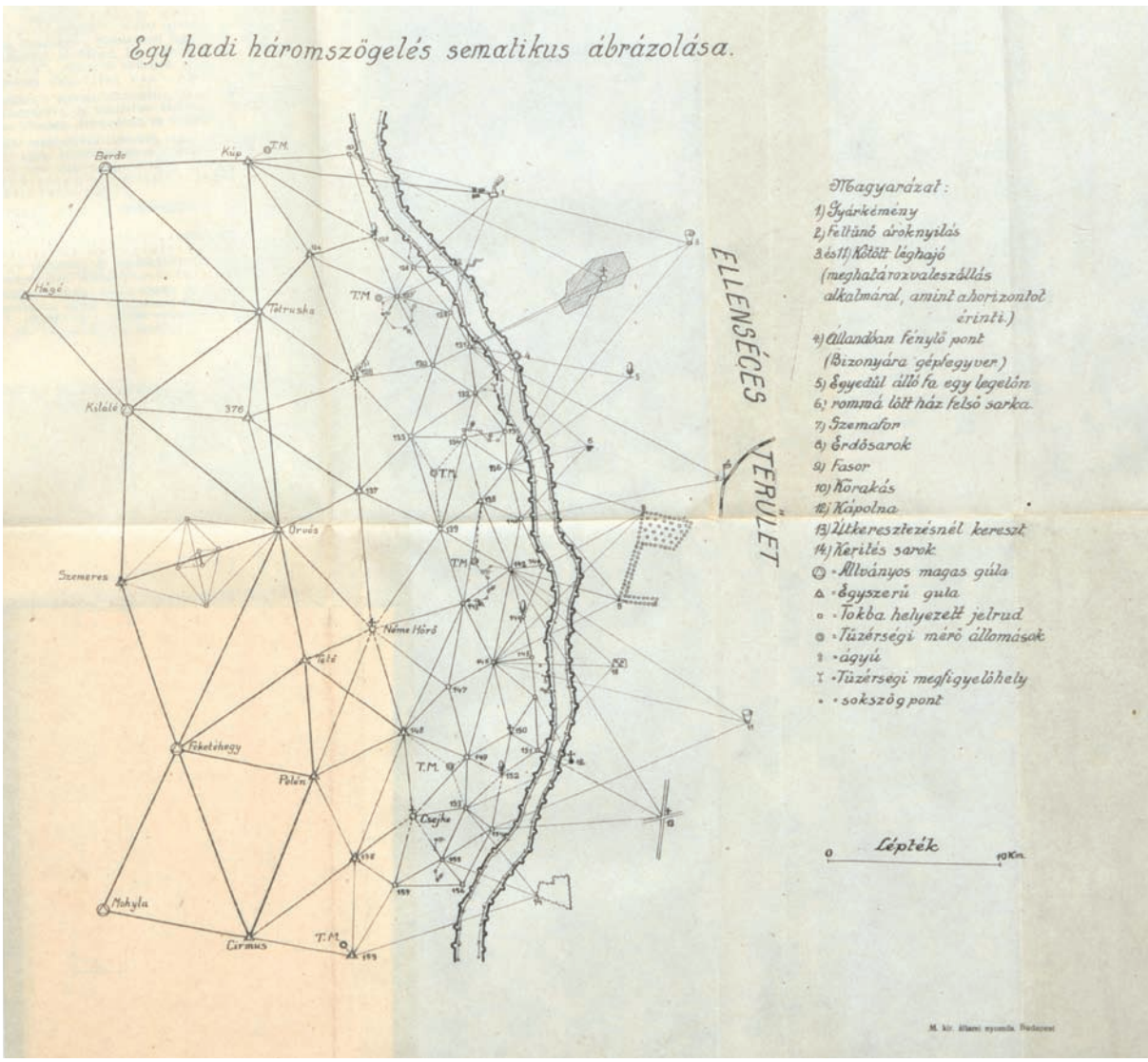

▪ *Fasching Antal: Felmérések és térképészet a háborúban című előadásának melléklete. Kataszteri Közlöny, 27. (1918) 1–2:15–17.*

Az első világháború szükségletei miatt állították fel a hadifelmérés szervezetét és a népfelkelő mérnöki tiszti intézményt. A hadifelmérés a Német Császárságban már az 1914. évi mozgósításkor megalakult és a katonák segítségére volt a háború során, például várostromok alkalmával. A *Kataszteri Közlöny* tételesen be is számolt a hadi szolgálatra bevonult német földmérők sorsáról, ugyanúgy, ahogy a magyar mérnökök esetében is tette. Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1915-ben életre hívott hadifelmérés egyik legfontosabb feladata a háromszögelés volt. Ennek alapján a mérnökök térképeket rajzoltak, ami által a tüzérek pontosabb belövéseket hajthattak végre az ellenség vonalai mögé.

A különböző méretarányban elkészült térképekhez az adatokat többek között a repülőosztagok és a csapatok jelentéseiből, valamint a beküldött vázrajzokból lehetett megszerezni. Szükség volt azonban még a terepen végzett bemérésekre is, főleg az ellenség területén minél több pont meghatározására, amely életveszélyes munka volt a háromszögelők számára. A kataszteri mérnökök fronton végzett háromszögelési munkálatairól részletesen is beszámolt Szova György kataszteri mérnök, tartalékos főhadnagy *A trigonometriai há-*

romszögelés és magasságmérés a haditechnika szolgálatában című tanulmányában.[4] Írásában ábrák segítségével is szemléltette a harctéren folytatott mérési munkálatoknál alkalmazott eljárás lényegét.[5] A mérnökök és más polgári személyek, akik vállalták a katonai szolgálatot, nyugdíjba vonuláskor kérhették a hadiévek beszámítását a szolgálati időbe.

A népfelkelő mérnöki tiszti intézmény az 1914-ben, a hadsereg mozgósításakor megalakult magyar királyi népfelkelés szervezetének állományába tartozott és polgári személyeket tömörített magában, így kerülhettek oda besorozáskor a kataszteri mérnökök. Jogállásuk megegyezett a hivatásos katonákéval, amelynek különösen fogságba eséskor láthatták némi előnyét, mert ugyanazon jogok illették meg őket is. A dualizmus idején a népfelkelésről az 1868. évi XLII. törvénycikk és az 1886. évi XX. törvénycikk rendelkezett, amelyek megállapították az önkéntesekből kialakított szervezet tagjaira vonatkozó jogszabályokat. A mozgósítás és a feloszlatás az uralkodó parancsára történt fenyegető vagy már kirobbant háború esetén annak tartalmára, és olyan mértékben, amelyet a honvédelem érdekei megkívántak. A felmerülő költségeket a közös hadügyminisztériumi tárcából fedezték, a törvények – amelyek minden 19 és 42 év közötti polgári foglalkozású férfire vonatkoztak – végrehajtásával pedig a honvédelmi miniszter volt megbízva. A népfölkelés legfőbb feladata a honvédsereg támogatása volt oly módon, hogy minél jobban megkárosítsák az ellenség haderejét, biztosítsák a közlekedésre használt útvonalakat és előkészítsék a harcteret a sereg számára.[6]

A háború első évében az országos kataszteri felmérés állományából 365 fő vonult hadba, ami a teljes személyzet közel 50%-át jelentette. Ez a szám 1915-ben 410 főre emelkedett. Az elhunytak száma 1917-ig megközelítőleg 30 fő volt a *Kataszteri Közlöny* szerint, de sokan el is tűntek, illetve orosz vagy szerb fogságba estek. A csatatéren életüket vesztett mérnökök holttestét nem szállították haza, hanem az összecsapás után ott helyben temették el őket. Ezt az eljárást példázza Pirchner Rezső kataszteri mérnöksegéd, póttartalékos esete, aki 1914 októberében esett el Galíciában és földi maradványait Turka közelében, a Kundisch nevű 668. számú magassági pontnál temették el. Hasonlóan jártak el Kormos Imre kataszteri mérnöksegéd, tartalékos hadnagy esetében is, aki 1915 februárjában orosz fogságban hunyt el és Kaluga kormányzóságban temették el. Az esetek többségére igaz, hogy az eltűntekről vagy hadifogságba esettekről nem kaptak a nevükön kívül egyéb információt a lap szerkesztői, így nem tudni pontosan, hogy mi lett a sorsuk. A harctéren szolgálatot teljesítő egyének közül jó néhányat az uralkodó, Ferenc József, majd 1916-ban bekövetkezett halálát követően utóda, IV. Károly előléptetésben vagy kitüntetésben részesített.[7]

[4] Szova György kataszteri mérnöksegéd volt, amikor a frontra küldték. A cs. és kir. 72. számú gyalogezred kötelékében szolgált, tartalékos tiszthelyettesként vonult be és tartalékos főhadnagyként szerelt le. Az ellenséggel szemben tanúsított magatartásáért kitüntetésben részesült és megkapta az I. osztályú ezüst vitézségi érmet. A harcokban két alkalommal is megsebesült 1915 folyamán. 1917-ben kataszteri mérnökké léptették elő. meghagyva őt állomáshelyén, a m. kir. 6. számú felmérési felügyelőségnél Pozsonyban, amelynek működési köre Zala vármegyében volt. Személyi hírek. *KK*, 24. (1915) 5–6:116., 9–10:183.; Személyi hírek. *KK*, 26. (1917) 5–6:124.; *Magyarország tiszti czím- és névtára*, Bp., 1917:256.; Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny* (= *PK*), 44. (1917) 29:927.

[5] Szova György: A trigonometriai háromszögelés és magasságmérés a haditechnika szolgálatában. *KK*, 27. (1918) 1–2:1–11.; Vegyesek. *KK*, 25. (1916) 3–4:72–73., 5–6:92–93.; Jankó Annamária: Az első világháborúban használt topográfiai térképek. *Hadtörténelmi Közlemények* (= *HK*), 127. (2014) 3:785.

[6] Balla Tibor: A militarista birodalom mítosza. Az osztrák–magyar haderő az első világháború előestéjén. *HK*, 127. (2014) 3:628–631.; Balassa Imre: *Az „egyes népfelkelők" hadi története. A m. kir. budapesti 1. népfelkelő ezred.* Bp., 1933. 8.; Az országos kataszteri felmérés a képviselőházban. *KK*, 26. (1917) 3–4:79.; www.1000ev.hu.

[7] Személyi hírek. *KK*, 23. (1914) 10:294., 11:319.; Vegyesek. *KK*, 24. (1915) 5–6:116., A hadbavonult felmérési tisztviselők. *KK*, 24. (1915) 7–8:144–152., Személyi hírek. *KK*, 24. (1915) 9–10:182–183.; Személyi hírek. *KK*, 25. (1916) 1–2:32., 11–12:194.; Személyi hírek. *KK*, 26. (1917) 11–12:215.; Személyi hírek. *KK*, 27. (1918) 7–8:117.; Személyi hírek. *KK*, 24. (1915) 3–4:85.

Kollányi Boldizsár (1874–1921)

Általánosan elmondható, hogy a magyar közhangulat nem pártolta a háborút, és ez alól Kollányi Boldizsár sem volt kivétel annak ellenére, hogy önként jelentkezve mint népfelkelő mérnök vett részt a háborúban.

Kollányi 1874. március 15-én született Szombathelyen, római katolikus családban.[8] Eredeti családneve Kápli, amelyet 1897-ben Kollányira magyarosított.[9] Édesapja, Kápli Antal községi bíró, édesanyja Fejes Terézia volt. 1894-ben Szombathelyen a kereskedelmi középiskola 3 osztályát elvégezve megszerezte érettségi bizonyítványát. Tökéletesen írt és beszélt magyarul, jól németül és kevéssé románul. Középiskolai tanulmányai után hírlapírónak állt a *Vasvármegye* folyóiratnál és az egyik cikkével kapcsolatban belekeveredett egy rágalmazási perbe, aminek szerencsés végkimeneteléről a *Pesti Hírlap* is beszámolt.[10] Egyes adatok szerint a Királyi József Műegyetemen szerzett mérnöki diplomát.[11] Hadkötelezettségének oly módon tett eleget, hogy 1895. október 1-jétől 1896. szeptember végéig a cs. és kir. 19. gyalogezrednél önkéntesként szolgált, majd több ízben (1897, 1899, 1902, 1904) 1-1 hó-

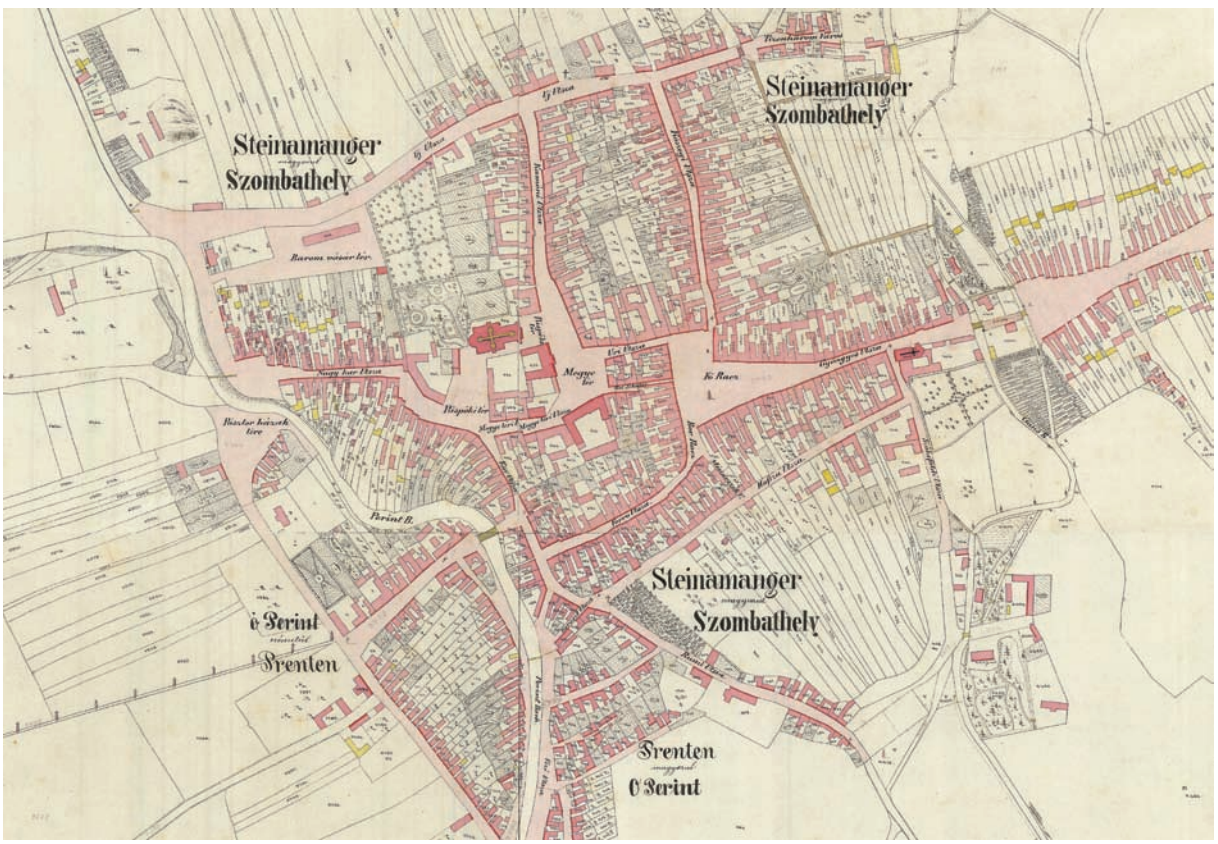

▪ *Kollányi Boldizsár szülővárosa, Szombathely kataszteri térképe, 1857 (MNL OL S 78. 207. téka, Szombathely 9.)*

[8] Születési hely nélkül, téves születési évet ad meg a *Magyar Életrajzi Lexikon* (= *MÉL*, I. Bp., 1967. 951.), és elsősorban íróként mutatja be őt. A születési év pontosítását Bakó Endre végezte el kutatásai során, vö. BAKÓ ENDRE: *Hajdú-Bihar megye irodalmi kalauza.* Debrecen, 1984. Téves berettyóújfalui születést említ a Méliusz Juhász Péter Könyvtár 2014. évi évfordulónaptára (http://www.meliusz.hu/tartalom/-/tartalom/2014/08/28/evfordulok-35229). Kollányi életrajzi adatait kikutatta és közzétette: BAKÓ ENDRE: Kollányi Boldizsár arcképéhez. *Bihari Múzeum évkönyve.* IV–V. köt. Berettyóújfalu, 1986. 283–284. (= BAKÓ, 1986)

[9] A hivatalos lapból. *Budapesti Hírlap* (= *BH*), 17. (1897) 216:11. A 72911/1897. számú belügyminisztériumi rendelet engedélyezte a névváltoztatást Kápli Boldizsár m. kir. földmérési növendék részére, aki Gorbolyfalván (Bihar. vm.) született, és a kérelem idején Dsoszángurbesden (Bihar vm.) lakott. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), Névváltoztatási kartonok; a Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete (www.macse.hu) „Névváltoztatások" adattára alapján.

[10] Törvénykezés. *Pesti Hírlap* (= *PH*), 16. (1894) 41:11–12.

[11] Az egyetemi végzettséget a MÉL említi, de a szolgálati törzslap nem tünteti fel ezt a végzettséget.

napos fegyvergyakorlaton vett rész és tartalékos tiszthelyettesi rangot szerzett.[12]

A fiatal mérnök Nagyváradon 1899. augusztus 3-án vette feleségül Bihary Margitot.[13] Négy gyermekük született, az első, Erzsébet 1900. május 22-én, aki pár hónappal később elhunyt,[14] majd Sándor Andor (1902. március 21.), Endre Béla (1904. május 20.) és Loránd/Lóránt Pál (Nagyvárad, 1908. április 6.).[15] Első feleségét 1907 karácsonyán elhagyta, akitől 1909-ben elvált és Szabadkán újból megnősült, felesége, Fejér Adél azonban beteges alkat volt, néhány hónap múlva elhalálozott. Két évvel később, 1911. december 20-án újra házasságot kötött Bihary Margittal, aki mellett ezután már haláláig kitartott.[16]

Kollányi 1894. szeptember 13-án lépett az országos kataszteri felmérés szervezetébe mint ideiglenes felmérési díjnok a 4. felmérési helyszínelő felügyelőségnél Debrecenben, 1 Ft 50 krajcár napidíjjal. Egy évvel később, 1895. augusztus 16-tól felmérési növendékként a 8. számú felmérési felügyelőséghez került Nagyváradra.[17] Ebben az évben (szeptember 15-én) tette le első hivatalos esküjét is. Bére évi 400 Ft segélydíjból és 240 Ft munkaátalányból állt. 1898-ban előléptették mérnöksegédnek és véglegesítették a kataszteri felmérés állományában. Ekkor került a IX. fizetési osztály 3. fokozatába, ahol már évente 500 Ft fizetés, 280 Ft átalány és 210 Ft lakpénz járt neki. 1901-től önállóan működő mérnöksegéd lett, 1905-ben pedig megkapta a mérnöki kinevezést, amivel fizetése évi 1600 koronára emelkedett.[18]

1909-ben a 7. számú felügyelőséghez került Nyitrára, de 1911-ben visszahelyezték Nagyváradra. Az ott dolgozók tevékenységi köre Békés és Bihar vármegyék részletes felmérésére, mérnöki helyszínelésre és nyilvántartásra, illetve a telekkönyvi betétszerkesztésnél való közreműködésre terjedt ki. Kollányi készítette el Mezőberény község vizsgálati jegyzőkönyvét a helyszíni felmérések szabatosságáról 1913-ban. Mérnöki teljesítményéről felettesei kezdetben nem voltak túl jó véleménnyel, mert felületesnek és közönyösnek tartották, a segédekkel keveset foglalkozott, munkája pedig nagy ellenőrzést igényelt, egy ízben még pénzbüntetést és fegyelmi dorgálást is kapott. Főnökei azonban a helyszíni és irodai teendőknél jól alkalmazhatónak találták, véleményük szerint jó felfogású, helyes ítélőképességű és kiterjedt szakképzettségű munkaerő volt kifogástalan magaviselettel. 1915-re a munkája és szorgalma, valamint a beosztott segédekhez való hozzáállása is javult.

Szolgálati és minősítési táblázat.
Név: Kollányi Boldizsár

▪ *Kollányi Boldizsár törzskönyvi lapja (MNL OL S 92. 25/4. kötet)*

[12] MNL OL, S 92 Országos Földméréstani Intézet, Régi szolgálati és minősítési táblázatok (= S 92), I, J, K nevűek, No. 25/4. 364.; Bakó, 1986. *MÉL*.

[13] A feleség református volt, és a házasulók abban egyeztek meg, hogy a születendő gyermekek az apjuk vallását követik (Bakó, 1986. 284. 13. lj.) Vö. alább, Lóránt házasságakor bizonyosan református volt.

[14] Fenes, 1900. augusztus 12. Halotti anyakönyvi kivonata megtalálható: http://www.rakovszky.net.

[15] A gyermekek közül Lóránt ról van további ismeretünk: 1936. május 9-én Székesfehérváron feleségül vette Sipics Margitot, mindketten reformátusok (!), házasságuk 1984-ig, egyikük haláláig tarthatott. Az anyakönyvi bejegyzés megtalálható: https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-23410-19355-9.

[16] MNL OL, S 92. No. 25/4. 364.; Bakó, 1986. 284., 286–287.

[17] MNL OL, S 92. No. 25/4. 365. Téves tehát Bakó Endre azon feltevése, hogy 1898-ban tűnt fel Váradon. (Bakó, 1986. 284.)

[18] *MÉL*; MNL OL, S 92. No. 25/4. 365.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Bp., 1898:319., 1899:339., 1900:321., 1901:325., 1902:335., 1903:331., 1904:172., 1905:184.

Ugyanebben az évben magasabb fizetési kategóriába, a IX. fizetési osztályba sorolták.[19]

1914 novemberében mint népfelkelő mérnökhadnagy vonult be a hadseregbe. A háborús részvétel annak ellenére vállalta, hogy nem kötelezték rá, hiszen 40 éves elmúlt már a háború kitörésekor, ezért felmentést kapott a szolgálat alól. Ő mégis – a hazaszeretettől hajtva – önként vonult be és a fronton végigharcolta mind a négy évet, habár romantikus lényével kevésbé volt összeegyeztethető az erőszak. 1915-ben az ellenség előtt, a harctéren tanúsított vitéz magatartásáért és eredményességéért elismerésben részesült. 1916-ban IV. Károlytól megkapta a hadidíszítményes 3. osztályú katonai érdemkeresztet és népfelkelő főhadnaggyá léptették elő a 4. számú népfelkelő parancsnokságnál. 1917-ben a 3. honvéd huszárezredhez került, és októberben az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül – a kardok egyidejű adományozása mellett – a legfelsőbb dicsérő elismerésben részesült. 1918 szeptemberében szerelt le, a katonai szolgálatból egészségesen bocsátották el az orvosi papírok szerint, azonban a háború megviselte, amit a fennmaradt fényképek és a kortársak elbeszélései tanúsítottak.[20]

Nagyváradi évei alatt mérnöki munkája mellett elkezdett érdeklődni az irodalom iránt, és miután 1906-ban megismerkedett Ady Endrével, akivel végig jó barátságot ápolt, Kollányi megírta a *Holnap* című antológia második kötetének előszavát.[21]

Irodalmi műveit a háború borzalmai ihlették, a háborúval kapcsolatos kétségeiről tanúskodik a *Vérfoltok: Énekszó a förgetegben 1914–1916* című kötetében 1916-ban megjelent *Fázások* című verse, amely a háború során népszerűvé vált:[22]

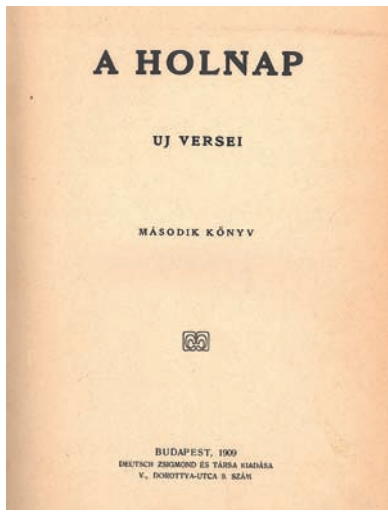

▪ *A Holnap új versei. Második könyv (címlap, Országos Széchényi Könyvtár). A kötetet Kollányi Boldizsár szerkesztette, „aki mérnökemberként került Váradra, s aki hosszú, sokat markoló és keveset fogó, terjengős bevezetőt írt a második antológia elé, amibe könnyűszerrel belekötött a kritika" (Wikipédia, A Holnap)*

Uram, én nem tudom még, hogy csinálom:
De megcsinálom!
Útszéleken iramodó bogáron
megkönyörült a lábom.

Szent volt előttem minden élőlényed,
De legszentebb az ember,
Az első gyilkos suhintástól félek:
A karom ölni nem mer.

[19] *Magyarország tiszti cím- és névtára.* Bp., 1906:195., Uo. 1907:196., Uo. 1908:198., Uo. 1909:207., Uo. 1910:215., Uo. 1911:216., Uo. 1912:220., Uo. 1913:228., Uo. 1914:233., Uo. 1915:235., Uo. 1916:252., Uo. 1917:256., Uo. 1918:197.; Kinevezések. *PK*, 22. (1895) 24:475.; Személyi hírek. *KK*, 4. (1895) 9:11.; A hivatalos lapból. *BH*, 15. (1895) 242:10.; Vegyesek. *KK*, 7. (1898) 7:167.; Személyi hírek. *PK*, 25. (1898) 18:801.; Személyei hírek. *PK*, 27. (1900) 12:469.; *KK*, 9. (1900) 5:98.; Személyi hírek. *PK*, 29. (1902) 30:678.; Személyi hírek. *PK*, 32. (1905) 1:42.; *KK*, 14. (1905) 1:25.; Vegyesek. *KK*, 18. (1909) 2:68.; Áthelyezések. *PK*, 36. (1909) 9:300.; Áthelyezések. *PK*, 38. (1911) 6:233.; Személyi hírek. *KK*, 24. (1915) 9–10:181.; MNL OL, S 79 Kataszteri gyűjtemény, Iratok (= S 79), No. 207/9.; *MÉL*; MNL OL, S 92. No. 25/4. 362–369.

[20] Hadbavonult felmérési tisztviselők. *KK*, 24. (1915) 7–8:146.; Személyes ügyek. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 43. (1916) 157:3064., 102:2108.; Kitüntetések a honvédségnél. *Pesti Napló* (= *PN*), 67. (1916) 349:7.; Személyes ügyek. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 44. (1917) 145:2732.; Személyi hírek. *KK*, 26. (1917) 11–12:215.; Bakó, 1986. 293. Bakó Endre: A Holnap mellékszereplői egy évszázad távlatából. *Tempevölgy,* 2010. június. 31–36.

[21] Kollányi 1906-ban már a Szent László Szabadkőműves Páholy mestere, ő ismertette meg Ady Endrét a marxizmussal. Bakó Endre: *A „Holnaposok" a világháború viharában.* Várad, 2014. 10. szám (http://www.varad.ro/node/1309/page/0/3, letöltés ideje: 2015. július 16.). Kupán Árpád: *Szabadkőművesek Nagyváradon. Történelmi jegyzetek.* Nagyvárad, 2004.

[22] Kollányi Boldizsár: Fázások. *PH*, 38. (1916) 103:11.; Hirdetések. *HK*, 24. (1916) 13:228.

A kedvedet, tudod, vakon szolgálom,
Az az én álmom,
Uram, én nem tudom majd, hogy csinálom:
De megcsinálom!

Vallásos meggyőződésről árulkodnak gondolatai, pedig évekkel korábban ateizmussal vádolták meg. A kötetben több, háborús tapasztalatok által ihletett, vallásos témájú mű is szerepel. Verseiben olyan magyarázatot adott a harcokban való részvételének igazolására, amelyből az tűnik ki, hogy ez egy honvédő háború, mert az ellenség támadta meg az országot. Ezt figyelhetjük meg a *Beszéd a csata napján* című versében is: „*Tudjátok mi történt: a házunkra törtek.*"[23]

A háborút követően Kollányi elképzelése az volt, hogy Budapestre költözik, ezért kérte barátját, Jászi Oszkárt, hogy segítsen neki álláshoz jutni a Pénzügy- vagy a Földművelésügyi Minisztériumban. Bakó Endre szerint, amikor Szende Pál pénzügyminiszter felajánlotta a mérnöknek, hogy az országos kataszteri felmérés szervezetében Nagyváradról a 22. számú felmérési felügyelőséghez helyezi, amelynek központja Budapest volt, Kollányi nem fogadta el az ajánlatot, mert az nem minden pontjában találkozott az ő elgondolásaival. Ezzel az állítással ellentétben áthelyezését és főmérnöki kinevezését a *Régi szolgálati és minősítési táblázat* feljegyezte 1919-hez. A táblázat Kollányi Boldizsárra vonatkozó utolsó, 1920. március 20-án kelt bejegyzése szerint a főmérnök érdemleges munkát nem végzett a budapesti állomáshelyen, valamint háromhónapnyi szabadsága lejárta után a továbbiakban engedély nélkül távol maradt munkájától, ezáltal teljesítménye nem volt minősíthető.[24] Mivel felesége Berettyóújfaluban volt tanítónő, egy ideje már a községben volt a család otthona. Kollányi Boldizsár 1921. március 29-én ott is halt meg agytályogban, és a falu Jerikó nevű temetőjében helyezték örök nyugalomra március 31-én.[25]

A kortársak véleménye alapján Kollányi Boldizsár „*korán elhunyt, szárnyalóan szabad lelkű esztétikus, romantikus renaissance ember*" volt, aki mint „*délceg remek férfi vonult be [a háborúba] és egy lesoványodott, szenvedő tekintetű, megőszült ember szerelt le.*" Juhász Gyula szerint pedig „*Kollányi Ady legjobb barátai közé tartozott. Mérnök volt és nem közönséges ember. A magyar szociológia egyik úttörője, radikális politikus, természetfilozófus és nagy nőbarát… Ady jobban szerette és többre tartotta, mint legtöbb költőtársát.*" Irodalmi tevékenységének megítélése ellentmondásos, mert például a *Pesti Hírlap* egyik szerkesztője úgy vélte, hogy „*az ismeretlen nevű poéta, aki lantosainak táborában eddig nem mutatkozott, ezzel a kötettel* [Vérfoltok] *egyszerre és hirtelen kimagaslik, azok közül, akik énekszóval emlékeznek meg a förgetegről, hogy érzelmeiknek, szenvedéseiknek, hangulataiknak és elmélkedéseiknek költői formában adjanak kifejezést.* [...] *Aki ebből a kötetből hozzánk szól, minden ízében poéta ember s méltó arra, hogy nagyobb figyelemben részesüljön.*" Ugyanakkor a *Vasárnapi Újság* kritikával illette költőiségét: „ *irodalmilag fegyelmezett agyú ember, láthatólag tudja mi módon kellene a háború témáit megfogni, de csak elméletileg tudja, nem bír velük költő módjára elbánni.* […] *benyomásai, élményei, reflexiói képei nem tudnak megelevenedni, organikussá válni.*"[26]

[23] Bakó, 1986. 289.

[24] A *MÉL* szerint a Tanácsköztársaságot versben üdvözölte, ezért nyugdíjazták.

[25] Bakó, 1986. 294.; MNL OL, S 92, No. 25/4. 365.; Napi hírek. Halálozás. *PN*, 72. (1921) 72:7. *Budapesti Hírlap*, 41. (1921) 75:4. (április 9.): „Kollányi eredeti gondolkodó volt. Bölcsészeti és esztétikai önálló rendszert konstruált s igen nagy kár esett rajtunk, hogy gondolkozásának eredményei nélkül maradt filozófiai irodalmunk. Az ellenforradalmi mozgalmakban is tevékeny és termékenyítő részt vett s mint hallottuk, kész és szakértők által is méltányolt katonai tervet készített az integritás kivivására. Mindenesetre egy érdekes és értékes magyar tehetség szállt véle sírba, mielőtt tartalmát eladhatta volna nemzete kultúrájának csűreibe."

[26] Vujicsics D. Sztoján: Ady és a szerbhorvát írók. *Világirodalmi Figyelő*, 4. (1958) 2:130.; Bakó, 1986. 289., 292–293.; Irodalom. *PH*, 38. (1916) 103:255.; Irodalom és művészet. *Vasárnapi Újság*, 64. (1917) 7:116–117.

Catastrum | 2. évfolyam (2015), 2. szám, 38–49.

Reisz T. Csaba

Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete[*]

A polgári kori Magyarország adózási célú kataszteri felmérésében, majd általános országos földmérésében egyidejűleg is több száz személy vett részt. A szervezetben tevékenykedők összegyűjtése, egyéni karrierjük összeállítása jelenleg is folyik, a *Catastrum* folyamatosan adja közre azokat a történeteket, amelyek a kataszteri mérnökök sokszor hasonló, még többször egyedi életútját foglalják össze.

A kataszteri mérnökök közül a mindennapi szakmai feladatain túlmutató, az egész szervezetre jelentős hatást gyakorló tevékenysége, így különösen a *Kataszteri Közlöny* szerkesztőjeként végzett munkája miatt is kiemelkedik Gánóczy Sándor. Személyisége és szakmai teljesítménye miatt már halálakor nekrológban búcsúztatta későbbi pályatársa, majd születésének 100. és 150. évfordulója, a kataszteri szaklap szerkesztőinek felidézése vagy éppen halálának 55. évfordulója teremtett alkalmat a megemlékezésre.[1] „Kevés szakembernek köszönhet annyit – haladás tekintetében – a magyar földmérés, mint Gánóczy Sándornak, aki csendben, de annál többet áldozott a kataszteri mérnökök magasabb szakmai képzéséért" – írta róla Bendefy László, aki Gánóczy ugyancsak Sándor nevű fiát több alkalommal felkereste, hogy az édesapjáról életrajzi adatokat gyűjtsön.[2] Jelen tanulmány az eddigi megemlékezéseket egészíti ki.

A család

A Gánóczy család Abaújszántón élt és a református egyházközséghez tartozott. Gánótzy János (1770–1817) és Bütösi (Oláh) Erzsébet (*1772 k.–1809) 1791. április 25-én házasodott össze, öt gyermekük ismert, Erzsébet (1792–1797), János (1795–1797), János (1798–1799), István (*1800) és megint János (*1804). A feleség 37 éves korában száraz betegségben elhunyt, a megözvegyült János 1810. január 3-án feleségül vette Müller Tamás özvegyét, a 36 éves Lénárt Erzsébetet (†1816).[3] Közülük Já-

Gánóczy János (1830–1874) árnyképe, 1870.

[*] Készült az OTKA K 105 886 kutatási pályázat támogatásával.

[1] Szilágyi Béla: Gánóczy Sándor. *Geodéziai Közlöny,* 15. (1939) 4:194–195. Bendefy László: Emlékezés Gánóczy Sándorra és a Kataszteri Közlönyre Gánóczy Sándor születésének 100. évfordulóján. *Geodézia és Kartográfia (= GK),* 13. (1961) 2:123–125. Bendefy László: Adatok a Kataszteri Közlöny alapítójának, szerkesztőinek és munkatársainak életéhez. *GK,* 21. (1969) 4:291–294. Székely Domokos: 150 éve született Gánóczy Sándor a Kataszteri Közlöny egykori főszerkesztője. *GK,* 63. (2011) 10:30. Bartalos, Július–Marek, Jozef: *A kataszteri térképtárak története Szlovákiában.* XXXIV. szimpózium a geodézia és kartográfia történetéből (Prága, 2013. november 27.) A prezentációt Bartalos Gyula szívességéből olvashattam. Számos adatban téved, de jó összefoglalás Kozák Péter Gánóczy Sándor-szócikke a Névponton (http://nevpont.hu/view.php?id=9210)

[2] Ezekre a látogatásokra Gánóczy Sándor unokái, Mária és József is jól emlékeztek. E leszármazottak jelen cikkhez jelentős mennyiségű adat közlésével járultak hozzá, és a család őrizetében lévő dokumentumokat és fényképeket is digitalizálták számomra, valamint engedélyezték azok publikálását is. Előzékeny szívességüket ezúton is köszönöm.

[3] Abaújszántó református anyakönyve, vegyes, 1729–1825. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára /= MNL OL / Mikrofilmtár, A 1368. tekercs, 54., 131., 134. felvétel). Gánótzi Jánosné Bütösi Erzsébet 1809. november 20-án halt meg és november 22-én temették el. Az adatok kikeresését Kohút Sára főosztályvezető-helyettesnek (MNL OL) köszönöm.

▪ *Themagh Johanna és két fia, Sándor és Tivadar 1874-ben*

nos és a felsőfügödi Szabó Katalin (1802–1862) 1827. június 11-én házasodtak össze, két gyermekükről van adat, a fiú ugyancsak János volt (1830–1874), a leány Erzsébet. A családi emlékezet szerint az alig felnőtt János részt vett az 1848–1849. évi szabadságharcban és emiatt hosszú börtönbüntetésre ítélték, ezért házasodott későn.[4]

A családnevét már Gánóczy formában író 30 éves János Kassán, 1860. október 22-én vette feleségül a szepességi, gnézdai születésű Themagh (Themäck, Themaik, Demáky) Johannát, aki Themagh Márton és Oberle Mária Anna ötödik leánygyermekeként, 1830. március 11-én született.[5] Ebből a házasságból három fiúgyermek született: Gyula Sándor (1861. szeptember 10.), Tivadar (1863. szeptember 5.) és János (1866. május 29.–1869. december 26.), akik az anyai ág erős katolicizmusa miatt a

▪ *A félszeg Gánóczy Sándor 1898 szeptemberében megkéri Rössler Mária kezét…*

▪ *… aki igent mondott!*

[4] 1858. évi munkába állásáról: Székely, 2011.

[5] Themagh Márton és Oberle Anna Mária ismert gyermekei voltak: Mária (*1815), Viktória (*1817), Mária (*1820), Katalin (*1827), Johanna (*1830), Terézia (*1832) és végül egy fiú, János (*1836). Forrás: www.familysearch.org, Gnézdai római katolikus születési anyakönyvek. Az esküvőjükre: Kassa, római katolikus házassági anyakönyvek, 1843–1886. 494. 167. szám alatt. (www.familysearch.org)

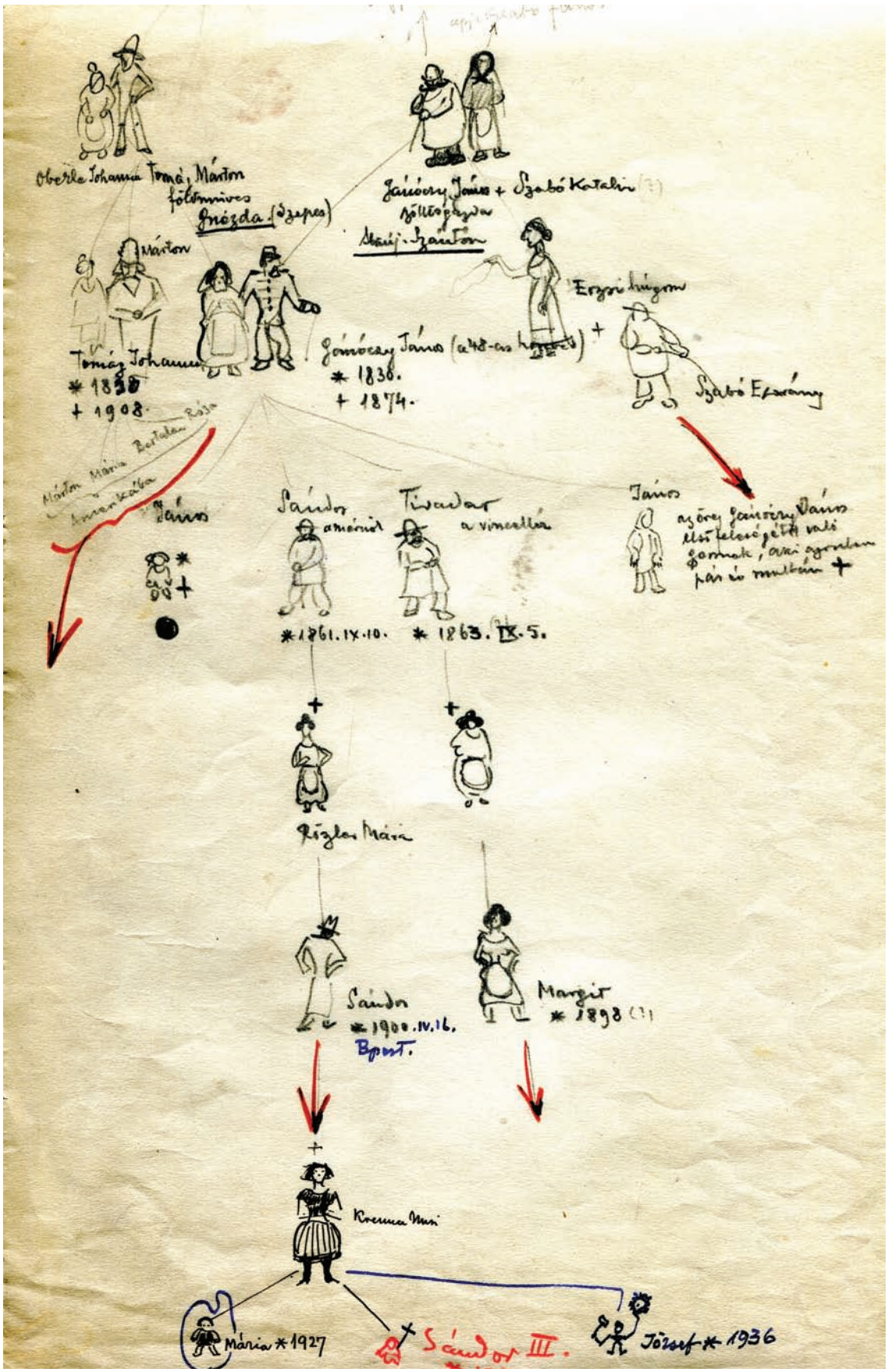

▪ *Gánóczy Sándor (1900–1977) által rajzolt családfa*

szokástól eltérően nem az apa, hanem az anya vallását követték.

Gánóczy János úgy került a házassági anyakönyvbe mint „revisor ad direct. policiae", a gyermekei születésekor mint „revisor policiae", „hajdo civil. vigil. mag.", „revisor", Sándor fia esküvőjekor pedig mint „városi fogyasztási hivatalnok" szerepelt a házassági anyakönyvi kivonatban. Gánóczy Sándor 72 éves korában (1933) írt visszaemlékezése szerint édesapja a Kassa város szeszfogyasztását becslő társaság alkalmazottja volt, revizor, saját szavaival „szemlész", de a környékbeliek csak „brankár"-nak, vámosnak nevezték, és a Kálvária utca 13. szám alatti vámház (az utca utolsó háza) volt a lakásuk. Gánóczy Sándor is itt élt az érettségit követően még egy évig.[6]

Gánóczy Sándor 1898. szeptember 24-én Budapesten a II. kerületben vette feleségül Rössler Mária Vilmát (1871–1945). A Rössler család csehországi (szudétanémet) gyökerekkel rendelkezett, egy ideig Sopronban éltek, majd Budapestre költöztek. A család ősei között földművesek, köszörűsök, cserzővargák voltak, a családi hagyomány szerint utoljára az örökösök egy fűrészmalommal bírtak, amelyet eladtak. Az ifjú Rössler Anton „lejött a hegyekből", pénzét gyarmatáru-kereskedelembe fektette, de nem túl nagy sikerrel.

Rössler Antal (1843–1917) és Slauka Vilma (1835–1888) házasságából három gyermek született, Pál, Mária és Ottó Emil, utóbbi az I. világháború elején hősi halált halt a fronton. Rössler Pál (*1869 Budapest) 1891-től dolgozott a kataszteri felmérés munkálatainál (a háromszögelésnél), minden bizonnyal az ő révén ismerkedett meg Gánóczy a későbbi feleségével. Pál is napidíjasként kezdte, majd felmérési növendék (1893), mérnöksegéd (1894), kataszteri mérnök (1901), háromszögelési mérnök (1907) lett, végül 1907-ben ideiglenes nyugállományba helyezték. 1934 körül halt meg, mert ekkor Ottó és Emil nevű árvái számára 3 évre nevelési járulékot állapítottak meg. A megözvegyült Rössler Antal ismét megnősült 1906-ban Budapesten, az ugyancsak csehországi származású Langhaus Máriát vette feleségül. A házasság egyik tanúja Gánóczy Sándor volt.

Gánóczy Sándornak egyetlen gyermeke született, János Antal Sándor (1900. április 16.–1977. március 30.), aki a Pénzverőben dolgozott, ahol kifejlesztette a hulladékból arany- és ezüstkiválasztás üzemi eljárását. Felesége Tardos Krenner Viktor festőművész lánya, Krenner Amália volt (1898–1974). Három gyermekük született: Mária (*1927, Breznay József felesége lett), Sándor (*1928) és József (*1936). Az unokák mellett Mária és József gyermekei és unokái viszik tovább Gánóczy Sándor családi emlékezetét.

A téma kutatása során a szabadságharc, az abszolutizmus és a kiegyezés időszakából Gánóczy Flórisra és Gánóczy Józsefre vonatkozó adatok is előkerültek, azonban sem a családi emlékezet, sem a szakirodalmi adatok nem kapcsolják ezeket a személyeket a családhoz. A földadó-kataszteri munkálatokban előforduló Gánóczy földadó becslőbiztos (Vácgödöllői kerületi 4. járás) és Gánóczy felmérési felügyelő (Raks Vas vármegyei kisközség kataszteri térképének másolata, 1857) sem köthető a családhoz.[7]

Tanulmányok, munkakezdés

Gánóczy Sándor a német, magyar és szlovák ajkú, tehát soknyelvű Kassán nőtt fel, apját édesanyjával együtt segítette a foglalkozásában (a vámot fizetni nem tudóktól, álta-

[6] *Nagyapa emlékei.* Gánóczy Sándor visszaemlékezése gyermekkorára 1933-ban (kézirat a Gánóczy család tulajdonában). A befejezetlenül maradt kézirat elsősorban édesapja haláláról akart megemlékezni, de inkább a lakóházukat, annak környékét és a vámszedési szokásokat írja le, valamint hogy gyermekkorától nagy könyvbarát volt, sokat olvasott. E feljegyzés szerint édesapja még élt 1874-ben, Bendefy, 1961. szerint 1873-ban halt meg.

[7] Horváth M. Ferenc–Pintér Tamás: *Késő maradékainknak tétessen jegyzésben! Írásos emlékek Vác város múltjából, 1074–1990.* Vác, 1996. 453. Muzsnai Lászlóné: *Kéziratos térképek a területi állami levéltárakban. XIX. Vas Megyei Levéltár.* Bp., 1968. Úrbéri térképek, U 545. 2015.

lában magyar és szlovák fakitermelőktől a zálog beszedése és annak kiváltása volt a feladatuk), így korán több nyelv ismeretére is szert tett. Középiskolai tanulmányait a helyi főreáltanodában 1879-ben érettségivel fejezte be (ide járt Tivadar öccse is).[8]

Az 1879/1880. tanév két félévében a budapesti tudományegyetem „bölcsészeti szakosztályára" járt mint rendkívüli hallgató, ezt a leckekönyvével igazolta a kataszteri felméréshez belépése alkalmával. A rendkívüli hallgató nem volt az egyetem rendes polgára, de ő is az egyetemi fegyelmi szabályok hatálya alá tartozott. Nem iktatták be egyetemi polgárnak, így annak jogait nem élvezhette, csak beiratkozott, tandíjat fizetett és tandíjmentességet nem kapott. A legalább 16 éves személynek megfelelő képzettség és szellemi képesség birtokában kellett lennie az előadások hallgatásához. Az így eltöltött félévek nem számítottak a rendes tanidőbe, vagyis a pályavégzettséghez, szigorlatra, államvizsgára bocsátáshoz nem vették figyelembe. Külföldön eltöltött rendkívüli hallgatói féléveket a kar elismerhetett, amelyről javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozott.[9]

Gyenge fizikuma miatt, amely egyetemi tanulmányainak is véget vetett, a katonai szolgálat alól is mentesítették az ifjút. Gánóczy hazatért a szülői házba és munkába állt. 1880. augusztus 18-tól október 18-ig a kassai pénzügyigazgatóságnál, majd másnaptól 1881. január 15-ig a kassai távírdaigazgatóságnál volt napidíjas. 1881. január 16-tól az év végéig a szülői háznál volt, vagyis nem volt munkája, 1882. január 1-jétől április 18-ig Szmrecsányi László állami közjegyzőnél volt alkalmazásban.[10]

Szolgálati beosztások

Gánóczy Sándor az élete végén papírra vetett, irodalmi stílusú „kutyahistóriáiban" a kataszteri felmérésnél töltött szolgálatának kezdeti éveiről is megemlékezett:

„1882. évben hosszas folyamodványozások után végül reám mosolygott a szerencse, egyik kérvényemnek sikere lett, amennyiben a m. kir. pénzügyminisztérium egy forint ötven krajcár napidíjjal műszaki díjnoknak felvett az országos, akkor még kataszteri felméréshez és utasított, miszerint szolgálattételre a m. kir. 1. sz. felmérési felügyelőségnél Mezőtúron záros határidőn belül jelentkezzem.

Egyrészt örültem, hogy végre valami álláshoz jutottam, másrészt bánkódtam, hogy édesanyámat, szülővárosomat, szokott környezetemet ott kell hagynom, de éreztem, hogy e kinevezéssel az élet kapuja nyílik meg előttem és nekem mennem kell, ha magam embere akarok lenni.

A meghatározott időben jelentkeztem új helyemen a főnökömnél. Meglehetős nyápic legény lehettem, mivel a felügyelőm,

▪ *Gánóczy Sándor 1890-ben (Mai és társa felvétele). E kép szolgálhatott alapul a szakirodalomban megjelent, Basilides Sándor által készített rajznak*

[8] Szolgálati törzslapja szerint tökéletesen beszélt és írt magyarul, elég jól beszélt németül és szlovákul, elég jól írt németül. MNL OL, S 92 Országos Földméréstani Intézet, Régi szolgálati és minősítési táblázatok (= S 92), G, H nevűek, No. 25/3. 33.

[9] Ezúton köszönöm dr. Varga Júlia, az ELTE Levéltára igazgatójának szívességét, aki Gánóczy Sándor tanulmányainak az egyetem nyomtatott évkönyveiben utánanézett, és aki a rendkívüli hallgató mibenlétéről nekem alapos tájékoztatást is nyújtott.

[10] MNL OL, S 92. No. 25/3. 33.

Traupmann[11] jelentkezésem után azt az ajánlatot tette a felügyelőség többi tisztviselőjének, hogy közösen vele jó nagy összegben biztosítsák életemet, az első rátát még csak meg kell fizetniök, a másodikat azonban már biztosan nem, mert akkorára már én Ábrahám kebelébe térek nyugovóra és ilyen formán kevés pénz után nagy csomó üti majd a markukat. …

Nyári működésem első színhelye Szentes volt, ahol Berczeli István[12] mérnöknek lettem beosztva. Feladatunk a város határának legtávolibb része felmérését képezte. A Külső és Belső Ecseri puszták, Királyháza egy része oly távol esett a várostól, hogy reggel kocsival öt óra után elindulva hazulról csak hét órára értünk célunkhoz, este pedig kilenc-tíz óra vetett lakásunkra. Ez a körülmény szükségessé tette, hogy kint a tanyákon keressünk magunknak lakást és onnan végezzük el munkánkat. … Azután onnan Fábiánsebestyénre kerültem, késő ősszel meg Csongrád alatt láncoltam a városi földeket.

1883. év késő őszén kerültem Egerbe és meglaktam ezt az akkoriban oly víg várost egész 1894 tavaszáig, amikor a 2. felügyelőséghez lettem áthelyezve. … [1884-ben] Poroszlót, ezt a nagy módos Tisza menti községet mértük Berczelivel."[13]

Gánóczy Sándor szolgálati helyeiről és beosztásairól legpontosabban a szolgálati törzslapja tájékoztat, de *Magyarország tiszti cím- és névtára*, a *Pesti Hírlap*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pénzügyi Közlöny* ugyancsak adalékokat szolgáltat.[14]

Gánóczy 1882. március 30-án került az 1. felmérési felügyelőséghez (Eger) ideiglenes műszaki díjnokként, 1,50 Ft napidíjjal. 1883. március 29-től felmérési növendékként véglegesítették, aznap letette első esküjét is, éves illetménye 400 Ft segélydíjból és 240 Ft munkaátalányból állt. 1886. május 1-jétől mérnöksegéd 500 Ft fizetéssel és 300 Ft munkaátalánnyal,[15] három év múlva, 1889. május 1-jétől segédmérnök (500 Ft illetmény, 400 Ft munkaátalány), 1893. április 1-jétől pedig mérnöksegéd (600 Ft illetmény, 180 Ft lakpénz, 300 Ft munkaátalány). Az 1. felmérési felügyelőségnél 12 év, 3 hónap 12 napot dolgozott.

▪ *Gánóczy Sándor arcképes vasúti igazolványa 1912-ből*

1894. augusztus 1-jétől a 2. felmérési felügyelőségre (Szatmár) került át mérnökként (800 Ft illetmény, 210 Ft lakpénz, 320 Ft munkaátalány), ennek állományában 2 év 5 hónapot szolgált, bár idehelyezését követően 9 hónappal, 1895. május 1-jétől már a Pénzügyminisztériumba vezényelték.

A mérnököt 1897 tavaszán visszamenőleg január 1-jétől ténylegesen áthelyezték a Pénzügyminisztériumba, ahol mérnökként, kataszteri főmérnökként és végül felmérési

[11] Traupmann József (1835–1902) felmérési felügyelőről l. Závoczki Adrienn: Óbuda belterületének határleírása. *Catastrum*, 1. (2004) 2:31–37.

[12] Berczeli (Berczely) István (1852–1915) kataszteri mérnök, majd felügyelő. MNL OL, S 92. No. 25/1. 284.

[13] A Kutyahistóriák I–III. részét Gánóczy Sándor unokái, Mária és József írták át nagyapjuk nehezen olvasható kézírásából, és a leírást előzékenyen rendelkezésemre bocsátották, amit ezúton is köszönök nekik. Gánóczy Egerről szóló feljegyzése a helytörténetírás érdekes adaléka is lehetne.

[14] *Magyarország tiszti czím- és névtára,* 4–37. (1884–1918) köteteiben az 1. és a 2. felmérési felügyelőségen (Eger, Szatmár), a Pénzügyminisztériumban és a pozsonyi térképtárban van Gánóczyról adat. *Pénzügyi Közlöny,* 10. (1883) 12:238., 21. (1894) 24:467., 24. (1897) 13:274., 25. (1898) 14:702., 27. (1900) 20:755., 30. (1903) 1:9., 34. (1907) 9:217., 35. (1908) 28:1522. *Pesti Hírlap,* 16. (1894) 227:18., 29. (1907) 25:18., 87:21., 101:18., 258:16., *Budapesti Hírlap,* 23. (1903) 9:14., 27. (1907) 87:17., 101:11–12.

[15] Esküjét 1886. április 25-én tette le. Az eskü egy eredeti példánya a Gánóczy család tulajdonában.

▪ *Pozsonypüspöki, Vasút utca 27.*

felügyelőként dolgozott összesen 11 év, 9 hó, 17 napot.[16] Mindvégig a IX. főosztály állandó katasztert irányító ügyosztályán tevékenykedett.[17] Budapesten 1901 után Újpesten, a Deák utca 39-ben lett háztulajdonos, itt élt egészen addig, amíg Pozsonyba nem helyezték.[18]

Gánóczy Sándor kataszteri karrierjének negyedik és egyben utolsó állomására 1908. október 18-án került: felmérési felügyelőként a pozsonyi térképtárba helyezték át térképtárnoknak.[19] Itt szolgált 1919-ig, amikor a cseh-szlovák kormány megbízottai átvették tőle a hivatalt, majd 1920–1925 között ismét, mert szaktudása nélkülözhetetlen volt az új hatalom számára is. A cseh-szlovák földadó-kataszter számára ő fordította le a felmérési utasításokat.[20]

Gánóczyról a szakmai tapasztalatok alapján egyre jobb minősítést készítettek felettesei 1899–1917 között. Felfogása a kellőről jóra, majd gyorsra javult és változatlan maradt, ítélőtehetsége kellő, helyes majd éles, szorgalma szinte mindig a legjobb fáradhatatlan, előadásmódja érthető, majd értelmes, végül igen szabatos lett, szakképzettsége elég, kiterjedt, majd alapossá és terjedelmessé fejlődött. Magaviselete mindig példás volt, szakképzettsége felmérési és kezelési ügyekben, illetve 1910-től térképtárkezelésben, majd térképtárvezetésben volt.

Határon túl

A vesztes világháború – és később az azt lezáró, az ország területét jelentős mértékben csökkentő trianoni béke – a monarchia magyarországi intézményrendszerét, így az országos kataszteri felmérés szervezetét is

[16] Először illetménye 900 Ft, lakpénze 350 Ft, munkaátalánya 320 Ft volt, 1900. július 1-jétől ez felemelkedett 2000 K/700 K/1000 K összegre (1 Ft = 2 K), 1903. január 1-jétől III. fizetési fokozatú kataszteri főmérnök lett (2200 K illetmény, 800 K lakpénz, 400 K k.sz. pótlék, 1000 K munkaátalány), 1907. január 1-jétől a II. fizetési fokozatba került (2200 K/800 K/700 K/1000 K), végül 1907. április 2-tól a VIII. fizetési osztály 3. fokozatába került felmérési felügyelőként (2800 K/1000 K/800 K/1200 K).

[17] Pénzügyminisztériumi beosztásai: mérnök, 1896–1903 (1896–1900: 21. ügyosztály /Állandó kataszter/; 1901–1903: 21. üo. / Országos kataszteri felmérés és állami nyomda/); főmérnök, 1904–1907 (1904–1905: 21. üo.; 1906–1907: 18. üo. (Országos kataszteri felmérés és állami nyomda/); felmérési felügyelő, 1908–1909 (18. üo.). Székely Vera: *A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában 3. rész: Magyar Királyi Pénzügyminisztérium.* Bp., 1985. 93., 97–98.

[18] *Budapesti czím- és lakásjegyzék,* 13. (1901–1902) 1749.; 14. (1902–1903) 1809.; 15. (1903–1904) 1828.; 16. (1904–1905) 1828.; 17. (1905–1906) 1852.; 18. (1906–1907) 1754.; 19. (1907–1908) 1894.; 20. (1908) 1984.; 21. (1909) 2070.

[19] Először a VIII. fizetési osztály 3. fokozatában 2800 K illetmény, 1170 K lakpénz, 800 K k.sz. pótlék, 1200 K munkaátalány járt neki, majd 1912. május 1-jétől a 2. fizetési fokozatba emelkedett (2800 K/1200 K/1200 K/1200 K).

[20] Bartalos Gyula hivatkozott prezentációja szerint.

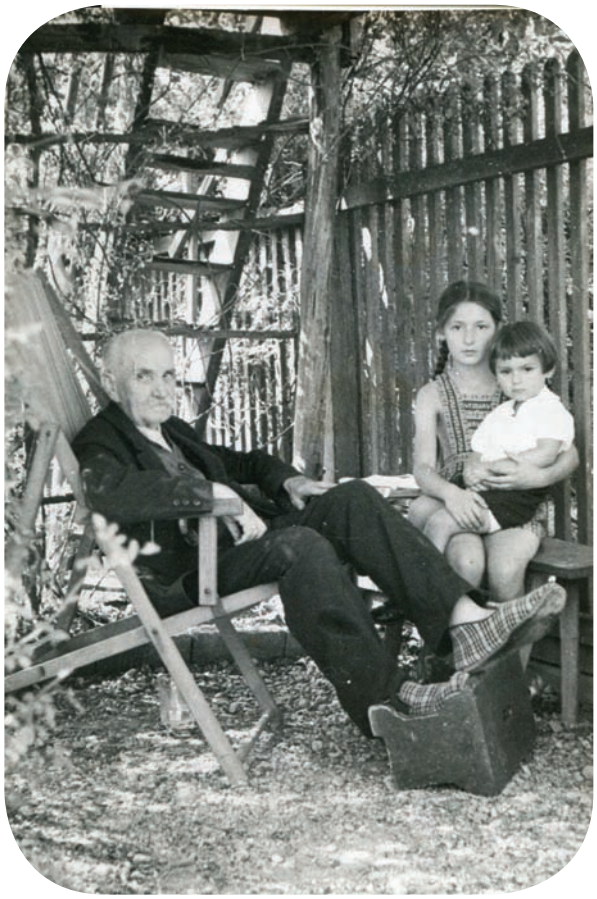

▪ *Gánóczy Sándor utolsó fényképe 1938-ból unokái, Mária és József társaságában*

megrázta. A kataszteri térképtárak a budapesti kivételével a határon túlra kerültek (Pozsony, Kassa, Temesvár). 1919 februárjában a pozsonyi közhivatalok sorában a térképtár munkatársai is csatlakoztak „A jog és igazság nevében!" című nyilatkozathoz, tiltakozva a cseh-szlovák kormány 1919. január 25-i körrendeletében foglalt azon önkényes értelmezés ellen, hogy ha egy köztisztviselő engedelmességi fogadalmat tett, akkor az megszűnt magyar állami hivatalnok lenni és a cseh-szlovák köztársaság ideiglenes hivatalnokává vált; és éppen ez okból a már letett fogadalmukat semmisnek jelentették ki.[21]

Gánóczy Sándort 1919. március 6-án szólították fel a cseh-szlovák kormány képviselői, dr. Balent Eugen és Hajny Vladimir, hogy adja át a pozsonyi térképtár hivatali kulcsait. Az erről szóló jegyzőkönyvben is rögzítették, hogy a térképtárvezető mindezt kényszer hatására tette.

Gánóczy április 1-jén levélben tájékoztatta a Pénzügyminisztériumot az átadásról. Megemlítette, hogy az idegen hatalom képviselőinek megjelenésekor „az átadás ellen tiltakozva kijelentette, hogy csak az erőszaknak enged. Nevezettek megkérdezték, vajon alkalmazzanak fegyveres erő felvonulásával tényleg kényszert. Miután … az erőszak eme tüntető alkalmazását nem kívánta, átadta a kulcsokat tiltakozása jegyzőkönyvbe foglalása mellett". A cseh-szlovák hatalomra nem esküdött fel, de az átadás-átvétel zökkenőmentes lebonyolításában hajlandó volt az együttműködésre: „A jegyzőkönyv felvétele előtt alólírott térképtári vezető kijelentette, hogy arra való tekintettel, miszerint 37 év óta a magyar államnak teljesítve szolgálatot, semmi körülmények között egy idegen kormány szolgálatába nem szegődik, esküt avagy fogadalmat annak tenni nem hajlandó, de mert őrizetére 19 vármegyének felmérési anyaga van bízva, s mert ezek közül cseh-szlovák impérium alá 10 vármegye tartozik, hajlandó ezen 10 vármegye összes felmérési munkarészeit leltárszerűleg átadni, illetve az átadásnál mint magyar tisztviselő közreműködni, annál is inkább, mert kötelességének tartja, hogy a többi 9 vármegye (Baranya, Tolna, Zala, Veszprém, Győr, Moson, Somogy, Sopron, Vas) munkarészei fölött továbbra is őrködjék, azoknak becsomagolása, átszállítása annak idején az ő felügyelete és felelőssége mellett történjék." Arról is tudósított, hogy március 18-án megjelent Janszky Ferenc főgeometer (főföldmérő), a térképtár új vezetője, aki a hivatalt az időtől fogva vezeti.[22]

Gánóczy Sándor érdeme, hogy a magyarországi kataszteri anyag visszakerült Magyarországra, illetve ugyancsak munkáját dicséri, hogy a pozsonyi kataszteri térképtár (amelybe 1929-ben beolvadt a kassai is) igen jó állapotban maradt az utókorra. Még ma is azokban a

[21] A dokumentum a Gánóczy család tulajdonában.
[22] Az átadás-átvételi jegyzőkönyv és Gánóczy Sándor Pénzügyminisztériumhoz szóló levele a Gánóczy család tulajdonában.

▪ *A Gánóczy család sírja a pozsonypüspöki temetőben, amelyet a család újított fel 2013-ban. A szlovák és a magyar (szakmai) utókor a sírhelyet nagy becsben tartja, ahol méltó módon emlékezhetnek Gánóczy Sándorra és a kataszteri szolgálat teljesítményére*

tékákban őrzik a kataszteri iratokat, amelyekbe annak idején Gánóczy és munkatársai helyezték el azokat.

Gánóczy Sándor szakértelmét nem nélkülözhette az új hatalom sem, ezért hamarosan ismét állami alkalmazásba vették, és a térképtárban dolgozott, egészen 1925. évi nyugdíjazásáig. Az idős térképtárnok – aki addig az országház épületében lévő szolgálati lakásban lakott – nyugdíjba készülődvén Pozsonypüspökiben kibérelte a Vasút utca 27. számú házat, ahol élete végéig élt, és ahol unokái a nyári szünet egy részét töltötték.

A szívbeteg Gánóczy Sándor élete utolsó éveit a pozsonypüspöki házban töltötte családja: felesége, gyermeke és unokái körében. 1938. augusztus 9-én hunyt el, és a falu temetőjében helyezték őt végső nyugalomra.

Kataszteri helyszínelések

Gánóczy Sándor kataszteri felmérési munkásságát a halálakor rá emlékező nekrológban Szilágyi Béla foglalta össze, eszerint az alábbi helyeken végzett mérési munkálatokat: Szentesen Külsőecser, Belsőecser és Király puszták (1882), Kisújszállás és Karcag (1883), Poroszló (1884),[23] Erdőtelek (1885), Eger város belsősége és Nagytállya (1886), Eger szőlőhegyei (Nagyeged, Síkhegy, Mészhegy, 1887), Szihalom (1888 augusztus végéig), Mezőkövesd belsősége (november végéig). Ezt követően önállóan dolgozott: Keresztespüspöki (Borsod m., 1889. szeptemberig; 2920 hold, ugyanannyi részlet), egy másik kartársával együtt: Kács község (1889. decemberig). Csépány község (1890; 1947 hold, 4000 részlet), 1891-ben Bóta (1678 hold), Király(y)d (1032 hold) és még egy harmadik község (509 hold), 1892-ben Felsőnyárád (2218 hold)[24] és Jákfalva (1501 hold), később Reszege község (1893; 2886 hold), majd 1894-ben Angyalos (1567 hold), Tatárfalva (719 hold) és Pátyod (1403 hold) községek felmérését végezte egy beosztott mérnöksegéddel szeptember végére.[25] Ezeken túl ő készítette 1886-ban Maklár (Heves m.) kataszteri térképét.[26]

[22] Az átadás-átvételi jegyzőkönyv és Gánóczy Sándor Pénzügyminisztériumhoz szóló levele a Gánóczy család tulajdonában.

[23] MNL Heves Megyei Levéltár (= HML), XV-8.b. Heves megyei kataszteri térképek gyűjteménye (XV-8.b) 99.A.1. *A Heves Megyei Levéltár térképeinek katalógusa.* Szerk.: Bán Péter. Eger, 2001. (= *Katalógus*) 1469. tétel, 283. Gánóczy Sándor felmérési növendék, közreműködő.

[24] Gánóczy 1892. július 16-án „Felsőnyárád, mérnök”-ként beleírt a Baradla-barlang emlékkönyvébe. Hazslinszky Tamás: *A Baradla-barlang 19. századi nevezetes látogatói.* Rudabánya, 2004.

[25] Szigeti, 1939. 195. A felsoroltak közül ma közgyűjteményben található és Gánóczy Sándorhoz köthető: Szentes adóközség, birtokrészleti jegyzőkönyv (1882, MNL OL, S 79 Kataszteri gyűjtemény, Iratok /= S 79/ No. 309/1.), Keresztespüspöki kataszteri térképe (1889, MNL OL, S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek /= S 78/. 79. téka 80–88.) Borsodbóta birtokrészleti jegyzőkönyve, felvételi előrajzai, magassági kézikönyve (1891, MNL OL, S 79. No. 267./1., 3–4.) és számolati jegyzőkönyve (1892, MNL OL, S 79. No. 412/1.), Kál birtokrészleti jegyzőkönyve (1886, MNL OL, S 79. No. 447/4.), Tepélypuszta bírtokívek összesítése (1885, MNL OL, S 79. No. 493/50.).

[26] MNL HML, XV-8.b. 70. A 1. (185. doboz). *Katalógus,* 1399. tétel, 268. Tévesen Gánóczy Viktor segédmérnök szerepel a katalógusban. Szirtes Zsófia, a levéltár munkatársa kérésemre pontosította az adatot, egyértelműen adattévesztésről van szó, a térképet Gánóczy Sándor készítette. A kolléganő szívességét ezúton is köszönöm.

Keresztespüspöki kataszteri térképe, 1889. „Felmérte és kiszámítá: Gánóczy Sándor s. mérnök” (MNL OL, S 78. 79. téka Mezőkeresztes 84.)

Hitelszövetkezeti munka

Gánóczy Sándor megalakulásától (1898) 1911-ig igazgatósági tagja volt *„Az országos felmérési tisztviselők szövetkezete”*, majd 1909-től *„Az országos felmérési tisztviselők szövetkezete, mint az osztrák–magyar monarchia első általános tisztviselő-egyletének takarék- és előlegezési társulata korlátolt felelősséggel”* elnevezésű hitelszövetkezetnek. A szövetkezet a kataszteri hivatalok épületeiben működött (Werbőczy u. 7., 17., Fő u. 34.). A vállalkozás célja volt „készpénzbeli betétek elfogadása által saját tagjainak alkalmat szolgáltatni arra, hogy megtakarított pénzeiket gyümölcsözőleg elhelyezzék, valamint hogy a betétek és közös hitel alapján lehető méltányos feltételek alatt a szövetkezeti tago-

▪ *Gánóczy Sándor tollrajza. Pozsony, Petőfi-lépcső (1936. április)*

▪ *Családi fénykép, a Petőfi-lépcsőn ifjabb Gánóczy Sándor (1900–1977) áll*

kat előlegekben részesíthesse, életbiztosítási üzletet közvetítsen és a mérnöki felszerelési tárgyak, műszerek és egyéb szükségletek beszerzését méltányos áron lehetővé tegye és egy segélyalapot létesítsen". 1909-ben részben módosult a cél, „készpénzbeli részbetétek elfogadása által saját tagjainak alkalmat szolgáltatni arra, hogy megtakarított pénzeiket gyümölcsözőleg elhelyezzék, valamint hogy betétek és közös hitel alapján, lehetőleg méltányos feltételek alatt, a szövetkezeti tagokat előlegekben részesíthesse és egy segélyalapot létesítsen".[27] A szövetkezet hirdetményeit a *Kataszteri Közlöny*ben, majd 1909-től a *Tisztviselők lapjá*ban is, 1922-től csak a *Budapesti Közlöny*ben tették közzé. A vesztes világháború és az ország területi veszteségei miatt a vállalkozás sem tudott a korábbi módon működni, ezért 1924-ben felszámolását kezdeményezték és 1925-ben meg is szűnt.[28]

Szerkesztői munka, művészeti tevékenység

Gánóczy Sándor 1900 tavaszán lett főmunkatársa a *Kataszteri Közlöny*nek, majd 1903–1918 között felelős szerkesztője, kiadója, saját vagyonát a lapra fordító tulajdonosa volt, a szakirodalom is elsősorban e körben kifejtett tevékenységét méltatja, így ezek ismétlésétől eltekintünk.[29] Csak felidézzük Jankó Sándor selmecbányai tanár 1917-ben a Pénzügyminisztériumhoz intézett levelét, amelyben a *Kataszteri Közlöny* megjelentetéséhez anyagi támogatást kért. Levelében úgy jellemezte a szaklapot: „A »Kataszteri Közlöny« mint az országos felmérési tisztviselők lapja, egyúttal mint a magyar földmérés geodéziai tudományának, ha szerény, de ez idő szerint egyetlen képviselője, a múlt 1916. év végével fennállásának 25. évét töltötte be. …

[27] A szövetkezet alapszabály-tervezetét l.: *Kataszteri Közlöny*, 7. (1898) 2: 45–66.

[28] *Budapesti czim- és lakásjegyzék,* 12. (1900–1901) 399., 13. (1901–1902) 387., 14. (1902–1903) 393., 15. (1903–1904) 408., 16. (1904–1905) 436., 17. (1905–1906) 452., 18. (1906–1907) 451., 19. (1907–1908) 460., 20. (1908) 489., 21. (1909) 489., 23. (1911) 543. *Központi Értesítő,* 23. (1898) 70: 1237., 34. (1909) 12:247., 36. (1911) 64:1987., 47. (1922) 37:782., 49. (1924) 27:1028., 50. (1925) 12:258.

[29] Vö. az 1. jegyzetben felsorolt munkákat.

▪ *Gánóczy Sándor tollrajza. Pozsony, Szent György templom (1937. szeptember)*

Már fennmaradásának e negyedszázados tartama is kettőt bizonyít: elsősorban azt, hogy létezésére szükség volt és van; másodsorban, hogy hivatásának, a vele szemben jelentkező igényeknek képes volt megfelelni. Míg egyrészt ugyanis a lap a földadókataszter, a földmérés és ezekkel kapcsolatos intézmények köreiből vett közleményeivel, tanulmányaival a magyar felmérési tisztviselők állandó tanítója és nevelője igyekezett lenni, másrészt törekvése arra irányult, hogy általánosabb érdekű dolgot is vonjon be feladata körébe. Az 1908. évi VII. és XXXIX. törvénycikkek által újjászervezett tagosítási és birtokrendezési eljárás mikénti végrehajtására nézve a szakközlemények egész sorozatát, az útmutatások egész seregét tárta fel hasábjain és ezáltal a magyar földmérői kart éppúgy, mint az eljárás vezetésével megbízott bíróságot hálára kötelezte."

A Kataszteri Közlöny jelentőségét (f)elismerve, 2013 folyamán digitalizáltuk a folyóirat valamennyi számát, amelyet aztán az Arcanum Adatbázis Kft. tett elektronikus úton, kétrétegű kereshető PDF formátumban hozzáférhetővé. A közlöny kiegészítéseként Gánóczy *Kataszteri Zsebnaptár*at is kiadott (1906–1909), ennek utolsó kötetét közgyűjteményben nem leltük fel.

A Pénzügyminisztérium hivatali iratainak megsemmisülése miatt különösen is értékesek azok a jogszabály-gyűjtemények, amelyeket Gánóczy Sándor Török Ferenc kataszteri segédmérnökkel együtt összeállított.[30] A kataszteri felmérés hétköznapjainak adomáit kis kötetben foglalta össze, amelyet saját kiadásban jelentetett meg, továbbá kézikönyvet szerkesztett a mérnöki vizsgához szükséges felmérési tananyag elsajátításához, majd a műszaki rajzolás eszközeiről is önálló művet írt.[31]

Gánóczy Sándor az említett emlékirataiban is érzékeny irodalmi stílusról tett tanúbizonyságot. Pozsonyban tagja volt a Toldi Irodalmi Körnek, a *Híradó* és az *Új Auróra* című lapokban írt. A kataszteri szervezetnél töltött aktív éveiben amikor csak tehette, szenvedélyesen fényképezett, maga hívta elő a képeket. Nyugdíjasként finom és aprólékos tollrajzokat készített természet után, fénykép alapján vagy saját fantáziája szerint.[32]

[30] *Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1870. évtől 1897. év végéig.* Bp., 1898. A szakirodalom 1902-re és 1903-ra vonatkozó hasonló összeállítást is hozzákapcsol, de autopsziával ilyen munkákat nem sikerült leírni.

[31] [Gánóczy Sándor:] Secans: *Adomák. Alakok, apróbb történetek, tréfák, furcsaságok a kataszteri felmérés köréből.* Bp., 1902. Gánóczy Sándor: *A műszaki rajzolás eszközei. Útmutató mindenféle műszaki rajz szakszerű elkészítéséhez, a műszaki rajzolásnál használt anyagok, kellékek és eszközök leírása, használata, előnye és hátránya.* Bp., 1907.

[32] A fényképek és a rajzok a Gánóczy család tulajdonában.

Haraszti Viktor

Kárpátalja kataszteri térképeinek digitalizálása és közzététele

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztálya

Kárpátalján az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig megyei levéltárak működtek, így a levéltárügy a helyi intézményekkel párhuzamosan fejlődött, biztosítva azok akadálytalan működését. 1919 után a területet Csehszlovákiához csatolták, ekkor számos, évszázadokon keresztül összhangban működő intézményt számoltak fel. Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék levéltárát Ungváron összpontosították, ahol a csehszlovák időszak végéig őrizték a megyei dokumentumokat, de széttagoltan, nem egy épületben.

Az első bécsi döntés, majd Kárpátalja anyaországhoz visszatérése (1939. március 15.) után megkezdték a levéltárak történelmi – megyei – felosztásának visszaállítását (Bereg, Ugocsa, Máramaros), de a háborús viszonyok nem kedveztek a levéltári munkáknak.

Kárpátukrajna Néptanácsának rendelete alapján 1945. november 6-án megalakult a Kárpátaljai Központi Állami Történelmi Levéltár, ezzel Kárpátalján kezdetét vette a központosított állami levéltári rendszer időszaka. Az államosítások során jelentős mennyiségű iratanyag került a levéltárba, de a papírhiány miatt a más célú felhasználás legalább ilyen mértékben csökkentette is az iratmennyiséget. A magyar nyelven írt iratokat az új közigazgatás sok esetben feleslegesnek tartotta, ennek a szemléletnek esett áldozatul pl. a Beregszászi Törvényszék iratanyaga.

1946 januárjában a levéltár a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) nevet kapta. 1961-ig a levéltár a belügyi szervek, 1961 és 1988 között a Területi Tanács Levéltári Osztálya, 1989-től pedig Ukrajna Miniszteri Kabinetjének Levéltári Főhivatala irányítása alatt áll(t).

Ungvárról helyhiány miatt az összes levéltári iratot Beregszászra szállították 1953-ban. Itt a levéltár az egykori börtönépületben kapott helyet, ahol a mai napig is működik a levéltár beregszászi osztálya. 1989-ben a levéltár vezetősége áthelyezte székhelyét Beregszászból Ungvárra, és megkezdődött a szovjet időszak iratainak átszállítása is. Így Beregszászban az 1944 előtt keletkezett iratok maradtak.

A KÁTL Beregszászi Osztálya (röviden: Beregszászi Levéltár) jelenleg két osztályból áll. Az egyik osztály az iratok rendszerezésével, megőrzésével foglalkozik, továbbá feladatkörébe tartozik az okmányok nyilvántartása is. A másik az információs osztály, amely biztosítja a kutatók munkáját, az ügyfélfogadást és felel a levéltár tudományos munkájáért.

A KTÁL két kutatótermében (Ungváron és Beregszászon) évente átlagosan több mint 200 kutatót fogadnak. A kutatókon kívül a levéltárhoz számos ügyfél fordul adatokért törvényes jogai és érdekei védelme érdekében, évente mintegy 3 ezer jogi és magánszemély kérelme alapján végeznek megkereséseket.

Jelenleg a KTÁL 5054 fondban 1 370 529 ügydarabot (odinyica zberihanyja) tart nyilván, ezek felölelik a korai középkortól a 20. század végéig terjedő korszakot. Ebből a Beregszászi

▪ *A Beregszászi Levéltár bejárata*

Levéltárban mintegy 7000 iratfolyóméter (ifm) terjedelemben, 2200 fondban 980 000 ügydarabot őriznek a 20. század közepéig. A legkorábbi eredeti dokumentum 1391. május 9-én kelt: Zsigmond király oltalomlevele Munkács város hospesei és népe számára. Az írott források többsége a 17. századtól kezdődően maradt fenn. A levéltárban őrzött iratok felbecsülhetetlen jelentőséggel bírnak a Kárpát-medence, Közép- és Kelet-Európa múltja feltárásában. Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros vármegye középkori és újkori iratai – hasonlóan a többi vármegyéhez – latin, magyar és német nyelvűek. A történelem formálta események miatt a 20. századi dokumentumok nyelve azonban már sajátosabb: a források között cseh, szlovák, ukrán, orosz, ruszin, román nyelven írottak is vannak.

A Beregszászi Levéltárban őrzött fondok négy vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa és részben Máramaros) iratait foglalják magukba. A szovjet időszak levéltári rendszere teljes mértékben eltér a magyarországi levéltári rendről alkotott elképzelésektől. Legfontosabb segédletként a levéltári iratokhoz az iratjegyzék (opisz) szolgál. Ez a fondon belüli kronológiailag rendezett lajstrom, amely sorra veszi egy iratcsoport ügydarabjait, feltüntetve azok sorszámát, tárgyát, év(kör)ét és terjedelmét. Ez a rendszer azonban nincs tekintettel az egykori hivatalok belső ügykezelési rendjére, hanem önkényes besorolásokat alkalmaz, alapvetően időrend alapján. Az iratok feldolgozása során a különféle elvek alapján tematikailag csoportosított iratokat restaurálták, leszámozták, különböző orosz nyelvű kísérőlapokkal látták el, majd bekötötték. A jelenkori digitalizálási törekvések során az ily módon bekötött, eredeti rendjébe vissza nem állítható iratanyag nem kevés nehézséget okoz. A kataszteri térképek levéltári gyűjteményének sorsa részben osztotta a többi levéltári anyag sorsát.

A Kataszteri térképek levéltári gyűjteménye

A Kataszteri térképek levéltári gyűjteménye (Архів кадастральних карт Підкарпатської Руси)[1] 11 866 levéltári egységből áll és magába foglalja az 1787–1944 évek alatt képződött, a kataszteri hivatalok által kezelt iratanyagot.

Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés értelmében részben Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területét a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták Podkarpatszka Rusz néven, amit a Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés 48. §-a erősített meg.[2] A Podkarpatszka Rusz területén a csehszlovák állam ideiglenesen meghagyta a magyar kataszteri rendszervezetést. Később a kataszteri gazdasági ügyek intézése a Podkarpatszka Rusz Területi Pénzügyi Hivatal ügykörébe ment át.

1924-ben Ungváron létrehozták a Kataszteri Térképek Levéltárát, amely azt a célt szolgálta, hogy biztosítsa az addig megszerkesztett térképanyag megőrzését és egyúttal az összes kataszteri hivatal (adóhivatalok, pénzügyigazgatóságok, járásbíróság jegyzői osztályai, kataszteri felmérési hivatalok) iratait egyesítse. Itt nemcsak megőrizték az iratokat, de megrendelésre térképeket, tervrajzokat stb. is készítettek. Az 1922. január 27-én kelt 43. törvénycikk alapján a kataszteri nyilvántartások vezetése tovább már nem tartozott a pénzügyigazgatóság hatáskörébe.[3]

A területen tíz Kataszteri Telekadó Hivatal működött, amelyek megnevezése 1927-től Kataszteri Felmérések Hivatala lett. Így a Kataszteri Térképek Levéltára mellett ezek a hivatalok is foglalkoztak a kataszteri kérdésekkel. Minden kataszteri térkép és kataszteri irat másolatát, amely a Kataszteri Felmérések Hivatalában készült, átadták a Kataszteri Térképek Levéltárának.

[1] KTÁL, F. 125. Kataszteri térképek levéltári gyűjteménye (= F. 125.)

[2] Tokar Marian–Fedinec Csilla: A csehszlovák állam integráló politikája. *Kárpátalja. 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Szerk.: Fedinec Csilla–Vehes Mikola. [Bp.], 2010. 48–49.

[3] KTÁL, F. 125. A fond belső levéltári dokumentációja alapján. (Справа фонду).

Kárpátalja területének Magyarországhoz való visszatérése (1939) után a Kataszteri Térképek Levéltárának működése megszűnt, az iratanyagok kezelését a 16. Ungvári és a 2. Munkácsi Földmérési Felügyelőségre bízták. 1944-ben az iratokat Magyarországra szállították át, majd 1946-ban visszavitték és átadták a Megyei Tanács Földmérési Osztályának.

A fond iratai 1946. március 15-én kerültek a KTÁL-ba, jegyzékek nélkül, az átadás-átvételi jegyzőkönyvben is csupán a fizikai mennyiség (3 tonna) és az iratok megnevezése szerepelt. A levéltárban a szovjet levéltári rendszer szerint dolgozták fel az iratokat, az „opisz" (iratjegyzék) szerint. A 125., *Kataszteri térképek levéltári gyűjteménye* megnevezésű fond 1787–1944 közt keletkezett, 11 866 őrzési egység terjedelmű iratait 6 opiszba sorolták be:[4]

Opisz száma	Tárgya	Évkör	Őrzési egység
1.	Jegyzőkönyvek a földterületek osztályozásáról, a területek másodszori felméréseinek bejegyzései. Kimutatások a földtulajdonosok változásairól. Bírósági határozatok a földtulajdonosok jogairól. Térképek és jegyzékek a földterületekről. A kataszteri körzetek határainak leírása.	1855–1917	4666
2.	A kataszteri körzetek földterületeinek térképei.	1787–1916	550
3.	A kataszteri körzetek határleírásai. Kimutatások a földtulajdonosok változásairól. A kataszteri körzetek földterületeinek a jegyzéke. A községi lakosság földterületeinek nyilvántartási könyve.	1905–1944	422
4.	Kimutatások a kataszteri körzet területében és a földtulajdonosok jegyzékében beállott változásokról. A földtulajdonosok névmutatója. A kataszteri körzetek határainak leírása. A föld- és háztulajdonosok névsora. A földterületek térképei. Kataszteri telekkönyvek. A földterületek (rétek, legelők) és tulajdonosaik nyilvántartási könyve.	1851–1916	4746
5.	Jegyzőkönyvek a földterületek felosztásáról. A földterületek nyilvántartási jegyzéke. A kataszteri körzetek erdőinek, legelőinek, rétjeinek osztályozási könyve. Kivonatok a községi kataszteri könyvekből. Parcellák és földterületek térképei a telekkönyvek szerint. A földterületek nyilvántartási könyve. A kataszteri térképek fóliái.	1906–1939	605
6.	Térképek Kárpátaljáról, a Magyarország és Csehszlovákia között meghúzott demarkációs vonalról és a kataszteri körzet földterületeiről. A kataszteri körzetek parcelláit rögzítő jegyzőkönyvek. A kataszteri körzetek határleírásai. A földterületek térképei, kataszteri könyvek. Névmutató az ingatlantulajdonosokról. Kimutatások a földtulajdonosok személyében történt változtatásokról, telekkönyvek, a földterületek jegyzéke. A földterületek osztályozásának nyilvántartási naplója.	1847–1941	877

[4] Az ukrán levéltárügyben a nyilvántartás alapja az őrzési egység, azaz az ügydarab (odinyica zberihanyja), így minden ifm-re vonatkozó megállapítás becslésen alapul.

Egy opiszon belül az iratok települések, kataszteri körzetek szerint rendezettek, betűrendes sorban, településeken belül pedig kronológiai sorrendben. Az iratok ügytípusai településenként rendszerint ismétlődnek. Az 1. opiszban általában a felvételi előrajzok, a 4-ben a birtokvázlatok és a 6. jegyzékben pedig a kataszteri térképek találhatóak.

A Kataszteri térképek levéltári gyűjteménye tartalmazza olyan települések kataszteri térképeit és kataszteri iratait is, amelyek a mai Románia területén találhatóak, mivel az egykori Máramaros megyei települések iratanyaga, amelyek a Técsői Járásbírósághoz tartoztak, a Kárpátaljai Állami Levéltárban maradt.[5] A máramarosi terület jellegzetessége még, hogy a digitalizálás és közzététel a kataszteri térképek hiányában elsősorban a birtokvázlatok segítségével történt meg. A legészakibb feldolgozott település az egykori Ung megyéhez tartozó Domasina,[6] a település és környékének birtokvázlatát egy szelvényhiánnyal közzétettük, de a következő birtokvázlatrészlet már az onnan 20 km-re lévő Dubrinics körzete. A mai Magyarország területéről csupán Vámosatya és környéke és néhány Tisza menti földterület birtokvázlatát digitalizáltuk és tettük közzé (l. ehhez a hátsó borítót).

A kataszteri térképek fennmaradása sok esetben esetleges, a többszöri átszállításnál az iratok egy része elveszett, sok megsérült. Az egykorú hiányok oka nem rekonstruálható, az iratok feldolgozottsági szintje azt sem tette lehetővé, hogy egyes térképtípusok egyértelműen leválogathatóak legyenek. Alapvetően a 125. fond 6. opiszának feldolgozása történt meg, de annyi bizonyos, hogy a fond többi opiszában találhatók még felvételi előrajzok, birtokvázlatok, amelyek későbbi feldolgozása a jelenlegi hiányok egy részének pótlását eredményezheti, azok a dokumentumok további feldolgozás (digitalizálás) tárgyai lehetnek.[7] A kataszteri térképeket méretük miatt külön tárolták, így feldolgozásuk teljesnek tekinthető.

A hiányok pótlására felhasználható lehet még az Ungvári Úrbéri Törvényszék fondja (11. fond), amelyben értékes források az úrbéri földek tagosítás előtti és utáni földkönyvei, a földtulajdonosok betűrendi mutatója, valamint a falvak kataszteri térképei, amelyek valójában az úrbéri rendezés során készült térképek.[8] Egyes hiányok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S 76, Kataszteri oleáták fondjából is pótolhatóak.

▪ *A birtokvázlatokat is tartalmazó 125. fond 4. opisz kimenekített iratai*

[5] A *Kataszteri térképek levéltári gyűjteményé*nek leírására vonatkozó fejezetet Kutassy Ilona igazgatóhelyettes és Jeremkina Mária osztályvezető (KTÁL Beregszászi Osztálya) írásos útmutatásai alapján közlöm.

[6] „Domasina: Orosz falu Ungvár vármegyében, földes ura a Királyi Kamara, lakosai óhitűek, fekszik Ungvárhoz egy jó mértföldnyire, nagy hegyek között, határja sovány, s vagyonnyai is tsekélyek lévén, harmadik Osztálybéli." Vályi András: Magyar Országnak leírása. 1. köt. Buda, 1796.

[7] A kataszteri térképek sorsa, holléte Magyarországon is csak az elmúlt évek kutatásainak köszönhetően kezd tisztázódni, a kárpátaljai forrásoknál ez a tisztázó munka még elvégzendő feladat.

[8] Csatáry György: *Az Ungvári Úrbéri Bíróság településenkénti iratanyaga, 1772–1918/44.* Ungvár–Beregszász, 2012.

A kataszteri térképek digitalizálása és közzététele

A levéltári célra hasznosított ingatlan az 1800-as évek közepén börtönnek épült, kialakítása, szerkezete ma is ezt tükrözi. Levéltári iratokat a múlt század ötvenes éveitől őriznek itt. A levéltári raktárak az épület három szintjén találhatóak. A tárolásra szolgáló építmény elhanyagolt, fizikai állapota rendkívül rossz. 2013 elején a levéltár egy raktárának födémszerkezete beomlott, ezt a mai napig sem javították ki. Ebben a raktárban őrizték a kataszteri térképek iratgyűjteményének egy részét, amelyet a levéltár munkatársai kimentettek onnan és elhelyeztek egy szomszédos, födémmel rendelkező, de ugyanolyan alkalmatlan klimatikus körülményekkel rendelkező raktárban, mivel az átköltöztetéshez megfelelő helyiség nem állt rendelkezésre.

A levéltári raktárak fűtetlenek, a földszinti raktárak a szigetelés teljes hiánya miatt alulról vizesednek, a felső szinten lévő raktárak pedig a tetőzet rossz szigetelése miatt veszélyeztetettek.[9] A tárolás körülményeiben (hőmérséklet, relatív páratartalom) éves szinten hatalmas ingadozás tapasztalható (-8 és +28 °C között, valamint 35 és 80% RH között).

Magyarország Kormánya már hosszabb ideje jelentős támogatást nyújt a kárpátaljai magyar intézményeknek, amely a feladataik ellátásához nélkülözhetetlen. A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Főiskola 2005 óta tartó folyamatos felújítása, a Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltárának 2010. évi felújítása mind az egységes nemzetpolitika érdekében tett lépesek. A Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM) a Beregszászi Levéltár megsegítését tűzte ki célul.

▪ *A levéltár épülete az udvar felől*

2013 májusában a sajtóban megjelent hírek tanúsága szerint felmerült annak a lehetősége, hogy az iratanyagot Ungvárra, egy ottani felújított épületbe költöztetik át, ami a magyar történelem hiteles megismerhetősége, dokumentálása szempontjából óriási veszteség lett volna. Mára már Ungváron sem a levéltárosok, sem a levéltár felhasználói nagyobb részt nem rendelkeznek a magyar nyelv olyan szintű ismeretével, amely a levéltári iratok feldolgozását, használhatóvá tételét megnyugtató módon biztosíthatta volna.

Budapest Főváros Levéltára (BFL) kapcsolatai a Beregszászi Levéltárral régebbi gyökerűek, ami tudatos építkezés eredménye. Levéltárunk több, a határon kívüli magyar iratanyagot őrző levéltárral ápol szoros kapcsolatot, így pl. a zentai, a szabadkai vagy a kassai levéltárral. Hisszük és valljuk, hogy egy fővárosi levéltár küldetése több, mint a főváros területén keletkező maradandó értékű iratokkal kapcsolatos levéltári feladatok ellátása. Ahogy Budapest az összmagyarság fővárosa, úgy a BFL is feladatának tartja, hogy levéltári területen segítse azokat a magyar ajkú levéltárosokat, akiknek idegen nyelvi környezetben és más szakmai közegben kell helytállniuk.

A Beregszászi Levéltárral a BFL első alkalommal 2008-ban kötött megállapodást, amelynek egyik célja a levéltár őrizetében lévő iratanyagok leírásának (fondjegyzékének) magyar nyelvű közzététele volt. A fondjegyzék a „Kárpát-medence levéltári forrásai" fond- és állagjegyzékek sorozatába illeszkedve jelent meg 2009-ben magyarul, majd 2014-ben kibővítve, ekkor már magyar és ukrán nyelven.[10]

[9] Ez utóbbi lassan változik, mivel az EU „Keleti Partnerség" támogatás körében a tetőzetet kijavítják, egyidejűleg a földszinti munkaszobák nyílászáróit cserélik, a munkaszobákat felújítják és szociális helyiségeket alakítanak ki.

[10] Miszjuk Mihajlo–Kutassy Ilona: *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919-ig és 1938–1944/1945 között.* Bp., 2014.

▪ *Kataszteri térképek „in situ”*

A beregszászi feladatvállalás során került a BFL a KKM képviselőivel kapcsolatba, és így kezdődhetett el a levéltárszakmai specifikus projekt megvalósításának kidolgozása. A minisztérium „A beregszászi levéltár helyzetének komplex felmérése, állományvédelmi munkálatok lebonyolítása” című projekt támogatására 21 200 000 Ft vissza nem térítendő költségvetési támogatásról hozott döntést 2014-ben. A projekt összköltségvetése 23 320 000 Ft, a minisztérium támogatását kiegészítő 2 120 000 Ft – a fenntartó Budapest Főváros Önkormányzata jóváhagyásával – a BFL hozzájárulása. A háromoldalú szerződésben kapott felhatalmazás alapján a BFL 2014. július 15-én egy állományvédelmi programot és egy digitalizálási programot tartalmazó szerződést írt alá a KÁTL-lal.

A projekt közvetlen célja a veszélyeztetett helyzetben lévő Beregszászi Levéltár anyagának megmentése érdekében három fő projektelem megvalósítása: helyzetfelmérés, az iratanyag megfelelő őrzési helyének vizsgálata, javaslat az épület levéltári célú adaptálására; állományvédelmi mintaprojekt; digitalizálási mintaprojekt, amelynek eredménye több mint 8000 kataszteri térkép digitalizálása és közzététele.

Az állományvédelmi mintaprogram során kiépíttettünk 400 polcfolyóméter Dexion-Salgo rendszerű fém polcrendszert, berendeztük az állományvédelmi beavatkozásokat lehetővé tevő munkaszobát a szükséges állományvédelmi eszközökkel, anyagokkal. A digitalizálandó kataszteri térképek megfelelő elhelyezése érdekében felszereltünk egy térképtároló raktárat, szintén Dexion-Salgo fémpolcokkal. A BFL két állományvédelmi munkatársa négy-négy hetet töltött el Beregszászon. Ez idő alatt átadták mindazt a szaktudást, amellyel a kialakított állományvédelmi műhelyben lévő anyagok és eszközök segítségével a károsodott iratokat, kataszteri térképeket, köteteket a beregszászi levéltárosok maguk konzerválhatják. A program keretében állományvédelmi eszközöket, pl. ipari páramentesítőt, hepaszűrős porszívókat, védőmaszkokat, speciális radírokat, szivacsokat, keféket stb. és nagy mennyiségben savmentes levéltári tárolódobozt, valamint a digitalizálást segítő informatikai eszközöket szereztünk be.

A korszerű, savmentes tárolóeszközök birtokában mintegy 2500 iratfolyóméternyi iratanyag átdobozolási lehetősége nyílt meg, valamint a digitalizálás után a birtokvázlatok ezekbe a tárolóeszközökbe kerültek.

A digitalizálást, majd a digitalizált térképek georeferálását az Arcanum Adatbázis Kft. végezte el. Az 1856 után készült kataszteri térképek Bereg, Ugocsa, Ung, részben Máramaros vármegyék egykori állapotának kutatásához nyújtanak segítséget. A teljes Habsburg Birodalom területén egységes elvek és térképészeti technológiák alkalmazásával készültek el a részletes (1:2880 léptékű) kataszteri térképek. A digitalizálást görgős, széles formátumú, 42

▪ *Digitalizálás könyvszkennerrel és görgős szkennerrel. Miután csupán egy munkaszoba állt rendelkezésre, igen szűkös körülmények közt folyt a munka*

▪ *Kataszteri térképek digitalizálás után: tisztítva, kisimítva, tékákban, fém állványzaton*

▪ *A 125. fond 4. opiszába tartozó birtokvázlatok digitalizálás után: megtisztítva, savmentes palliumban és dobozban, feliratozva*

colos térképszkennerrel és a Beregszászi Levéltár tulajdonában lévő A/2-es könyvszkennerrel végezték. A kataszteri térképeket és a birtokvázlatokat 300 dpi felbontással, TIFF veszteségmentes fájlformátumban digitalizálták. Ezek a paraméterek megfelelnek a hosszútávú megőrzés előírásainak.

A feldolgozás alapvetően két térképtípust érintett. Digitalizáltuk a nagy méretű kataszteri térképeket (6442), ezek jellemzője, hogy csak a határok, az épületek, a vasutak, az utak, a patakok, a folyók és a tavak színezettek. Eredeti tárolásuk tekercsben, tárolóeszköz nélkül történt, ami használatukat megnehezítette és állományvédelmi szempontból sem volt kielégítő. A digitalizálás előkészítése során a KÁTL munkatársai kitekercselték és kisimították a szelvényeket, majd a térképeket a BFL munkatársai által készített tékákba helyezték el véglegesen, az új térképtári raktárban. A szkennelés az eredeti levéltári rendben történt, egy falu térképeinek digitális iratai a tárolás során egy könyvtárba kerültek. A könyvtár neve tartalmazza a levéltári jelzetet, ezen belül pedig a futó sorszámot, valamint a falu nevét (ékezetmentesen). Ha ismert a térkép készítési időpontja, akkor az évszámot is tartalmazza a könyvtár neve.

Egy iratcsomó (levéltári jelzet) egy adott faluról több készített térképpéldányt, verziót is tartalmaz (az eltérő készítési időpontok miatt, illetve gyakran 2-3 másolat is rendelkezésre áll), amelyek közül a legrégebben keletkezettet digitalizáltuk. Kis számban előfordult, hogy több, eltérő években készített változatot is digitalizáltunk, ebben az esetben a változatokat a kialakított fájlstruktúrában a könyvtár nevében feltüntették (a készítés évszáma különbözteti meg a könyvtárakat). A könyvtár (falu) neve időnként több nevet is tartalmazhat, ez lehet puszta, külterületi lakott hely, amit a névben is feltüntettek. A falvak anyagából az 1920 utáni (csehszlovák időszakban készült) térképeket, még ha fizikailag együtt is voltak a régebbi térképekkel, nem digitalizáltuk.

A falvak szétválása, összeolvadása nagyon gyakori, elnevezéseik igen nagy változatosságot mutatnak és gyakran nagyon nehezen követhetőek. Előfordult, hogy egy falut 1865-ben felvételeztek egy adott néven, aztán 2-3 falu kivált, esetleg több részre vált. Majd ezeket a falurészeket az 1910-es években ugyancsak felvételezték, a legkülönfélébb módozatok szerint. Esetenként újrarajzolták, néha az eredeti térképeket „szétosztották", átszámozták, majd a változásokat átvezették. Ezek az információk a digitalizálás során még nem voltak ismertek, azaz több esetben minden szelvényt digitali-

▪ *A birtokvázlat címe: Bükköspatak kisközség Paulovecz és Kirvavec telepekkel együtt, 1863., 1903. évi helyszínelési záradékkal*

▪ *Bükköspatak birtokrészletezési vázlata*

▪ *Bükköspatak birtokvázlatrészlete*

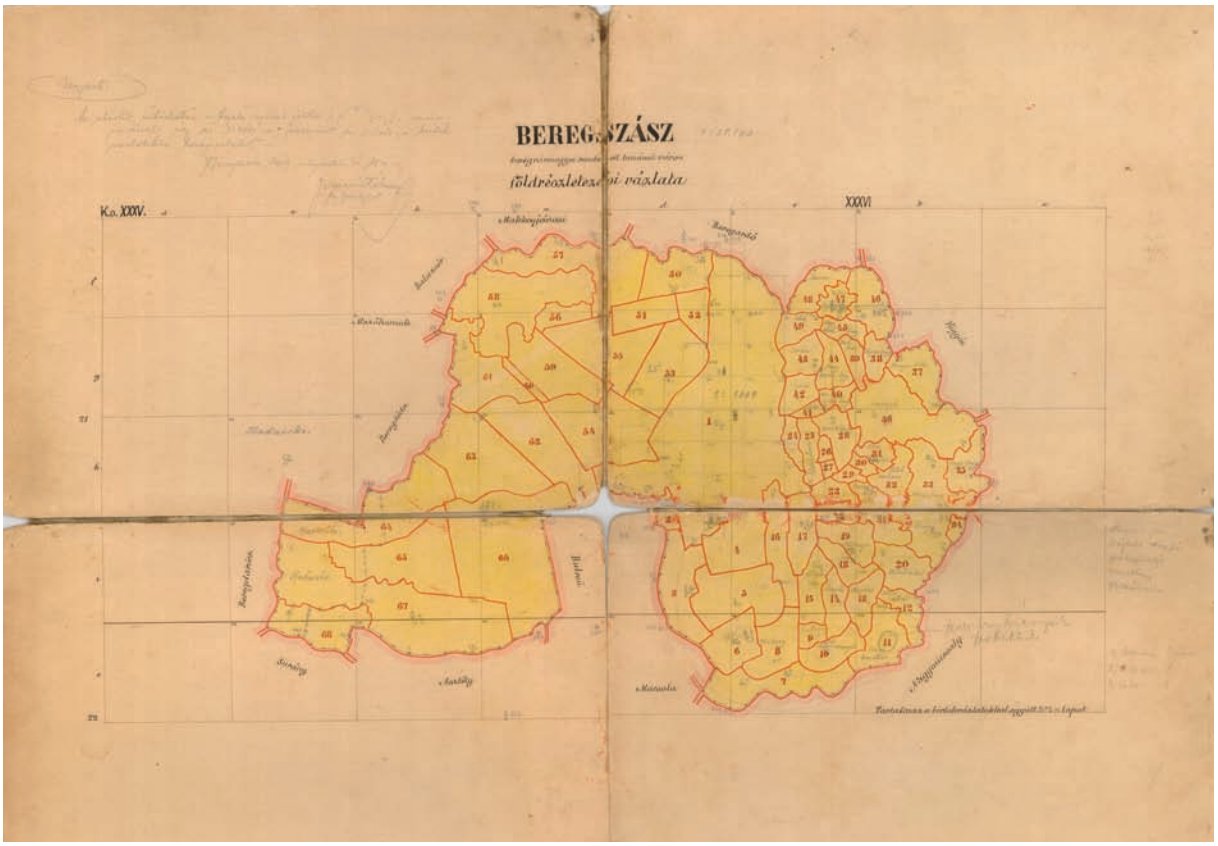

▪ *Beregszász földrészletezési vázlata*

záltuk, végül a georeferálásnál derült csupán ki, hogy esetenként az eredeti, nagyméretű falu térképe lefedi a teljes területet, a későbbi szelvényekre nincs szükség.

A térképek egy másik sorozata az iratok mellett elhelyezett, digitalizálás során onnan átmenetileg kiemelt térképeket (birtokvázlatokat) tartalmazza, 7712 darabot. Ezek négyrét hajtott térképek, amelyek egy faluhoz tartoznak, de különböző időpontban keletkeztek. Itt a teljes anyag szelektálás nélküli digitalizálása megtörtént, mivel az idő szorítása miatt azt sem lehetett figyelembe venni, hogy az adott falu nagyméretű térképpéldányát (kataszteri térképét) már szkennelték vagy sem. Az irataanyag levéltári rendjében esetenként a falvak hasonló térképeit nem egymás mellett tárolták, így előfordult, hogy egy-egy falu irataanyagát többször digitalizáltuk, de soha nem ugyanazon iratokat. A negyedelt szelvényeket elsősorban egyben digitalizáltuk, azon esetekben, amikor már lapokra estek vagy rossz minőségűek voltak, és lehetetlen volt térképszkennerbe tenni, negyedszelvényenként történt a digitalizálás.

Mindkét esetben a digitalizálást alapvető állományvédelmi beavatkozás (tisztítás, portalanítás, kisebb javítások) előztek meg, amelyet részben a BFL munkatársai, részben az ő útmutatásaik alapján a beregszászi levéltárosok végeztek.

A digitalizált állomány összesen 1,8 terabájtnyi, 14 154 TIFF képet eredményezett, míg a georeferált állományok (771 fájl) 470 gigabájt tárhelyet igényelnek. Mind az archív TIFF állományokat, mind a georeferált állományokat a Beregszászi Levéltárnak átadtuk. A teljes elkészült, internetre felkerült térképanyag egyaránt tartalmaz 1:2880 méretarányban készült kataszteri térképet és birtokvázlatot, időben pedig mind az 1850–60-as évek, mind az 1910-es évek felvételezésének digitalizált képeit, minden esetben törekedve arra, hogy alapesetben a kataszteri és a legrégebben készült térképet tegyük közzé az interneten.

A georeferálás falvanként történt. A külön-

▪ *Beregszász kataszteri térképének részlete, rajta a levéltár tulajdonbélyegzője: 125. fond, 6. opisz, 7. darab. A levéltár épülete a 625. helyrajzi számmal jelölt ingatlan*

böző időszakban (jellemzően 1865 és 1910) készült térképek eltérő településszerkezetet és faluhatárokat tartalmaznak. Ha egy település 1865 után több részre vált szét, akkor vagy elosztották a régi, eredeti szelvényeket és újra feliratozták, átírták, vagy újra megrajzolták. A georeferálás során az 1860-as évekbeli állapot rekonstruálása volt a cél, de ha nem állt rendelkezésre egykorú szelvény, akkor később keletkezett szelvényeket kellett használni. Az 1910-es években készült nagyméretű szelvények adattartalma a korábban készültekhez képest rendkívül szegényes, sok esetben a térképek vázlatosak. A munka során nehézséget okozott a falvak neveinek beazonosítása, különösen az ukrán, akár cirill betűs vagy a román neveké.[11] Beazonosításban még a koordinátabeosztás is segítséget nyújtott, ám ez időnként hiányzik a térképekről.

A jelentős hiánylista miatt a teljességre törekvés érdekében a kevert, de méretarányhű –szerencsére a kataszteri térképek és birtokvázlatok egyazon méretarányban készültek – közzététel elkerülhetetlen volt. A Catastrum rendszeres olvasói számára nyilvánvaló a „turpisság", hisz míg a birtokvázlatok színe-

[11] Egy érdekesség: Disznópatak község egykor Maros-Torda vármegyében található település, de Disznópatak néven Máramaros megyében is volt egy település, amely 1901-től Disznópataka nevet viseli, és amely település 1918 novemberében önálló köztársaságként definiálta önmagát (Republica Autonomă Valea Porcului), míg 1919. január 17-én a román hadsereg egy szakasza az önállóságnak véget nem vetett. A felvételezés 1863-ban Disznópatak néven történt, de valójában a mai Disznópataka térképei kerültek fel az internetre. Ha a felhasználó „Disznópatak"-ra keres, akkor az egykor Maros-Torda vármegyei településre kap találatot, de „Disznópataka" esetén már a digitalizált kataszteri térkép böngészhető.

▪ *A projekt résztvevői: A BFL és a KTÁL munkatársai*

sek és feltüntetik a helyrajzi számok mellett a birtokosok neveit, addig a kataszteri térképek csak a helyrajzi számokat jelzik. A kutatói érdeklődést éppen ezért talán a birtokvázlat adattartalma jobban kielégíti. Érdemes lenne mindkét térképtípus párhuzamos megjelenítésén is elgondolkodni. A kapcsolódó iratanyag jövőbeni digitalizálása is segítené a kutatásokat, mert a tulajdonosok nevei és a helyrajzi számok egyidejű ismeretében a kataszteri térképek a történet- és családkutatók részére valódi aranybányává válhatnak.

A digitális formában megjelentetett térképek új dimenziókat nyitnak a kutatóknak, mert lehetővé válik a falumozaikok és a teljes megyemozaik egyetlen térképként való gyors megjelenítése, nagyítása, kicsinyítése. A georeferált térképek alkalmasak további térinformatikai összehasonlító vizsgálatok elvégzésére, a jelenkori térkép és kataszteri térkép ábrázolásainak összevetésére.

A Beregszászi Levéltár iratanyaga a magyar nemzeti kultúrkincs ma még kevéssé feltárt, igen értékes része. Ennek egy kis szelete kerülhet a projekt eredményeképpen a nagyközönség elé: a digitalizált kataszteri térképek, amelyek az alábbi oldalon férhetők hozzá: http://beregovo.mapire.eu.

Látogatás a pozsonyi Központi geodéziai és térképészeti levéltárban

A neoabszolutizmus és a dualizmus (1849–1918) idején Magyarországon folyó kataszteri felmérések térkép- és iratanyagának őrzőhelyei a kataszteri térképtárak voltak. A térképtárakat a munkálatok előrehaladásával állították fel, az elsőt Sopronban (1860), amely 1865-ben Pozsonyba költözött, majd Zágráb (1861), Kassa (1865), Budapest (1880) és Temesvár (1883) lett az újonnan felállított térképtárak székhelye. A kataszteri felmérés elvégzésére kiadott utasítások előírták, hogy a településekről készített valamennyi térképet, vázlatot, jegyzéket, jegyzőkönyvet (összefoglaló néven a település operátumát) a mérnököknek a szükséges tisztítás, körbevágás, összefűzés után át kellett adniuk – a felmérési felügyelő és a felmérési aligazgató útján, végső soron – a kataszteri térképtáraknak. Szakmai tudásvesztésünk miatt ma még nem teljesen világos, hogy a kataszteri (színes) birtokvázlatok miképpen kerültek ki az operátumokból és a térképtárakból, továbbá milyen illetékességi vagy gyűjtőköri tevékenység alapján jutottak a közgyűjteményekbe (jellemzően a megyei levéltárakba), de a többi kataszteri irat többé-kevésbé egyben megőrizve maradt fenn.

Az OTKA K 105 886 projekt elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött kataszteri iratok és térképek feltárására vonatkozik, de tekintettel arra, hogy a kataszteri felmérések történetére vonatkozó forrásfeltárást is magában foglal, a projekt munkacsoportja szükségesnek érezte, hogy kitekintsen az országos felmérés 1918/1920 után az új országhatáron túl maradt kataszteri térkép- és iratanyagára is.

A kárpátalji anyagot legalább részben – a kataszteri térképek és a birtokvázlatok vonatkozásában – Budapest Főváros Levéltára tárta fel, erről a Catastrum jelenlegi számába részletes beszámolót is készítettek. Erdélyben a kataszteri részletes felmérés szinte az időszak végéig el sem kezdődött, legfeljebb a magyarországi megyei részek anyagát kereshetjük itt. A vajdasági iratanyagról Petar Djurdjev, az újvidéki városi történeti levéltár igazgatója tudósít bennünket a Catastrum következő számában. Az osztrák terület anyagát a „Franzkat" projekt dolgozta fel, a horvátországi kataszteri térképeket pedig az Arcanum Adatbázis Kft. digitalizálta és publikálta. A történeti Magyarország területét illető kataszteri térkép- és iratanyagból tehát szinte csak a szlovákiai területek kataszteri térképeiről nem voltak információink. Érdeklődésünket növelte a pozsonyi térképtár egyik jelentős személyiségéről, Gánóczy Sándorról készülő tanulmány és az ahhoz kapott háttérinformációk, ezért szerettük volna felkeresni a pozsonyi térképtárat őrző gyűjteményt.

A tanulmányi látogatás megszervezésében a Földmérési és Távérzékelési Intézet tájékoztatási igazgatója, Varga Felícián és munkatársai, továbbá a levéltár korábbi vezetője, Hedviga Májovská asszony, valamint Bartalos Gyula pozsonyi ny. egyetemi oktató voltak pótolhatatlan segítségünkre, utóbbi ismeretségét Gánóczy Sándor unokája, Gánóczy József úr előzékeny közreműködése biztosította számunkra. Közreműködésükkel igen gyorsan sikerült időpontot egyeztetnünk, és 2015. június 23-án az OTKA-munkacsoport (Reisz T. Csaba vezető kutató, dr. Török Enikő szenior kutató, Schmidt Anikó és Závoczki Adrienn fiatal kutató) tanulmányi látogatást tett a pozsonyi Szlovák Földmérési és Térképészeti Intézet (*Geodetický a kartografický ústav Bratislava*) Központi geodéziai és térképészeti levéltárában (Ústredný archív geodézie a kartografie). A munkacsoportot a szlovák kollégák igen szívélyesen és előzékenyen fogadták, pozsonyi kalauzunk Hedviga Májovská volt, az intézményben köszöntött bennünket Juraj Celler igazgató is, a gyűjteménylátogatás egész napos programjában pedig Belák Adrián levéltárvezető volt minden kérdésre válaszoló házigazdánk.

Megtekintettük a térképtárat (mint őrzőhelyet is), ahol Belák Adrián előkészített nekünk

▪ *A kutatócsoport a Térképtárban. A falon lógó áttekintő térképen azok a területek (megyék) színezettek, amelyekről kataszteri térképpel rendelkezik a gyűjtemény.*

mintadokumentumokat, egyúttal ismertette a levéltár felépítését. A térképtár egy hatalmas raktárhelyiségből áll, ahol a térképek és az iratok, illetve kevés könyvészeti anyag található. A raktár legmodernebb berendezése az a négy térképtároló lift, amely számítógépvezérléssel emeli ki a térképfiókokat. A rendszer nagyon kényelmes, hátránya, hogy áramszünet és meghibásodás esetén a tárolt anyag megközelíthetetlen. A tárolórendszerben őrzik a teljes anyag kb. 10%-át. A többi térképi anyagot is fiókos rendszerben, az iratanyagot tékákban (állítva) őrzik, a tárolóegységek jórészt fémből készültek.

A levéltárban közel 400 000, különféle típusú térképet őriznek, köztük:

- **tagosítási térképek (120 település anyaga, legkorábbi: 1792 Liszkova)**
- **konkretuális térképek (ideiglenes felmérés, kb. 3000 község)**
- **eredeti kataszteri térképek (kb. 3000 település, Trencsén és Turóc megye nincsen)**
- **új kataszteri térképek**
- régi katonai térképek
- katonai topográfiai térképek
- állami származtatott térképek
- Szlovákia alaptérképei
- ortofotó térképek és légifotók
- turistatérképek, autóatlaszok, várostérképek
- atlaszok, lexikonok
- különféle régi térképek
- határdokumentációk
- **technikai előírások**
- digitális hordozók

Számunkra a konkretuális és kataszteri térképek és iratok voltak érdekesek, ezeket részletesebben is tanulmányoztuk. A térképek megyék szerint, azon belül a települések ábécérendjében, azon belül kronológiai sorrendben vannak (így pl. megnéztük Oroszvár 1856., 1881., 1902. évi térképeit).

A térképekhez jegyzékek is készültek, amelyek a levéltár honlapján elérhetők mindenki számára (http://www.geoportal.sk/sk/archiv/komasacne-mapy/povodny-katastralny-operat/, a bevezető végén a „najdete tu" feliratra kell kattintani).

A jegyzékekből pontosan lehet tájékozódni arról, hogy mely településnek van meg a térképe. Online elérhető a http://www.geoportal.sk/files/uagk/povodne-katastralne-mapy-publikovanie.pdf címen (korábbi állapota elérhető: http://www.geoportal.sk/files/uagk/povodne-katastralne-

▪ *A térképtár modern tárolóeszközei: minden térképet fektetve őriznek*

mapy-odtlacky.pdf). Ebből tudjuk, hogy közel 35 000 térképszelvény van a szlovák levéltárban. A régi táblázat azt is feltünteti, hogy az adott településhez a kataszteri iratok megvannak-e. A magyarországi helyzethez hasonlóan a térképtárban (kataszteri) birtokvázlat nem található, ezt inkább a megyei levéltárakban kell keresni.

A kataszteri iratokat még ma is talán azokban az eredeti tékákban őrzik, amelyekbe annak idején Gánóczy Sándor és munkatársai tették azokat. A településenként tárolt dossziékban vannak a kataszteri operátum egyes iratai, a dossziék belső oldalán egy modern (az 1990-es években készített), előnyomott iratjegyzéken feltüntették, hogy az adott dokumentumtípusból hány található, az alábbiak szerint (zárójelben a német eredeti és a szlovák szakkifejezések szerepelnek):

1. Határleírás (Grenzbeschreibung, Popis hraníc)
2. Birtokrészleti jegyzőkönyv (Parzellen-Protocoll, Zápisnica pasiek – parcelný protokol)

▪ *A térképtároló liftes rendszer*

3. Számolati jegyzőkönyv (Berechnungs-Protocoll, Výpočtový protokol)
4. Háztulajdonosok névjegyzéke (Auszug der Wohnhäuser, Výťah domov /bydlísk/, Zoznam držiteľov domov)[1]
5. Felmérési jegyzőkönyv (Poľné zápisníky merania)
6. Felvételi előrajzok (Feldskizzen, Poľné náčrty)

[1] Ez valójában a Lakóházak jegyzéke nevű dokumentumtípus.

▪ *A kataszteri iratokat őrző eredeti tékák – modern fémszekrényben, állítva őrzik azokat*

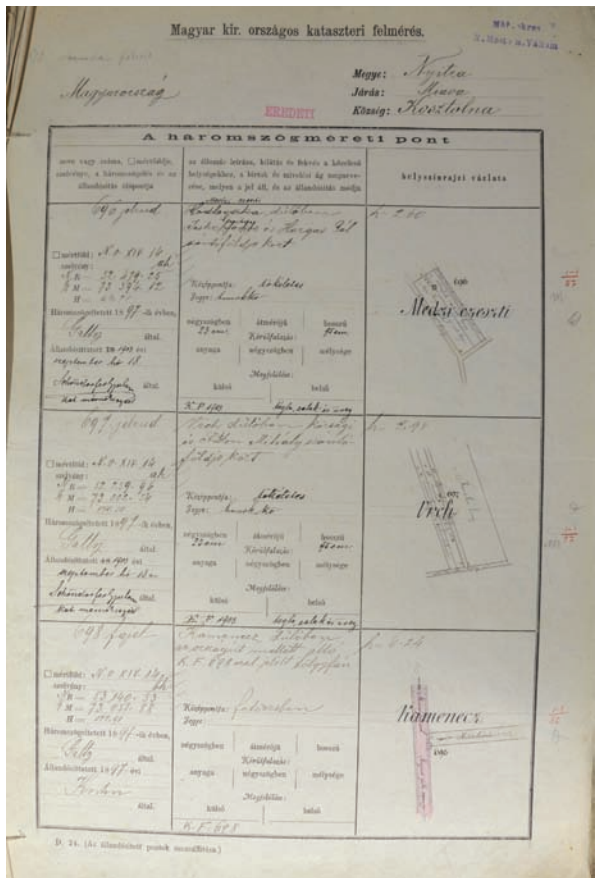

▪ *Háromszögelési dokumentáció, ilyen irat Magyarországon levéltárban nem, csak a FÖMI-ben található.*

7. Talajhasználati kimutatás (Ausweis über die Benützung des Bodens, Výkaz o používaní pôdy)
8. Dűlőjegyzék (Zoznam honov)
9. Egyéb (Magasságmérési kézikönyv, Nivelačný záposník)

A levéltári kutatószolgálat hétfőn, kedden és csütörtökön 8:00–14:00, szerdán 8:00–15:00, pénteken 8:00–13:00 óra között van nyitva. Érkezéskor a kikért térképeket azonnal kihozzák. A térképek digitalizálása az intézeten belül folyik, erről is található információ a honlapon.

További részletes információk:

www.geoportal.sk (az intézet honlapja)

geoportal.gov.sk (Szlovák Nemzeti Geoportál) – kataszteri térképek nincsenek benne

Összességében megállapítható, hogy a szlovákiai területre vonatkozó kataszteri térkép- és iratanyag (ideiglenes és részletes felmérés egyaránt) szinte teljességgel, sokkal jobb állapotban, mint Magyarországon megtalálható a levéltárban. Az anyag a helyszínen igen kedvező feltételek között kutatható, abból másolat készíttethető (sajátgépes felvételezés nem engedélyezett, egy színes digitális felvétel 5 euró), az interneten még nem publikálják az egyébként folyamatban levő digitalizálás termékeit.

A látogatás végén mi is tájékoztattuk az OTKA-csoport és más magyarországi projektek eredményeiről a pozsonyi levéltárvezető kollégát, így bemutattuk:

- a levéltári nyilvántartó rendszerünket (https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery),
- a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon a kataszteri térkép- és iratanyagot (www.hungaricana.hu),
- a Habsburg Birodalom történelmi térképei portált (www.mapire.eu),
- és a Catastrum honlapját (www.catastrum.hu) a felmérési utasításokkal.

Reisz T. Csaba

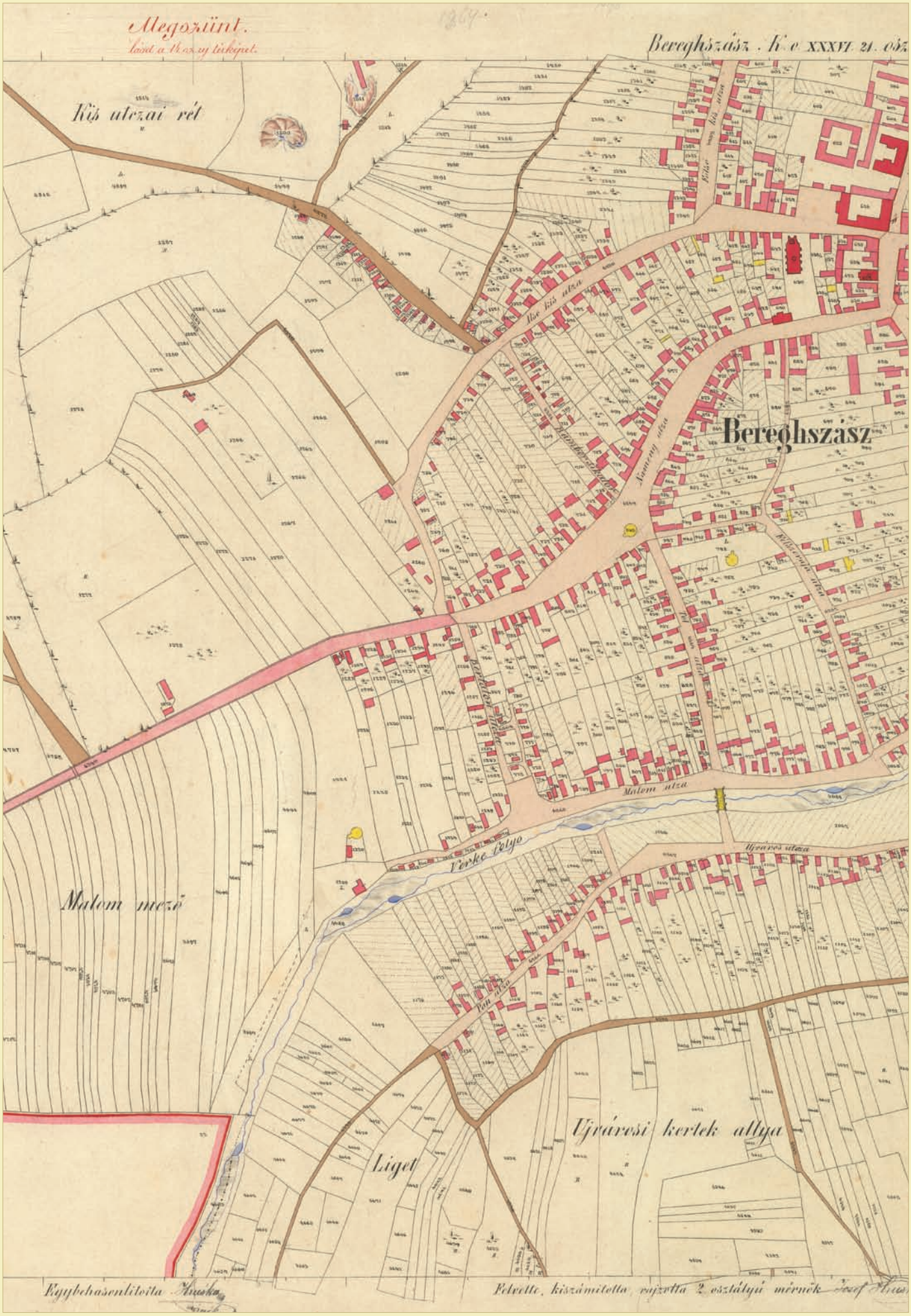

▪ *Beregszász katasztери térképe (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, F. 125. Kataszteri térképek levéltári gyűjteménye). L. ehhez Haraszti Viktor cikkét.*
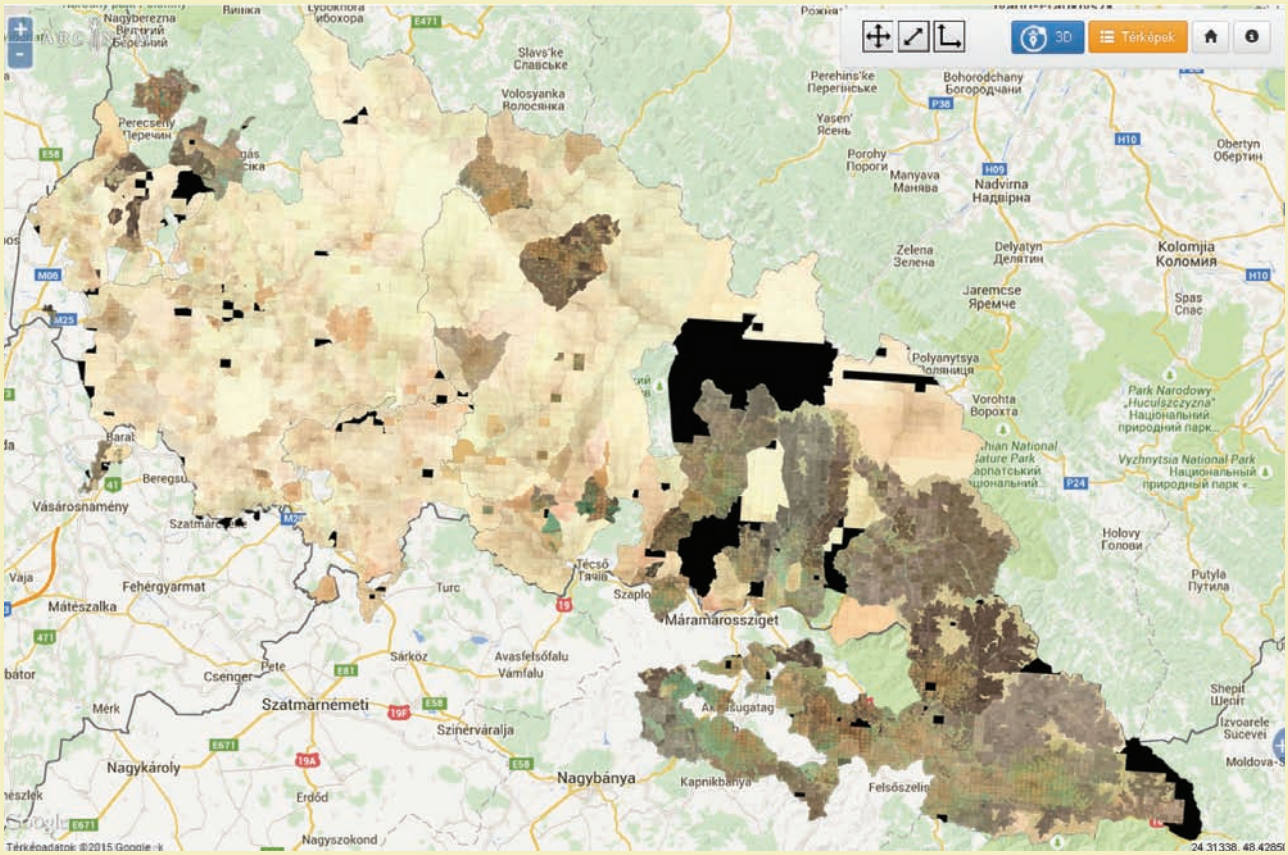
▪ *Kárpátalja kataszteri térképeinek adatbázisa a Habsburg Birodalom történeti térképeit bemutató portálon (www.mapire.eu). L. ehhez Haraszti Viktor cikkét.*